

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 20

Хмельницький
2019

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол № 2 від 21.02.2019 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженів Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької
обласної організації НСКУ (голова);

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий спів-
робітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, заслужений
працівник культури України;

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, директор Хмельниць-
кого обласного державного архіву, член НСКУ;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого
музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької
міської організації НСКУ, Почесний краєзнавець України (співголова);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж»,
член НСКУ, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, начальник Управ-
ління контролю за діяльністю вищих навчальних закладів Державної інспекції
навчальних закладів України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол.
Баженів Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2019. – Вип. 20. – 242 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-
якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи
системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється
лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2019

НАШІ ЮВІЛЯРИ

КОРЖИК СВІТЛАНА АНАТОЛІВНА

ВІДОМОМУ ОСВІТНЬОМУ МЕНЕДЖЕРУ ТА БАГАТОГРАННІЙ ТВОРЧІЙ ОСОБИСТОСТІ КОРЖИК СВІТЛАНИ АНАТОЛІЇВНИ – 50 РОКІВ!

У статті йдеться про життєвий шлях та творчі і наукові здобутки Світлани Анатоліївни Коржик, географа-краєзнавця, освітнього менеджера, державного службовця, члена НСК України з Летичівщини.

Ключові слова: Коржик Світлана Анатоліївна, педагог, освітній менеджер, Летичівщина, наукові статті.

Рідний край... Ми впізнаємо його за пахощами квітучих лугов, за шелестом вітру в кронах дерев, за неповторним смаком джерельної води. Але відчувати його красу, пізнавати трепетну історію його минувшини здатні лише люди з тонкою, ніжною душею та творчі обдаровані особистості, якою є Коржик Світлана Анатоліївна.

Коржик С.А. народилася 25 лютого 1969 року у мальовничому селі Лісо-Березівка Летичівського району Хмельницької області у сім'ї колгоспних службовців. Батько – Мацкайло Анатолій Мар'янович, усе життя працював на керівних посадах у колгоспі імені Шевченка, був бригадиром рілнничої бригади, головою колгоспу у селі Горбасів, заступником голови колгоспу у селі Ялинівка. Мати – Мацкайло Валентина Петрівна, працювала вихователем у дитячому садку, завідувачем дитячого навчального закладу, певну роботу виконувала також у місцевому колгоспі. Батьки прищепили Світлані любов до рідної землі, до книги, вчили з повагою ставитись до старших, бути стриманою. У сім'ї цінували людину праці, у родині у кожного були свої обов'язки. Батьки вимогливо та з любов'ю виховували трьох доньок: найстаршу Людмилу, середню Світлану та наймолодшу Олену. Саме з молодшою сестрою Оленкою Світлана проводила багато часу, допомагаючи батькам у її догляді та вихованні. Заплітала їй коси, читала книги, бавилася з нею.

У 1976 році Світлана пішла у перший клас Ялинівської восьмирічної школи. У 1982 році у зв'язку з переїздом батьків на нове місце роботи, перейшла у 7 клас Летичівської середньої школи №1, яку закінчила у 1986 році із срібною медаллю.

Школа стала першим місточком у пізнанні світу, у створенні власного життєвого досвіду. Під час навчання брала участь в географічних олімпіадах, займала призові місця, зацікавилася написанням наукових робіт.

Світлана з дитинства захопилася читанням, сільську бібліотеку відвідувала майже щодня, перечитала мало не пів книгозбірні. Світ книжкових героїв вабив її, манив у незвідані країни і таємничі місця. Разом з героями повістей та романів здійснювала захопливі мандрівки. Любила також читати про життя рослин, тварин, небесні світила. Захоплювалася книгами на історико-природницьку тематику, уміла цінувати талант кожного письменника і його майстерність володіння словом. У Світлани Анатоліївни сьогодні дуже велика домашня бібліотека. У ній близько тисячі книг і для них виділена окрема кімната. Тут і твори класиків народів світу, пригодницькі романи, науково-популярна, краєзнавча та навчальна література, книги з психології та педагогіки.

Мудрець зазначав, що книги є кораблями часу, які несуть на своєму борту цінний вантаж – знання, передаючи його від одного покоління до іншого. Саме любов до книг, подорожей та мандрівок, любов до дітей, прагнення передавати їм набуті знання, визначили майбутні професії Світлани. Тому вона здобула спеціальності: бібліотекар-бібліограф (Київський державний інститут культури, 1992р.), вчитель географії (Вінницький державний педагогічний інститут, 1997р.), юрист (ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2006 р.).

Коржик С.А. розуміла, що бути фахівцем своєї справи – означає робити внесок у поліпшення іміджу, підвищення статусу та репутації власної професії.

Навчаючись у Київському інституті культури, на бібліотечному факультеті, вивчала ази організації бібліотечних фондів, бібліотечного обслуговування користувачів, впровадження нових інформаційних технологій. Розуміла, що бібліотекар – це високоосвічена людина, що володіє знаннями про основи психології читачів, педагогічною майстерністю, орієнтується в різноманітні видавничої продукції, досконало вміє використовувати технічні засоби в роботі, знає основи інформатики, популяризатор, організатор. У Світлани Коржик поєдналися важливі складові професії бібліотекаря: прагнення до нового, до творчості, вдосконалення діяльності, відмови від застарілих, неефективних форм і методів роботи.

Вступивши у Вінницький педагогічний інститут імені М.Коцюбинського, Світлана Анатоліївна цікавилася досягненнями наукової думки, багато часу проводила за книгами. Мудрі викладачі навчили методиці і педагогічним прийомам роботи з учнями. Використання цих методів допомагає їй сьогодні на уроці створити атмосферу довіри, творчості та працездатності.

Третю професію юриста здобувала теж цілком свідомо, адже вивчала основні законодавчі акти, вчилася їх тлумачити та застосовувати на практиці, юридично правильно кваліфікувати факти та події, навчалася

складати документи правового характеру, давати правові висновки та консультації; прагнула приймати правові рішення і здійснювати юридичні дії у точній відповідності із законодавством.

Посідання навиків трьох важливих професій допомогли стати Коржик С.А. справжнім професіоналом. У житті вона реально оцінює свої можливості. Переконана, що успіх у її житті залежить від професійної компетентності та особистісних якостей. Вірить в себе та працівників свого колективу. Завжди з оптимізмом ставиться до життя.

Світлана Анатоліївна розпочала свою трудову діяльність у Лісо-Березівській сільській бібліотеці завідувачем книгозбірні. Потім працювала завідувачем дитячого відділення у Вінницькій міській бібліотеці імені Тараса Шевченка. Після переїзду родини у рідне село, пішла працювати у школу та здобула професію вчителя.

Учитель – це завжди творець. Інакше не може бути. Тому педагогічна праця, як жодна інша, потребує органічного єднання професіоналізму та високих душевних якостей. Прикладом унікальної методичної майстерності, ґрунтовної вчительської підготовки, сумлінності й відповідальності в праці, найкращих особистих якостей можна визнати саме Коржик Світлану Анатоліївну. Це педагог від Бога, людина великого доброго серця, з відкритою душею, залюблена у свою професію, у світ, у дітей, у рідний край.

Світлану Анатоліївну можна вважати щасливою людиною, тому що професію педагога обрала за покликанням. Професія учителя наклала відбиток на стиль її гармонійного життя. Вона намагається «проживати» з школярами кожен урок, що дає можливість зрозуміти, вивчити їх потреби. Ретельно підходить до вибору засобів навчальної діяльності учнів, використовує сучасні технології навчання. На своїх уроках сприяє формуванню в учнів свідомого ставлення до навчання. Значну увагу приділяє розвитку компетентностей учнів.

Учителем географії та біології працювала з 1992 року у Ялинівській ЗОШ I-II ступенів, з 2012 по 2016 рік викладала природознавство у Летичівському НВК №1 «ЗОШ I-III ступенів-ліцей» (за сумісництвом).

У відділі освіти Летичівської РДА з 2007 року пройшла шлях становлення від юриста, методиста районного методичного кабінету до завідувача районного методичного кабінету (з 2010 року по 2016 рік).

За результатами конкурсу у жовтні 2016 року призначена на посаду начальника відділу освіти, молоді, спорту та культури Летичівської РДА, з жовтня 2018 року – начальник відділу гуманітарного розвитку та охорони здоров'я Летичівської районної державної адміністрації. Ставши освітнім менеджером, що здійснює реалізацію державної політики в районі, Світлана Коржик стала освітнім лідером, талановитим організатором пе-

дагогічної взаємодії, що володіє конвергентним мисленням, творчими й організаторськими здібностями,

Сьогодні Світлана Анатоліївна теж не залишає школу і дітей. У вільний від роботи час займається викладацькою діяльністю – у 2018-2019 навчальному році викладає природознавство в учнів 5 класу у Требуховецькій ЗОШ I-III ступенів.

У педагогічній спадщині Світлани Коржик особливе місце займає моральний, розумовий і патріотичний, трудовий та естетичний напрям культурно-просвітницької роботи, у реалізації яких важливу роль відіграє книга. Світлана Анатоліївна, ще будучи на посаді завідувача районного методичного кабінету, як учитель учителів, володіла величезним талантом любові, безмежною відданістю своїй справі, уміло організовувала колективні та індивідуальні форми роботи, спрямовані на розвиток творчого потенціалу керівників загальноосвітніх навчальних закладів, педагогічних працівників.

Коржик С.А. – енергійна і неповторна, чесна, толерантна, справедлива, уважна, вірна в дружбі, вимоглива, постійно вдосконалює себе, наполеглива в роботі. Намагається відчувати кожну душу, дитячу чи дорослу. Вболіває за свою справу і справу колективу.

Сьогодні Коржик С.А. власним прикладом сприяє формуванню національної і патріотичної свідомості та самосвідомості педагогів, бібліотекарів, школярів. Займається дослідницько-краєзнавчою діяльністю, презентує власні краєзнавчі напрацювання на науково-практичних конференціях та обласних і районних краєзнавчих заходах. Була учасником 28 науково-методичних та науково-краєзнавчих конференцій регіонального, обласного та всеукраїнського рівня, до кожної з яких нею було підготовлено наукові доповіді.

3 жовтня 2012 року – активний член Національної спілки краєзнавців України, член правління обласної організації краєзнавців. Педагоги району обрали Коржик С.А. головою районного осередку Національної спілки краєзнавців України. Світлана Анатоліївна тісно співпрацює з науковими співробітниками Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», з якими спільно організовує краєзнавчі заходи для педагогічних працівників та школярів району. Автор друкованих краєзнавчих посібників та нарисів: «Позакласна робота як шлях підвищення пізнавального інтересу до вивчення географії» (Летичів, 2007), «Краєзнавчі дослідження в позакласній роботі з географії» (Летичів, 2010), «Туристсько-рекреаційний потенціал Летичівщини: суспільно-географічні особливості» (Летичів, 2015), «Краєзнавчий підхід у викладанні уроків природознавства у 5 класі» (Летичів, 2015), «Заповідними стежками Летичівщини» (Летичів, 2015), «Летичів та Летичівщина у вирі Української революції 1917-1921

рр.», (Хмельницький, 2019), «Стежками невідомого Летичева: єврейське минуле» (Хмельницький, 2019). Автор статей на краєзнавчу тематику у збірниках наукових праць «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» (Меджибіж, 2015, 2016, 2017, 2018) та «Хмельницькі краєзнавчі студії».

Результативно здійснює науково-методичний супровід науково-краєзнавчого дослідження «Історія села Ялинівки» – під її керівництвом пошукова група школярів стала переможцем обласного етапу Всеукраїнської історико-краєзнавчої експедиції «Історія міст і сіл України». Стаття «Нариси з історії села Ялинівки» надрукована у збірнику «Краєзнавець Хмельниччини» (2017р.).

У своїй дослідницько-краєзнавчій діяльності С.А.Коржик підтримує ділові і творчі контакти з такими відомими на Поділлі та усій країні істориками, як з Л.Баженовим, В.Прокопчуком, О.Завальнюком, Ю.Блажевичем, П.Слободянюком, Ю.Телячим, В.Ільїнським; директором державного історико-культурного заповідника «Межибіж» О.Погорільцем; директором державного архіву Хмельницької області, кандидатом історичних наук В.Байдичем; поетом, директором меморіального музею графа-реформатора Ігнація-Сцібор Мархоцького, керівником Центру Мархоцькознавства В.Захар'євим; провідним науковим співробітником Хмельницького обласного краєзнавчого музею, кандидатом історичних наук, заслуженим працівником культури України С. Єсюніним; відомим пам'ятко охоронцем С.Шпаковським та іншими громадсько-політичними, культурно-освітніми і науковими діячами.

Життєві шляхи – як ріки, а ріки – як життєві шляхи. Одні несуть свої води тихо й незворушно, інші ж вирують, намагаються знести каміння зі шляху, шукаючи нові русла. Саме такий неспокійний шлях обрала для себе як вчитель географії Коржик Світлана Анатоліївна. Викладаючи свій предмет, велику увагу приділяє розвитку творчих здібностей школярів, адже сама завжди у творчому пошуку. Навчати пізнанню – значить навчати діяльності, створювати умови учню для проявлення його самостійності. Неодноразово з школярами здобувала призові місця у екологічних та краєзнавчих конкурсах на районному, обласному та всеукраїнському рівнях.

У цьому, 2019 році, виповнюється двадцять п'ять років творчої дослідницько-краєзнавчої діяльності Світлани Коржик.А розпочиналося усе із заснування гуртка юннатів-краєзнавців «Кругозір» та позаурочної діяльності зі школярами у 1994 році. Перші здобутки прийшли вже у 1996 році, коли будучи керівником команди Ялинівської ЗОШ I-II ступенів на VI районних змаганнях юних туристів, здобули з вихованцями два перших місця: у конкурсі емблем та у конкурсі туристських світлин, за що отри-

мали відповідні грамоти від завідуючого районного відділу освіти. Через два роки, у 1998 році, Світлана Анатоліївна стала переможцем (II місце) у районному етапі Всеукраїнського конкурсу «Учитель року» у номінації вчитель географії.

Участь гуртка юннатів-красназців «Кругозір» під керівництвом Коржик С.А. у Всеукраїнському науково-освітньому проекті «Viola» (Фіалка) принесла перемогу (перше місце) в обласному етапі конкурсу. Відзнакою стало нагородження найактивнішого учасника проекту учня 6 класу Плєсканя Сергія путівкою у Всеукраїнський еколого-натуралістичний табір «Юннат» у місті Києві (2003 рік).

У наступному зірковому конкурсі Світлана Коржик та очолюваний нею гурток юннатів-красназців «Кругозір» посіли I місце в обласному фестивалі учнівської творчості «Поважаємо природу – поважаємо себе» у номінації «Краща проведена акція з охорони рідкісних видів» (м. Хмельницький, 5 листопада 2004 року).

Провели разом з гуртківцями вагому теоретичну та практичну підготовку науково-дослідної роботи з ботаніки в рамках Всеукраїнського науково-освітнього проекту «Лишайники – індикатори стану атмосферного повітря» (2004-2005рр.) У 2005 році стали переможцями цього конкурсу та найактивніший учасник, учениця 7 класу Олійник Наталія, була нагороджена путівкою у Всеукраїнський еколого-натуралістичний табір «Юннат» у місті Києві. А керівник гуртка «Кругозір» Світлана Коржик отримала подяку Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (наказ №17 від 14.03.2005р.).

Диплом I ступеня отримав гурток юннатів-красназців «Кругозір» спільно з керівником Коржик С.А. за високий рівень екологічних знань, ведення природоохоронної роботи з вивчення та охорони видів рослин природної флори, занесених до Червоної книги України та активну участь в обласній акції «Чарівна квітка» (2005р.). А керівник гуртка «Кругозір» та вчитель географії і біології Світлана Коржик отримала подяку Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (наказ №65 від 18.10.2005р.).

За підсумками обласного екологічного конкурсу «Ріки мого дитинства» гурток «Кругозір» знову здобув перше місце (наказ управління освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації №429 від 01.11.2005р.). Коржик Світлана за результатами конкурсу була нагороджена Почесною грамотою обласного управління освіти. Таку ж грамоту від управління освіти і науки отримала Світлана Анатоліївна з нагоди 80-річчя юннатівського руху (наказ №493 від 07.12.2005 року).

За підсумками II етапу Всеукраїнського науково-освітнього проекту «Лишайники – індикатори стану атмосферного повітря» гурток «Круго-

зір» знову став переможцем і керівник гуртка Коржик С.А. отримала подяку Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (наказ №21 від 29.03.2006р.). Таку ж подяку отримав гурток «Кругозір» за активну участь у Всеукраїнському заочному конкурсі-огляді внутрішнього та зовнішнього озеленення навчальних закладів «Галерея кімнатних рослин» (наказ №23 від 03.04.2006р.).

У 2007 році Коржик Світлана підготувала переможця І (районного) етапу Всеукраїнського конкурсу науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН у секції «Екологія», де учениця 8 класу Олійник Наталія здобула Диплом ІІ ступеня.

У 2010 році гурток юннатів-краєзнавців «Кругозір» став переможцем у районному краєзнавчому конкурсі «Моя мала батьківщина» і отримав Диплом І ступеня (наказ №88 від 20.04.2010 р. відділу освіти Летичівської райдержадміністрації).

У цьому ж році гурток ще раз став переможцем обласного конкурсу «Малі річки Хмельниччини» і був нагороджений грамотою Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (наказ №47 від 17.06.2010р.).

За підсумками обласного етапу Всеукраїнського конкурсу «Вчимося заповідувати» знову здобули перемогу і Коржик Світлана була нагороджена грамотою Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (наказ №133 від 15.12.2011р.)

Сучасну систему освіти можна порівняти з шорстким природним каменем з безліччю гострих граней, западин і опуклостей, який відточується річкою часу для того, щоб оптимально виконати соціальне замовлення щодо формування функціонально грамотного випускника. Сьогодні основна функція педагога не стільки бути джерелом знань, скільки організувати процес пізнання, створити таку атмосферу в класі, в якій неможливо не вивчитися. Створивши умови для творчості та успіху, Світлана Анатоліївна знову підготувала переможця (1 місце) обласного етапу Всеукраїнського конкурсу «Вчимося заповідувати» (грудень, 2015р.) – ученицю 6-б класу Летичівського НВК №1 «ЗОШ І-ІІІ ступенів-ліцей» Демюк Діану та отримала грамоту Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (наказ №117 від 04.12.2015р.).

Коржик Світлана уміло налагодила міжнародні зв'язки з школами у Польщі. У 2015 році спільно із школою-гімназією імені Папи римського Павла ІІ у містечку Посквітов гміни Івановіці, успішно реалізували міжнародний мережевий природоохоронний проект «Осінь дивиться мені у вічі...».

Як волонтер, Світлана Анатоліївна стала викладачем дитячої недільної школи «Зерна добра», яка діє при Державному історико-культурному

заповіднику «Межибіж». Реалізовувала на заняттях власний авторський краєзнавчий курс «Дванадцять подорожей Колобка».

Науковість, глибина, ґрунтовний виклад властиві її виступам на районних, обласних, всеукраїнських семінарах, творчих зустрічах, конференціях. Учасник 28 науково-методичних та науково-краєзнавчих конференцій, до кожної з яких було підготовлено наукові доповіді.

Неодноразовий переможець обласної педагогічної виставки «Освіта Хмельниччини на шляхах реформування». Автор друкованих методичних посібників: «Посібник методиста з питань роботи з обдарованими дітьми» (2009 рік – Диплом II ступеня); «Практикум з управлінської діяльності завідувача районного методичного кабінету» (2013 рік – Диплом I ступеня); «Інноваційна спрямованість науково-методичної роботи як засіб формування успішної особистості в умовах школи сталого розвитку» (2014 рік – Диплом I ступеня), «Впровадження хмарних технологій у науково-методичну роботу з педагогічними працівниками» (2015 рік – Диплом I ступеня), «Краєзнавчий підхід у викладанні уроків природознавства у 5 класі» (2016р. – Диплом II ступеня), «Туристсько-рекреаційний потенціал Летичівщини: суспільно-географічні особливості» (2016р. – Диплом II ступеня).

Має публікації у збірниках наукових праць «Модернізація науково-педагогічної та методичної служб системи післядипломної педагогічної освіти в контексті реалізації Національної стратегії розвитку освіти» (Хмельницький 2014), «Післядипломна педагогічна освіта та методична служба на Хмельниччині: історія поступу» (Хмельницький 2014), «Впровадження здоров'язбережувальних технологій у практику роботи навчальних закладів як один із пріоритетних напрямів освітньої політики України» (Хмельницький 2014), «Управління професійним розвитком сучасного керівника закладу освіти та оцінювання результативності його діяльності» (Хмельницький 2015), журналах «Педагогічний вісник», «Альманах кафедри менеджменту та освітніх технологій», Журналі «Географія та економіка в школі», газетах «Майбуття» та районній «Летичівській газеті» (55 публікацій).

Коржик С.А. досконало володіє інформаційно-комп'ютерними технологіями. Активно адмініструвала сайт районного методичного кабінету. Протягом останніх кількох років методичний кабінет був учасником обласного конкурсу веб-сайтів. У 2014 році здобув третє призове місце, у 2015 році – перше, за його адміністрування Світлана Анатоліївна була нагороджена Дипломом I ступеня Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (наказ №129-но від 30.06.2015р.).

У рамках Сьомої Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти» Коржик С.А. була доповідачем круглого столу «Становлення управління

системи освіти в об'єднаних територіальних громадах Хмельниччини», який організували Інститут модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України та Національна академія педагогічних наук України. За активну участь отримала відповідний Сертифікат (17-19 березня 2016 року, м. Київ).

За результатами конкурсного відбору була запрошена на Другу національну (не) конференцію для шкільних педагогів EdCampUkraine 2016, де успішно та натхненно провела учительську сесію і отримала Диплом доповідача з теми «Використання мережевих проєктів у навчально-виховному процесі».

Коржик С.А. є автором освітньої програми дистанційного курсу «Медіасервіси на уроках природничо-математичного циклу», що у 2018 році розглянута вченою радою Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти і схвалена до використання (протокол №5 від 27.12.2018 р.)

За вагомі здобутки у педагогічній та краєзнавчій діяльності Світлана Анатоліївна нагороджена багаточисленними грамотами: Хмельницької ОДА (2013), Управління освіти і науки Хмельницької ОДА (2004, 2007), Летичівської РДА та Летичівської районної ради (2013), Летичівського районного відділу освіти (1998), відділу освіти, молоді та спорту Летичівської РДА (2012, 2013, 2014, 2015), відділу освіти, молоді та спорту Летичівської селищної ради (2016), Неодноразово С.А. Коржик оголошено Подяку: відділу освіти Летичівської РДА (2008), Хмельницької обласної ради (2012), Департаменту освіти і науки Хмельницької ОДА (2015), Національної спілки краєзнавців України (2017), Хмельницької ОДА (2018).

Світлана Анатоліївна – лауреат Премії Хмельницького ОІППО (2015) у номінації «Системна результативна робота з методичними, керівними та педагогічними кадрами області щодо підвищення якості освіти та рівня навчальних досягнень учнів».

Свою долю знайшла у рідному селі, покохавши сіроокого юнака Олександра Коржика, який полонив серце Світлани. Він став для неї помічником та одиномцем. Побралися у 1987 році. Спільно за власним проєктом побудували гарний добротний будинок, у якому є усі зручності. Разом посадили великий фруктовий сад. Їх будинок розташований у мальовничому місці: на окраїні села, поблизу лісу. Недалеко протікає річечка Текуха, поряд два стави. У чоловіка Олександра – чудові захоплення: риболовля, полювання. Але найбільше він пишається своєю пасікою. Ніжним пахучим медом обдаровує родичів та сусідів.

У подружжя Олександра та Світлани у 1988 році народилася красуня-донька Олеся. Вона з дитинства виявила високі здібності до навчання, завжди була цілеспрямованою, впевненою. Тому Летичівський НВК №1

«ЗОШ I-III ступенів-ліцей» закінчила із золотою медаллю. Вольовий характер та любов до математики визначили її майбутню професію. Олеся обрала до душі факультет економічної кібернетики у Хмельницькому національному університеті. Ще у період навчання у неї зародилося ніжне почуття до її майбутнього чоловіка Богдана, який став надійною підтримкою і опорою. Молода сім'я переїхала після одруження до міста Лева, де у них незабаром народився синочок Мирославчик. Бабуся Світлана та дідусь Саша захоплюються своїм онуком, який часто приїздить до них у гості. Мирослав зараз уже у другому класі, прекрасно читає, сам вибирає книги з бабусиної бібліотеки. Ще навчаючись у першому класі, прочитав «Міфи давньої Греції», читає «Кобзаря» Тараса Шевченка, має гарну пам'ять, чудово декламує вірші. Захоплюється спортом, відвідує секцію карате-до. Хлопчик любить тварин, доглядає за домашньою кішечкою Роксоланою, яку люб'язно називає Роксі.

Порядність, чесність, вимогливість до себе, до педагогів, колег та учнів, принциповість, стриманість, високий рівень моральних якостей та загальної культури, доброзичливість складають основу високого авторитету Світлани Анатоліївни Коржик серед колег, педагогічних та бібліотечних працівників району, учнів, батьків, краєзнавців області.

Основні наукові праці С.А. Коржик:

1. Коржик С.А. Позакласна робота як шлях підвищення пізнавального інтересу до вивчення географії. – Летичів: НВФ Синтез, 2007. – 176 с.
2. Коржик С.А. Мотиваційна спрямованість та розвивальне значення методу проєктів у процесі вивчення біології. – Летичів: НВФ Синтез, 2007. – 24 с.
3. Коржик С.А. Краєзнавчі дослідження в позакласній роботі з географії. – Летичів: НВФ Синтез, 2010. – 82 с.
4. Коржик С.А. Посібник методиста з питань роботи з обдарованими дітьми. – Летичів: НВФ Синтез, 2009. – 172 с.
5. Коржик С.А. Практикум з управлінської діяльності завідувача районного методичного кабінету. – Хмельницький: ФОП Крисюк С., 2013. – 48 с.
6. Коржик С.А. Інноваційна спрямованість науково-методичної роботи як засіб формування успішної особистості в умовах школи сталого розвитку. – Хмельницький: ФОП Крисюк С., 2014. – 264 с.
7. Коржик С.А. Краєзнавчий підхід у викладанні уроків природознавства в 5 класі. – Хмельницький: ФОП Крисюк С., 2015. – 70 с.
8. Коржик С.А. Туристсько-рекреаційний потенціал Летичівщини: суспільно-географічні особливості. – Хмельницький: ФОП Крисюк С., 2015. – 138 с.

9. Коржик С.А. Впровадження хмарних технологій у науково-методичну роботу з педагогічними працівниками. – Хмельницький: ФОП Крисюк С., 2015. – 76 с.

10. Коржик С.А. Заповідними стежками Летичівщини. – Хмельницький: ФОП Крисюк С., 2015. – 38 с.

11. Коржик С.А. Летичів та Летичівщина у вирі Української революції 1917-1921рр. – Хмельницький: ФОП Стрихар, 2019.

12. Стежками невідомого Летичева: єврейське минуле – Хмельницький: ФОП Стрихар, 2019.

Статті у наукових збірниках Коржик С.А.:

1. Модернізація змісту, форм і методів роботи з педагогами в умовах сталого розвитку / Коржик С.А. // Модернізація роботи науково-педагогічної та методичної служб системи післядипломної педагогічної освіти в контексті реалізації Національної стратегії розвитку освіти / Зб. наук. пр. [ред. кол.: О.Ф. Попик (гол) та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2014. – 216-223 с.

2. Використання здоров'язберігаючих технологій в умовах реалізації нових державних стандартів освіти / Коржик С.А. // Впровадження здоров'язбережувальних технологій у практику роботи навчальних закладів як один із пріоритетних напрямів освітньої політики України / Матеріали обласної науково-практичної міжгалузевої конференції. – Хмельницький : ХОІППО, 2014. – 24-28 с.

3. Методична служба Летичівщини: історія становлення та розвитку / Коржик С.А. // Післядипломна педагогічна освіта та методична служба на Хмельниччині: історія поступу (до 75-річчя Хмельницького ОІППО) / Зб. наук. пр. [ред. кол.: В.Є.Берека (гол) та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2014. – 36-42 с.

4. Професійний розвиток керівників загальноосвітніх навчальних закладів засобами методичного консалтингу районного методичного кабінету / Коржик С.А. // Управління професійним розвитком сучасного керівника закладу освіти та оцінювання результативності його діяльності : Збірник наукових праць / За заг. ред. В.В.Гуменюк. – Хмельницький : ПП Сторожук О.В., 2015. – 79-91 с.

5. Історія Свято-Різдво Богородичного храму в селі Ялинівка / Коржик С. // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж» - 1 -2015). – Хмельницький: ІРД, 2015. – 237-242

6. Підвищення ефективності науково-методичної роботи засобами інформаційно-комунікаційних та хмарних технологій / Коржик С. // Інформаційно-комунікаційні технології як засіб підвищення якості освіти /

Зб.наук.пр.[ред.кол.В.С.Берека (гол.) та ін.]. Хмельницький : Видавництво ХОШПО, 2015. – с.109-117

7. Забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою в умовах випереджаючої освіти для сталого розвитку /Коржик С. // Формування професійної компетентності педагогів в умовах упровадження державного стандарту початкової освіти / Зб. наук. пр. [ред. Кол. В.С.Берека (гол.) та ін.]. – Хмельницький: Видавець ФОП Заколотний М.І., 2016. – с.166-171

8. До історії розвитку та становлення шкільної освіти в містечку Летичів / Коржик С. // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відпов. Секр.) та ін.] – Хмельницький, 2016. – Вип. 7. – с.96-112

9. Використання методу проектів як засобу активізації пізнавальної та дослідницької діяльності учнів на уроках природознавства /Коржик С. // «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. Матеріалів 4 Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., 20 липня 2016 р. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 4. – с.10-15.

10. Летичівський замок: погляд крізь віки / Коржик С. // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж») / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ.історико-культ. заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2016. – № 1. – с.64-71

11. Колишні магнати-власники села Погорілої / Коржик С. // Матеріали І Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Ред. Кол. Баженов Л.В. (голова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. Хмельницький, 2016. – с.330-336

12. Використання мережевих проектів з природознавства як засіб пізнавальної активності школярів / Коржик С.// Екологічна освіта: стан, проблеми, перспективи / Зб.наук. пр. [ред. Кол. В.Є. Берека (гол.) та ін.]. Хмельницький : Видавець ФОП Заколотний М.І., 2016. - с.208 – 218

13. Методичний консалтинг як засіб професійного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів / Коржик.С.А. //Педагогічний пошук: Науково-методичний вісник. – 2016. – №2. – с.20-21

14. Інформальна освіта як важливий елемент безперервної освіти: управлінський аспект / Коржик С. А. // Науково-методичний супровід педагогічних працівників у світлі Концепції нової української школи /Зб. матеріалів інтернет-форуму [ред. кол.: В.І.Очеретянко (гол.) та ін.] – Хмельницький: ХОШПО. – 2016. – с. 86-91.

15. Управління проектною та експериментально-дослідницькою діяльністю у загальноосвітніх навчальних закладах Летичівського району / Коржик С.А. // Модернізація управління розвитком навчального закладу в умовах глобалізації та інтеграції освітнього процесу: матеріали регіональної науково-практичної конференції / За заг. ред. В.В.Гуменюк. – Хмельницький: ОППО: 2016.- с.77-86

16. Свято-Різдво Богородична церква у селі Ялинівка: тричі відроджена / Коржик С. // Духовні витоки Поділля: церква та релігійні діячі в історії краю: матеріали VII всеукр. наук-практ. конф. (Хмельницький, 25 квітня 2017 року). – Хмельницький ХГПА, 2017. – с. 219-225

17. Олександр Васильович Багрій – уродженець Летичева, азербайджанський літературознавець, фольклорист / Коржик С.А. // Хмельницькі краєзнавчі студії : науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.секр) та ін.]. – Хмельницький : ФОП Стрихар А.М., 2017. – Вип.10. – 312с.

18. Золота симфонія ювілею Летичівської дитячої музичної школи/ Коржик С.А. // Хмельницькі краєзнавчі студії : науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.секр) та ін.]. – Хмельницький : ФОП Стрихар А.М.. 2017. – Вип.11. – с.205-210

19. Нариси з історії села Ялинівки / Коржик С.А. // Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник / [гол.ред. Л.В.Баженов, відп.ред. С.А.Копилов]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. – Вип. 10.- 63-81

20. Доли репресованих родичів Ролінських крізь призму власних геологічних досліджень / Коржик С. // Хмельницькі краєзнавчі студії : науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.секр) та ін.]. – Хмельницький : ФОП Стрихар А.М.. 2017. – Вип.12. – с.113-117

21. Жінки в історії Меджибізької фортеці/ Коржик С. // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж») / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ.історико-культ. заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2016.

22. Культура та освіта в добу революції 1917–1921 рр. у Летичівському повіті / Коржик С. // Українська революція 1917-1921рр.: передумови, процеси, наслідки, уроки. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 24 березня 2017р. (Науковий вісник Межибіж) / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ. історико-культ.

заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2017. – № 1. – с.199-213

23. Розвиток туризму в Летичівському районі в умовах децентралізації/ Коржик С. // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж») / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ. історико-культ. заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України.

24. Протестантські релігійні організації Летичівського району: історія та сучасність/ Коржик С. // Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: науковий вісник з проблем регіональної історії та пам'яткознавства (Науковий вісник «Межибіж») / Упр. культури, національностей, релігій та туризму Хмельницької ОДА, Держ. історико-культ. заповідник «Межибіж», Хмельницька обл. орг. Нац. спілки краєзнавців України.

25. Емоційне лідерство керівників навчальних закладів як менеджерів освіти через призму нового закону України «Про освіту» /Коржик С.А. // Управління закладом освіти в умовах системних змін: матеріали регіональної науково-практичної конференції /За заг. ред. В.В.Гуменюк. – Хмельницький: ОІППО: 2017.

26. Діяльність «Просвіти» як елементу духовного відродження у Летичівському повіті у період Української революції 1917-1921 років // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю Української революції 1917-1921рр., 100 річчю заснування Кам'янець-Подільському національному університету імені Івана Огієнка] / [редкол.: Корилов С.А. (співголова), Реєнт О.П. (співголова), Баженов Л.В. (відп.ред) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2017. – с.71-75

27. До історії єврейської громади у містечку Летичеві / Коржик С. Западенко Л.// Хмельницькі краєзнавчі студії : науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.секр) та ін.]. – Хмельницький : ФОП Стрихар А.М.. 2018. – Вип.14. – с.123-156

Про Коржик С.А.:

1. Енциклопедія освіти Хмельниччини – м. Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2017. – С.293.

2. Берегиня освіти, розуму та любові /Попадюк Т.В. // Летичівська газета. – 2016. – №5-6. – 22 січня 2016р. – с.8

Гльїнський В.М.

м. Хмельницький

ГЕРБ СВІТЛАНИ АНАТОЛІЇВНИ КОРЖИК

ГЕРБ СВІТЛАНИ КОРЖИК

Опис герба

У синьому (лазуровому) полі щита – золоте розлоге дерево, обтяжене п'ятьма червоними серцями (по горизонталі), які, по мірі віддалення від середнього вліво і вправо, відповідно зменшені. У підніжжі щита – срібна відкрита книга покриває корені дерева.

У надшоломнику (клейноді) – факел із червоним полум'ям, що виходить із корони гідності. Намет синій (лазуровий), підбитий золотом.

У підніжжі герба – червона стрічка з написом: «Оптимізм перемагає все».

Символіка герба

Дерево. Одних із центральних символів світової традиції. Символ життя, процвітання, родючості, достатку і віковичний символ роду.

Серце. Символ кохання, життя. Як основний життєвий орган людини – символізує саму людину. В даному гербі – символ п'яти родів, об'єднаних у єдиному родовому дереві Світлани Коржик.

Книга. Відкрита книга символізує життя, учення і дух мудрості. Книга пов'язана із символікою дерева і разом вони уособлюють цілий космос. Крім того – це символ знань і навчання. У даному гербі символізує бібліотечну справу. За однією із трьох дипломованих спеціальностей армігер герба – бібліограф.

Факел. Символ твердості і влади. Пломенючий, поставлений вертикально – символ життя. Символ знань, розуму, правди і справедливості.

Автори герба – *Валентин і Сергій Ільїнські*

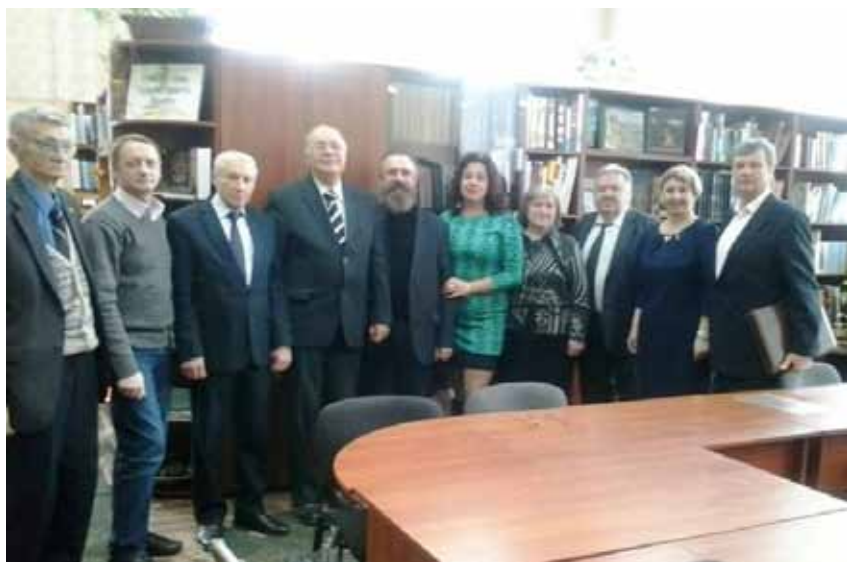
МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ СВІТЛАНИ АНАТОЛІЇВНИ

*На I Міжнародній науково-квієзнавчій конференції
. м. Хмельницький, 2016р.*

*Експедиція НСКУ у Летичеві, 30-31 жовтня 2017 року.
У центрі – Ресніт О.П.*

Члени правління обласної організації НСКУ в обласній бібліотеці

Зустріч голови Летичівської РДА Матлаєвої І.Д. з краєзнавцями

День туризму у ДІКЗ «Межибіж» 27.09.2017р.

У ДІКЗ «Межибіж» на фестивалі гончарного мистецтва «У колі друзів»

*На Всеукраїнській науково-практичній конференції
у ДІКЗ «Межибіж», 20.10.2017 року*

*На VII Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти»
м. Київ, 17-19 березня 2016 р.*

Всеукраїнський семінар «Хмарні сервіси в освіті» на базі Летичівського НВК №2 «ЗОШ I-III ступенів-гімназія», 15.05.2015

На «золотому ювілеї» рідної школи – Летичівський НВК «ЗОШ I-III ступенів-ліцей» №1. 15.12.2017р.

На святі у Летичівському НВК №2 «ЗОШ I-III ступенів-гімназія»

З працівниками Летичівської публічної бібліотеки, 27.11.2018 року

З відомими краєзнавцями у ДІКЗ «Межибіж»

Мої батьки Валентина та Анатолій Маукайло

Наша дружна родина, 07.01.2018 року

З моїми сестрами Людмилою та Оленою біля батьківської хати.

Почесна ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою

**Коржук
Світлану Анатоліївну,**

*начальника відділу освіти, молоді, спорту та культури
Летичівської районної державної адміністрації, голову
правління районної організації НСКУ за творче та плідне
співробітництво з краєзнавчим осередком обласного центру
та колективом Державного історико-архітектурного
заповідника «Межибіж», активну участь у краєзнавчому русі
Хмельниччини та з нагоди Золотого Ювілею*

З глибокою шановою і повагою
Голова правління Хмельницької
міської організації НСКУ,
кандидат історичних наук, доцент
Почесний краєзнавець України

Ю. Блаженич
Ю. Блаженич

25 лютого 2019 року
м. Хмельницький

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В. Р.
м. Хмельницький*

«ПРОСВІТИ» ПОДІЛЛЯ У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті аналізується діяльність просвітницьких осередків Поділля в контексті реалізації державотворчих процесів періоду Української Центральної Ради. Охарактеризовано основні напрямки державницької праці та продемонстровано практичні результати просвітян у найбільш значимих заходах доби національного відродження.

Ключові слова: Поділля, самоврядування, органи державної влади, український рух, державотворчі процеси, товариства «Просвіта».

З-поміж усіх доробків сучасної історіографії, присвяченій питанням розвитку просвітницького руху доби Української Центральної Ради, державотворчий аспект, мабуть, залишається найменш дослідженим. З огляду на це, автор даного повідомлення ставить за мету проаналізувати на рівні Подільського регіону участь товариств «Просвіта» у різних державотворчих практиках.

Варто зауважити, що на сьогодні не має єдиної точки зору серед дослідників просвітницької тематики на предмет участі культурно-освітніх товариств у політичних процесах. Наприклад, С. О. Масюк наголошує на тому, що захоплення політичними питаннями було притаманне лише «Просвітам» Катеринославщини, Харківщини та Херсонщини, тобто тих губерній, які не увійшли до складу автономної України [1]. Натомість В. Д. Коцюк вважає, що в умовах Української революції 1917–1920 рр. просвітницькому руху не вдалося зберегти свою аполітичність та позапартійність. Товариства опинилися у полі зору багатьох партій. Загалом дослідник виділяє два напрямки роботи організацій: з одного боку, під впливом революційних подій діяльність «Просвіт» стала набувати більш виразного політичного характеру. Вони дедалі частіше об'єднували людей навколо розбудови самостійної української державності, не задовольняючись лише культурно-освітньою роботою. З іншого боку, частина товариств займалася винятково просвітницькою роботою, влаштовуючи загальноосвітні лекції, організовуючи концерти тощо [2].

У цьому контексті слід наголосити, що досвід Поділля демонструє яскравий приклад безпосередньої участі просвітян у загальнополітичних

суспільних процесах. Відразу після повалення самодержавства і відновлення «Просвіт» члени останніх активно включилися у справу формування нових органів влади. Зокрема, вони делегували своїх представників до різних органів державної влади та місцевого самоврядування. На засіданні загальних зборів селян с. Могильна Гайсинського повіту, яке відбулося 23 березня 1917 р., було ухвалено рішення про заснування «Просвіти» та делегування своїх представників до повітового земства [3].

До Вінницького повітового земського зібрання місцева «Просвіта» делегувала також двох своїх представників, обраних на засіданні 3 квітня 1917 р. Ними стали І. М. Шульга та М. О. Вітвицький [4]. Просвіт'яни брали участь і в делегуванні представників від Союзу Подільських українців [5].

На початку червня 1917 р. Кам'янецькі просвіт'яни делегували своїх представників до Ради об'єднаних громадських організацій міста, коли в останній відбувався процес реорганізації [6]. У цей же час була зроблена спроба увести представників від «Просвіти» до складу виконавчого комітету Подільської губернської ради громадських організацій. Однак загальне зібрання ухвалило, що виконком має формуватися винятково із представників від повітів та селянства. З огляду на це Г. Солуха та В. Приходько не могли балотуватися як кандидати [7].

Подільська «Просвіта» виступила одним із засновників Подільської губернської української ради [8].

На український з'їзд у Вінниці, що планувався на 5-6 травня 1917 р., запрошувалися по одному представникові від товариств «Просвіта». Форум мав розглянути найбільш актуальні питання щодо розвитку національної справи [9] та обрати губернську і повітові Українські ради. Окремим питанням мало бути розглянуто делегування чотирьох представників від Поділля до складу Центральної Ради [10].

Свого представника «Просвіта» делегувала до Подільської губернської управи. Ним виявився викладач Могилів-Подільського комерційного училища С. Іваницький. У листопаді 1917 р. він з головою поринув у бурхливу освітянську діяльність. Зокрема, йому вдалося організувати губернську і повітові учительські профспілки, курси українознавства для вчителів. Активно займався питанням подальшої українізації навчальних закладів, добивався видання українських книг для новостворених шкіл. Разом із тим, брав участь у всіх педагогічних з'їздах Центральної Ради [11].

Загалом після Лютневої революції співпраця земств та «Просвіт» набула масового організованого характеру. Насамперед, вона проявилась в обранні до складу земських рад багатьох членів місцевих осередків «Просвіт». Показово, що чимало дослідників спеціально підкреслюють винятково важливу роль «Просвіти» в демократизації земського самоврядування [12].

Переломним моментом у стосунках земських самоврядувань з осередками «Просвіти» можна вважати осінь 1917 р. Саме у вересні цього року на з'їзді «Просвіт» було ухвалено рішення, згідно з яким представники місцевих осередків мають надавати земствам допомогу в якості інструкторів культурно-просвітницької роботи, земських лекторів, сприяти розвиткові земського друку тощо [13].

Окремі товариства «Просвіта» брали участь у місцевих виборах. Природно, що найбільш активними в цьому відношенні виступали просвітницькі осередки Вінниці та Кам'янець-Подільського. Ознайомившись із новими виборчими законами, представники української інтелігенції постаралися увійти в контакт з широкими верствами робітників та міщан з метою координації дій та можливого блокування. Планувалося, що Вінницька губернська рада можливо скличе з'їзд міщанства усіх міст Поділля [14].

Свій список кандидатів у гласні міської думи виставив Ольгопільський просвітницький осередок. Щоправда, депутатський мандат виборов лише один представник із списку [15]. Проте чимало просвітян було обрано до складу повітових народних зібрань [16].

7 листопада 1917 р. до усіх адміністративних установ Поділля надійшов обіжник за підписом помічника Подільського губернського комісара Г. Степури про необхідність організації співпраці органів влади та просвітніх товариств [17]. Наприкінці місяця він розіслав усім державним та самоврядним структурам циркуляр, в якому стверджувалося: «З огляду на те, що українська мова в межах Поділля проголошена мовою офіційною, прошу зноситись зо мною, а також з громадськими установами, органами місцевого самоуправління і державними інституціями України, по можливості, на українській мові, заохочуючи і привчаючи до неї і служачих Управи. Ті Управи, служачі котрих з тих чи інших причин не знають іще української мови, ласкаво прошу приклась старання до вивчення принаймні хоть місцевої народної мови, на цій же мові вести балачки з українською людністю, в інтересах взаємного розуміння. З свого боку, можу радити для вивчення літературної української мови звертатися за підручниками до місцевих українських товариств просвітнього характеру («Просвіта»), рівно ж і у київські українські книгарні. Хтіло б ся бачити у всіх офіційних установах (присутствіях) України замість царських портретів образ великого революціонера, страдальця і співця України і Всеславянства, оборонця землі і долі народньої – Тараса Григоровича Шевченка, Грінченка, Куліша та инш. письменників, а також портрети героїв Української історії, історичні малюнки і т. п. На портрети царів затрачалися чималі народні кошти. Я пропоную по змозі прикрашати насамперед присутствія величними портретами Шевченка, мальованими на полотні

олійними фарбами у відповідних рамах. Такі портрети можна дістати з г. Миргорода на Полтавщині від д-ія Самойловича (адрес: Миргородська повітова міліція). Коштує 30 кор. без пересилки. Розмір 16x12 верш. Дешевші папірові портрети (у п'ять фарб) можна виписувати із книгарні «Час» (Київ, Велика Володимирська вулиця) або ж «Українська книгарня» (Київ, Безаківська). Коштують 1 р. 50 к.» [18].

12 грудня 1917 р. Г. Степура цікавився думкою Брацлавської «Просвіти» щодо призначення на посаду повітового комісара. Він просив також рекомендації кандидатури на посаду помічника комісара [19].

20 квітня 1918 р. Новоушицький повітовий комісар звернувся з проханням до губернського комісара призначити помічником повітового комісара члена партії українських соціалістів-революціонерів Я. Гаманюка. Губернський комісар на це відповів, що буде мати співбесіду з кандидатом лише після того, як на його призначення дасть добро місцева «Просвіта» [20].

Товариства «Просвіта» масово брали участь в організації заходів, які мали виразно державотворчий характер. Так, у березні 1917 р. просвітяни містечка Оринина Кам'янецького повіту організували українську маніфестацію за участі близько 6 тис. місцевих жителів та мешканців сусідніх сіл. Після проведеної панахиди по Т. Шевченку, учасники масового зібрання виступили з палкими промовами про творчість Кобзаря. Після цього маніфестація з національними прапорами і портретами Шевченка вирушила до місцевої школи, співаючи гімн «Ще не вмерла Україна» і Шевченків «Заповіт». Тут просвітяни також провели мітинг [21].

Наприкінці березня 1917 р. просвітяни Поділля виступили із закликком підтримати власною участю Національний конгрес України. Вони написали до редакції газети «Нова Рада» телеграму, в якій, звертаючись до подолян-українців, просили «численно приїздити на Український конгрес ... щоб одночасно обговорити справи Поділля» [22]. Це звернення мало певний відгук серед просвітян. Принаймні, нам достеменно відомо про особисту присутність на формі В. Приходька, О. Пашенко, Н. Григорієва та ін. Двох своїх представників відрядили на конгрес просвітяни містечка Янова Подільської губернії [23].

Товариства «Просвіта» залучалися до збору коштів на Український Національний фонд [24]. З обґрунтуванням потреби збору коштів у місцевій пресі виступив Д. Маркович. Він, зокрема, писав: «Українська Центральна Рада», що керує усіма нашими справами по всій Україні, знайшла потрібним призначити один день, у який вся би Україна прийняла жваву участь в організації «Українського Фонду». Всі ми давно почуваємо необхідність мати такий фонд, себто основу грошову. І справді, наш вільний розвиток тільки що починається; досі, як іронічно казав Шевченко, все

мовчало, бо благоденствовало. Ми з неволі мовчали й час настав і нам знати, вчитись, читати, єднатися, організуватися. Нам забороняли друкувати на нашій мові, тому тепер брак книжок, а попит надзвичайний. Люд просить книжки, а її немає. Нам потрібні десятки мільйонів книжок. На се потрібні кошти, гроші. Бумага (папір) дорога стала, друкування ще дорожче, працівників друкарського діла мало й тому треба платити за працю дорожче, треба завести свої друкарні, а їм і ціни не закладуть. Треба великих коштів на се народне, велике, необхідне діло. Центральна Рада мусить не тільки сама працювати, а ще й допомогти губернським Радам – знову кошти потрібні. Незабаром будуть вибори до Установчих Зборів – потрібні люде-знавці у сіх справах, які виїхали б на села й до міст, щоб допомогти, навчити як і що треба робити; цім людям треба платити, подорожні втрати вернути й т. инш. І знову, і знову потрібні гроші, кошти. Та що й казать. Самі читачі добре знають, що нічого не зробиш без грошей, вони потрібні на кожному кроці. Таким чином треба зібрати великі гроші і закласти «Український Фонд» [25].

За досить короткий час після заснування просвітницького осередку в с. Привороття Ушицького повіту активістам вдалося зібрати на Національний фонд 48 карб. [26]. Активно збирали кошти на Національний фонд у Кам'янці-Подільському. На українській гулянці, що відбулася на початку травня 1917 р., було зібрано кошти [27]. Над вирішенням цього питання працювали й просвітяни Проскурівського повіту [28].

Активну участь просвітяни брали у засіданнях різних форумів. Зокрема, на Єпархіальному з'їзді делегатів од духовенства і парафіян Подільської губернії, де розглядалися важливі питання державно-церковних відносин на новому етапі суспільного розвитку, виступили К. Солуха та В. Приходько. Голова Подільської «Просвіти» йшов до трибуни під гуркіт оплесків. Його промова була надзвичайно щира і зробила велике враження на присутніх. Згадавши про ті темні часи, що вже минулися, К. Солуха перейшов до відносин між інтелігенцією, народом та духовенством: «Я спочуваю вам, пастирі, що ви не могли робити те, що вам серце казало. Ви були сковані по рукам і по ногам. Я вітаю вас, яко пастирів вільної української Церкви. Я підкреслюю те, що Церква повинна бути національною. Мені здається, ... від церкви, що ми не сподівались. Це було не через те, що ми не вірили. Ні, ми бачили в церкві такі хиби, що не могли до неї прийти. Мені здається, що коли ми витворимо Українську Церкву, до нас вернуться старі золоті часи. Мені здається, що ті часи дуже були важні. Згадайте, що тоді пастирь був герой. Тільки тоді церква буде вічна й «врата адові не одоліють її» [29]. Пошли нам, Боже, сили витворити таку вільну українську церкву. Пошли і вам, Боже, мирянам здобути в вільній Україні вільну церкву. Пошли нам, Боже, всім мир і тишину».

В свою чергу, В. Приходько зробив доповідь про засідання та ухвали Національного конгресу [30]. Його виступ також виявився досить яскравим, влучним та зрозумілим для селян. Коли вони згадували про нього, то завжди додавали: «Спасибі йому, що він нам все розказав». Крім того, після промови Віктора Кіндратовича «геть зникли речі ворожі українству» [31].

Просвітяни брали участь у Дунаєвському волосному українському з'їзді, який був скликаний за ініціативою Ради українського військового клубу ім. П. Полуботка при 290 пішому запасному полку. Від імені просвітян форум вітав Бесараба як представник Могилівської організації та учитель Бойко від Дунаєвської «Просвіти» [32]. Просвітянські виступи лунали під час відкриття українських учительських курсів у Могилеві-Подільському [33].

9 травня 1917 р. українська маніфестація відбулася в містечку Дунаєвці, організована філією товариства Українського військового клубу імені Полуботка при 290 пішому запасному полку спільно з місцевою «Просвітою» та Могилівським селянським товариством. Перед її початком на площі біля військової церкви була відслужена панахида по «борцям, павшим за свободу» і батькові Тарасові Шевченкові». Маніфестація обійшла не тільки містечко Дунаєвці, а й с. Могилівку та Застав'я. По дорозі слідування учасники співали «Заповіт» та «Ще не вмерла Україна». У численних виступах промовці говорили про необхідність широкої автономії для України, аграрні питання та ін. [34].

Велику організаційну роботу до участі в маніфестації у Вінниці 11 травня 1917 р. провели просвітяни с. Лука-Мелешківська [35]. Було куплено матерію на виготовлення національного прапора та підготовлено до виступу селянський хор. Загалом у Вінницькій маніфестації товариства «Просвіта» були представлені достатньо вагомо. Організаційна робота була проведена велика. Захід здивував не лише тих, хто дивився на українську справу як на вигадку «кучки інтелігенції», але й самих безпосередніх організаторів. Хоча похід був призначений на одинадцяту годину, уже після восьмої почали масово збиратися люди. «Здалека натовп мав величний вигляд: Жовто-блакитні прапори розвивалися на легенькому вітрі над морем людських голів. Яких тут тільки прапорів не було: Селянство, Робітництво, Військо, Духовенство, всякі організації, а на чолі всіх Подільська Губернська Національна Рада. В 11 годин до Вознесенської церкви прибули духовенство з мирянами од всіх церков города з корогвами, іконами і силою національних прапорів з ріжними написами. На площі коло церкви всім духовенством одправлено молебень Святим Кириллові і Мефодієві. Перед молебнем священик Жоткевич сказав гарну промову, в котрій вияснив значіння свята. Після молебня сказали промови до народу

Голова Губ. Ради Д. В. Маркович і товариш голови д-р Стаховський. Після промов члени Губ. Ради сіли з своїм прапором в автомобіль, прикрашений маленькими прапорами і помаленьку рушили в похід, а за ними пішли всі інші організації і групи: Військо, Духовенство, «Просвіта», Городські служачі, Школи, Кооператори, поштові служачі, селяне з близьких сіл і пригородів і всякі інші організації. Широка вулиця на замістю не вмещала в собі того величного і пишного людського потоку, а коли вийшли в город, то заповнили вщерть Миколаївський проспект. Вінниця ще з роду не бачила такого людного походу» [36], – писала з цієї нагоди «Нова Рада».

Маніфестація тривала до четвертої години дня. Впродовж усіх заходів проводився збір коштів на Український Національний фонд. Після походу на бульварі був влаштований мітинг. Деякі з промовців так гарно виступали, що багато з присутніх витирали сльози. Що характерно, під час мітингу до слова просилося багато селян. До пізнього вечора все місто мало святковий вигляд. «Українська стихія, що пройшла в цей день по улицях, що сколихала повітря своїм співом і музикою, показала і друзям, і ворогам, і тим, що байдуже чи безнадійно дивились, на українську справу, що народ Український не вмер, що він живе і що сили його не вичерпні. І народ цей ясно й рішуче заявив, через всіх своїх промовців, свою волю: Нехай живе Вільна Україна! Нехай живе федеративна-демократична Російська республіка! А відповідь десятки тисяч голосів гукали: Слава! Слава ж тобі Українська велика Демократична нація! Слава тобі, борцеві за волю!» [37], – такими словами закінчував свій репортаж про цю подію автор «Нової Ради».

За ініціативи просвітян м. Бара також була влаштована маніфестація, в якій брало участь багато селян. Під час заходу місцеві активісти виступали на сучасні проблеми [38].

18 квітня 1917 р. влаштували маніфестацію просвітяни с. Могильна Гайсинського повіту. Її учасники пройшли по селу з українськими прапорами та портретом Т. Шевченка. Біля церкви була відслужена панахида по Кобзарю та декілька промовців виступили з промовами про його життя та творчість [39].

15 травня 1917 р. численна маніфестація відбулася в с. Вороновиця. До свята долучилися жителі п'ятнадцяти сіл, що прилягали до населеного пункту. Під час урочистостей була відслужена панахида по Т. Шевченку та борцями за свободу. Дівчата у національних костюмах проводили збір на Український національний фонд [40].

Велика маніфестація була проведена в містечку Янові за участі членів товариства «Просвіта» та робітників залізниці. Спочатку всі зібралися біля церкви. Вінницький часопис «Свободний голос» так описав початок дійства: «Коло першої години дня робітники-українці залізниці, більша

частина котрих була одягнена по національно-українському, піднявши жовто-блакитний прапор, двинулись із своєї ст. Холоневська до церкви. Коло школи до них присоїдинився селянський хор і два селянських прапора. Процесія приняла такий вид: впереді усіх їхав на коні парубок, за ним несли три жовто-блакитних прапора, вслід за котрими ішов співочий хор і селяни. Позаді усіх бики тягнули віз, на котрому сиділи парубки. Більша частина маніфестантів була одягнена по національному. Дорогою хор співав «Ще не вмерла Україна». Процесія остановилась коло церкви. Тут проспівали «Ой, ти, Боже, милосердний» і потім всі ввійшли в церкву, де пан-отець м. Янова відслужив по Т. Шевченку панахиду. Перед панахидою він звернувся до селян з промовою, в котрій розказав біографію Т. Шевченка і велике значення його діяльності» [41].

Після панахиди присутні вийшли на вулицю і пішли по селу. Їм назустріч вийшли поляки із своїми національними прапорами. Виконавши гімни обох народів, до присутніх із словами вітання звернувся ксьондз Буяльський, а потому учасників маніфестації вітали пан-отець Гадзінський та Благодір. Закінчилася хода мітингом, на якому було ухвалене рішення щодо відправлення вітальної телеграми на адресу Української Центральної Ради [42].

Як тільки стало відомо про оприлюднення Всеукраїнським представницьким органом І Універсалу, місцеві організації Могилева-Подільського, зокрема просвітяни, вирішили також організувати маніфестацію. Вона відбувалася в два етапи. «23 червня почався в Могильові-Подільському другий повітовий селянський з'їзд, на якому з самого початку було зроблено повідомлення про те, як і з кого складалася Українська Центральна Рада, розказано про постанови Першого Всеукраїнського Селянського З'їзду, а також Військового З'їзду і оголошено самого Універсала, під час читання якого учасники З'їзду встали. Після промов на З'їзді винесено резолюцію цілком підтримувати постанови Першого Всеукраїнського Селянського З'їзду, а щодо Універсала, то ухвалено вважати Центральну Раду вищою інституцією на Україні, якій безумовно повинен коритися весь український народ і через яку повинні проходити до народу всі розпорядження Тимчасового Російського Правительства. Ухвалено також послати від імені З'їзду Центральній Раді привітання, а національний податок признати обов'язковим в тім розмірі, в яким визначають волостні та сільські зібрання, але не менше, як по 10 коп. з десятини» [43], – так охарактеризувала ситуацію на першому етапі газети «Нова Рада».

На другий день власне відбулася сама маніфестація, в якій взяли участь як учасники з'їзду, так і різні громадяни – просвітяни, робітники, солдати місцевого гарнізону, селяни з найближчих сіл. Біля дванадцятої години дня на площі відслужили панахиду «з багатоліттям Українській Централь-

ній Раді, Військовому Генеральному Комітетові і всьому Українському народові, Тарасові Шевченкові і всім полегшим борцям за долю Рідного Краю», після чого прочитали текст Універсалу. Далі з промовою виступив священник з с. Серебринця Є. Госачинський. Ось як «Нова Рада» передає цей фрагмент урочистого заходу: «Встали до вільного життя діти України, – казав о. Госачинський, – народ український хоче жити і буде жити, він знайшов себе, він пізнав себе, хто він, знайшов свою матір – Рідну Україну і зрозумів, чим він був і чим повинен бути». З глибоким почуттям слухав народ цю промову і коли пан-отець Госачинський на закінчення сказав: «Мати наша Україна прийми, привітай своїх вірних синів і прости, прости всім тим, котрі грішили перед тобою, котрі зневажали тебе і себе через свою несвідомість, темноту і ті тяжкі кайдани, які були на нас і прийми до себе всіх, як рідних діток і настав їх на шлях правди», то сльози пустились і в промовця, і в слухачів, а дружне «Слава Центральній Раді» залунало на всю площу» [44].

На завершення учасники маніфестації проспівали «Ще не вмерла Україна» та «Заповіт». Під час проведення заходу ініціаторами було зібрано понад 125 карб. на потреби Подільської губернської української ради.

Двохтисячна маніфестація за участі просвітян відбулася у Смотричі. З промовами на ній виступили вчитель місцевої школи Іщенко та семінарист Цимбалістий. Цей захід, зокрема, був приурочений приїзду до містечка Кам'янецького повітового комісара П. Блонського [45].

Восени 1917 р. просвітяни Поділля широко відзначали ухвалення Центральною Радою III Універсалу. Зокрема, Кам'янецьке товариство у Пушкінському народному домі влаштувало мітинг-концерт. З цієї нагоди «Нова Рада» повідомляла: «У неділю 19 листопада у Пушкінському народньому домі головою міської «Просвіти» Петровським при участі української трупи, генерального комітету на чолі з членом Української Центральної Ради Іваном Гореміка-Крупчинським було улаштовано український мітинг-концерт, на якому одночасно відбулося урочисте оголошення Універсалу Центральної Ради од 7-го листопада; перед тим українська трупа з власним оркестром музики й хором під жовтоблакитним прапором з національним гімном разом з військом від гарнізону улаштувала парад від городського театру до народнього дому. Універсал оголошено членом Центральної Ради Гореміка-Крупчинським.

Під час оголошення Універсалу публіка гучно аплодувала, а оркестр і хор виконували національний гімн.

Вечером у городському театрі також було оголошено Універсал. Публіки в театрі було повнісінько; перед оголошенням Універсала Гореміка-Крупчинський виступив з промовою і зазначив, що тільки у федеративній російській республіці народ зможе затвердити за собою всі здобутки ре-

волюції і що тільки при самовизначенні народів запанує правда й воля на нашій землі. Оголошення Універсалу публіка слухала стоячи» [46].

Просвітяни зазвичай очолювали шевченківський рух в Україні. «Просвіти» Поділля у справі піднесення національної свідомості українського народу велику увагу приділяли постаті Т. Шевченка, поетична творчість якого об'єднувала різних громадян. Тому є чимало прикладів того, що міськими та сільськими просвітницькими осередками неодноразово ініціювався збір коштів на увіковічення пам'яті Великого Кобзаря, зокрема на облаштування пам'ятників Т. Шевченку. А. І. Машталір спробував виокремити центри Шевченківського руху на Поділлі. До таких дослідник відніс просвітницькі осередки Смотрича, Ярмолинець, Тинної, Браїлова, Гнівані, Печери, Немирова, Вороновиці, Кібліча, Ладижина, Жванчика, Вовковинець, Бершаді, Яніва, Дунаєвець, Голованівська, Верхівки, Оринина [47].

У Вінниці 1918 р. просвітяни, попри вкрай несприятливі суспільно-політичні умови, робили надзусилля, аби вшанувати постать Кобзаря. Прикладом тому є оголошення, яке Рада товариства вмістила у місцевій пресі. «26 лютого (февреля) – роковини смерті Т. Г. Шевченка. Українське громадянство завше в сей день споминало свого великого поета-генія. Шанували пам'ять поета і церковною службою, улаштуванням відчитів, концертами, вечірками і инше. Сучасні події не дали можливости як слід вшанувати пам'ять поета в «сем'ї вольній, в сем'ї новій», але конче потрібно пом'янути хоч «не злим, тихим словом». В Вінниці в сей день (26 лютого ст. ст. – понеділок) буде відслужено заупокойну літургію та панахиду в Казанській церкві еп. Пименом та духовенством. Запрошуємо всіх шануючих пам'ять нашого славного Кобзаря на службу Божу в Казанську церкву. Бажано було-б в школах відзначити сей день відчитами, присвяченими пам'яті поета. Хай молоде покоління, будучі громадяни Вільної Народньої Української Республіки, дізнаються про кращого і талановитішого співця долі покривджених. Прохання до всіх установ не забороняти Українцям, бажаючим вшанувати пам'ять поета, прибути на службу Божу» [48].

У період Центральної Ради був започаткований процес перейменування вулиць міст на честь Великого Кобзаря. Наприклад, у Кам'янці-Подільському в березні 1918 р. на засіданні міської думи гласними було запропоновано «для увічнення пам'яті великого українського поета перейменувати Романівський проспект у проспект імені Тараса Шевченка, Олександрівське міське училище – в Шевченківське, а всі Романівські навчальні стипендії – в Шевченківські». Цю пропозицію було одногосно схвалено [49].

Великого значення просвітницькі діячі Поділля надавали справі роз'яснення та популяризації серед широких верств громадянства нових

підходів до вирішення найбільш актуальних питань сучасного суспільно-політичного та соціально-економічного життя. З огляду на об'єктивні причини, ми лише окреслимо основні теми, на яких вважали за необхідне більш ґрунтовно зупинитися громадські діячі.

Д. В. Маркович розтлумачив гасло «Україна для українців». Він перевів російською мовою текст статті на цю тему М. С. Грушевського, яку той надрукував у «Новій Раді». Це була гідна відповідь усім недругам України, які воліли сіяти неприязнь на національному ґрунті, а, як висловився Д. В. Маркович, «уродів із сім'ї шовіністів – ми іґноруємо» [50].

З цілою низкою матеріалів місцевої пресі виступив В. С. Дудич. У центрі його уваги перебували питання необхідності об'єднання революційних сил, військова тема, проблеми українізації школи та значення українських маніфестацій, взаємовідносин Української Центральної Ради та Тимчасового уряду, відношення до Корніловського заколоту та ін. [51].

Колезький радник Г. Шиянов також проявляв активну позицію у виступах в часописах, подаючи тлумачення ролі та змісту нових громадських та державних структур, що були покликані до життя революційним часом. Зокрема, він у спеціальних матеріалах проаналізував завдання земельних та продовольчих комітетів, роз'яснив порядок формування інституту мирових судів та продемонстрував відмінності між різними формами державної влади [52]. Про роль та функції селянських спілок на сторінках «Подільської волі» виступив І. Крекотень [53].

Досить цікаві матеріали опублікував Ю. Щириця. Передусім його хвилювала селянська проблематика, зокрема шляхи вирішення земельного питання, військова тема та значення української пісні у розвитку національної самосвідомості [54].

М. Литвицький також приділив увагу темі становлення української мови, організації початкової ланки системи освіти у м. Вінниці та про порядок укладення миру після закінчення Першої світової війни [55].

Представник товариства «Просвіта» у шкільній раді Вінницької земської управи Г. Тустановський розібрав різну проблематику, пов'язану із виборами до Всеросійських і Всеукраїнських Установчих зборів, та в окремій подачі розглянув специфіку розвитку українського руху [56].

Таким чином, Лютнева революція в Росії 1917 р. започаткувала новий етап суспільно-політичного розвитку, який призвів до розпаду імперського державного комплексу. Уже в березні постали українські громадські структури, які висунули на порядок денний питання національного відродження та здобуття статусу автономії у межах Російської демократичної республіки. На звернення Української Центральної ради цей процес розпочався в усіх регіонах, зокрема на Поділлі. Діяльність провітницьких осередків проявлялася не лише на тих напрямках гуманітарної праці, які

були визначенні статутними нормами, але й у загальних державотворчих програмах. Попри відсутність достатнього фінансування та поступового наростання анархічних тенденцій восени 1917 р., товариствам «Просвіта» вдавалося суттєво допомагати державним, самоврядним та громадським структурам у реалізації державотворчих проектів, тим самим формуючи серед жителів краю національно свідомих громадян.

Джерела та література:

1. Масюк С. О. Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 1997. С. 125.
2. Коцюк В. Д. Політична діяльність «Просвіт» Правобережної України у 1917–1918 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 112.
3. І. М. Заснування Т-ва «Просвіта» в с. Могильна, Гайсинського повіту. *Свободний голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 31 марта.
4. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО). Ф. Д–255. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 54.
5. ДАВО. Ф. Д–255. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 53, 55.
6. Вісті з краю. Вибори делегатів. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 14 червня.
7. Вісті з краю. Інцидент на Губернській Раді. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 15 червня.
8. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917–1920): збірник документів і матеріалів / упоряд., вступ. ст. В. Адамський, Б. Кришук. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. С. 44–47.
9. З'їзд. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 12 квітня.
10. Національний Український з'їзд Поділля. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 18 квітня.
11. Баюк М. І. Участь громадських організацій, об'єднань, інтелігенції Поділля в культурно-освітніх перетвореннях 1917–1920 рр. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. С. 6.
12. Стецюк В. Б. Земства та «Просвіти» Правобережної України в період національно-демократичної революції 1917–1920 рр. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки I* відп. ред. В. А. Смолій. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т. 15: На пошану професора Л. В. Баженова. С. 160.
13. Там само. С. 161.
14. М. Л. Вибори до міських дум. *Робітничая газета* (орган Бюро Центрального Комітету і Київського Комітету УСДРП). Київ. 1917. 27 травня.
15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 56.

16. Баюк М. І. Участь громадських організацій, об'єднань, інтелігенції Поділля в культурно-освітніх перетвореннях 1917–1920 рр. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2009. Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. С. 5.
17. Завальнюк К. В. Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Вінниччині в добу Української революції (1917–1920 рр.). *Матеріали XIV Подільської історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства]* / [С. А. Копилов (співгол.), О. П. Рєснт (співгол.), Л. В. Баженов (відп. ред. та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. С. 20.
18. Хроника. Циркуляр губернского комиссара. *Известия Винницкой городской думы*. 1917. 26 ноября.
19. ДАВО. Ф. 2734. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1.
20. Антонишин А. П. Державотворчі процеси на Поділлі в заключний період існування Центральної Ради (лютий-травень 1918 р.). *Матеріали XIII історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура]* / О. М. Завальнюк (гол.), В. І. Войтенко (співголова), Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 381.
21. Машталір А. І. Тарас Шевченко як символ національно-визвольної боротьби українців у 1917 році. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / В. С. Степанков (відп. ред.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка. 2009. Вип. 2. С. 88–89; Баженов В., Баженова С. Шевченкіана у діяльності Подільської «Просвіти» (поч. XX - поч. XXI ст.). *«Просвіта»: минуле та сучасне*: мат. регіональної наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 4 грудня 2013 р. / ред. кол.: В. А. Дубінський (голова), О. Б. Комарницький (відп. ред.), В. В. Полятинчук та ін. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. С. 10.
22. Прохання Подільської «Просвіти». *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 29 березня.
23. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 7 апреля.
24. Громадяне-українці! *Вісті Кам'янецького Повітового Ісполнительного Комітета*. Кам'янець-Подільський. 1917. 5 травня.
25. Маркович Д. День національного фонду. *Подільська воля* (часопись соціально-політична та кооперативно-економічна). Вінниця. 1917. 5 травня. С. 3–5.
26. Вісти з краю. «Просвіта». *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 3 червня (21 травня).
27. Всякі звістки. *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 3 червня (21 травня).

28. Дописи. м. Проскурів (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 27 мая.
29. Свящ. Василь Симонович. З'їзд Подільського духовенства й мирян. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 10 мая.
30. Вісти з краю. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 4 мая; Трембіцький А. М. Віктор Приходько – державний, громадсько-просвітницький і культурний діяч (до 120-річчя від дня народження). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 8: мат. четвертого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». С. 207.
31. Свящ. Василь Симонович. З'їзд Подільського духовенства й мирян. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 10 мая.
32. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917–1920): збірник документів і матеріалів / упоряд., вступ. ст. В. Адамський, Б. Кришчук. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. С. 43.
33. Вісти з краю. Учительські курси. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 19 липня.
34. Дописи. М. Дунаївці (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 25 мая.
35. Село Лука Мелешківська Вінницького повіту. *Подільська воля* (часопись соціально-політична та кооперативно-економічна). Вінниця. 1917. 5 травня. С. 20.
36. Фотієвич І. День національного фонду у Вінниці. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 19 мая.
37. Там само.
38. Вісти з краю. Маніфестація. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 9 мая.
39. Дописи. С. Могильна (Гайсин. пов. на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 13 липня.
40. По нашому краю. М. Вороновиця. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 13 мая.
41. Благодір І. По нашому краю. м. Янів. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 17 мая.
42. Там само.
43. К-в Володимир. Лист із Могилева-Подільського. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 6 липня.
44. Там само.
45. Комарницький О. Б. Часописи Української революції 1917–1920 рр. як важливе джерело вивчення освітніх процесів у містечках Подільської губернії. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 8: мат. чет-

- вертого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». С. 57.
46. Проголошення Української Республіки (Од власного кореспондента). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 23 листопада.
  47. Машталір А. І. Вплив постаті Т. Г. Шевченка на діяльність Подільської «Просвіти» (1917–1920 рр.). *Матеріали XIII історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / О. М. Завальнюк (гол.), В. І. Войтенко (співголова), Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 362.*
  48. Шевченкові роковини. *Нове слово* (щоденна політично-літературна газета). Вінниця. 1918. 9 березоля.
  49. Машталір А. І. Вшанування Тараса Шевченка на Поділлі у 1917–1920 рр. *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. С. 27.*
  50. Маркович Д. «Тільки-ли для українцев Україна?» *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 21 априля.
  51. Дудич В. В єднанні – сила. *Подільська воля* (часопись соціально-політична та кооперативно-економічна). Вінниця. 1917. 5 травня. С. 5–6; Дудич В. Небезпека. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 23 травня. С. 4–5; Дудич В. Дві маніфестації. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 23 травня. С. 7–8; Дудич В. Езопові словеса. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 12 червня. С. 6–8; Дудич В. Невдалий твір. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 14 серпня. С. 1–2; Дудич В. Про організації. *Подільська воля* (часопись соціально-політична та кооперативно-економічна). Вінниця. 1917. 5 травня. С. 10–11; Дудич В. Не так склалось – як жадалось. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 28 серпня. С. 3; Дудич В. Зрада Корнілова. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 11 вересня. С. 3–4; Дудич В. Тяжкі часи. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 16 жовтня. С. 3–4.
  52. Шиянов Г. Про нові земельні установи. *Подільська воля* (часопись соціально-політична та кооперативно-економічна). Вінниця. 1917. 5 травня. С. 11–12; Шиянов Г. Хто і як буде купувати хліб. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 23 травня. С. 5–6; Шиянов Г. Новий мировий суд. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 23 травня. С. 8–9; Шиянов Г. Що таке державна (государственная) власть? *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 14 серпня. С. 9–11.
  53. Крехотень І. Що таке «Селянська Спілка». *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 19 червня. С. 6–10.
  54. Щириця Є. Українська пісня, як засіб розвитку національної свідомості. *Подільська воля* (часопись соціально-політична та кооперативно-економічна). Вінниця. 1917. 5 травня. С. 12–13; Щириця Є. До дезертирів України. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 19 черв-

- ня. С. 5–6; Щириця Ю. Голос народу. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 26 червня. С. 6–7; Щириця Ю. Земельне питання. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 10 липня. С. 6–9.
55. Ливицький М. Рідна мова. *Известия Подольского губернского исполнительного комитета*. Вінниця. 1917. 7, 10, 14, 17 июня; Літвицький М. Початкова шкільна освіта в г. Вінниці. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 9 июня; Літвицький М. Про мир та хто його укладати має. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 26 червня. С. 5.
56. Тустановський Г. Про Російські і Українські Установчі збори (Учредительное Собрание). *Подільська воля* (часопись соціально-політична та економічна). Вінниця. 1917. 29 жовтня; Тустановський Г. Доля України. *Подільська воля* (часопись соціально-політична та кооперативно-економічна). Вінниця. 1917. 5 травня. С. 8–10.

*Блажевич Ю.І.,
м. Хмельницький*

«ПОЛЬСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВА» В УКРАЇНІ ТА НА ПОДІЛЛІ (1929-1938 рр.): ФАЛЬСИФІКАЦІЇ І ТРАГІЧНІ НАСЛІДКИ

В статті на основі документальних, історичних та архівних матеріалів висвітлено драматичні події 1929-1938 рр., пов'язані із згортанням політики «коренізації» на українських землях, зокрема й на Поділлі, особливо в польській національній меншині, що вилось у фальсифікацію діяльності «Польської організації військової» на Поділлі.

Ключові слова: Україна, Поділля, «коренізація», польська національна меншина, фальсифікація, «Польська організація військова».

Актуальність проблеми та стан її вивчення. Актуальність такого дослідження відповідає суті та змісту Указу Президента України про відзначення 80-річчя політичного терору в Україні і становить значний науковий інтерес, хоча окремі аспекти партійно-державної релігійної політики, діяльності окремих конфесій, карально-репресивних заходів існуючого режиму щодо церков і віруючого населення зазначеного періоду, особливо національних меншин України і Поділля, досить ґрунтовно висвітлені у науковій історико-релігійнознавчій літературі, однак низка аспектів цієї проблематики вивчена ще недостатньо, особливо в регіональному вимірі, зокрема й в Подільському регіоні. В історіографії радянського періоду цій проблемі приділялось мало уваги, в основному давалась загальна оцінка

діяльності релігійних конфесій, фабрикувались цілі досьє нібито контр-революційних, злочинних дій церковників і вірян проти радянської влади, а на цій основі – конфіскація церковного майна, репресії і знищення священнослужителів, руйнування культових споруд або їх закриття і перетворення на склади, майстерні, цехи, заклади культури тощо.

В добу незалежності вітчизняні історики та краєзнавці дедалі більше переосмислювали здобутки і прорахунки радянської історіографії, відкривали нові теми, залучали раніше малодоступні чи засекречені архівні документи. На цій новій базі формувалась інша методологічна основа досліджень. Нині варто віддати належне доробку українських вчених С. Кульчицького, О. Реснта, В. Даниленка, О. Рубльова, Ю. Шаповала, О. Онищенко, В. Бондаренка, С. Жилюка, О. Ігнатуші, А. Зінченка, А. Киридон, В. Пащенко, В. Байдича, А. Трембіцького, С. Маркової, Л. Місінкевича, В. Нестеренка, автора цієї статті та багатьох інших дослідників зазначеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Спочатку трохи історичних фактів. Польська військова організація – воєнізована громадська структура створена у Варшаві в серпні-жовтні 1914 р. Ю. Пілсудським, спочатку – для диверсійних цілей у тилу російських військ у Королівстві Польському. У ході Першої світової війни її таємна діяльність поширилася на Україну, Росію, Австро-Угорщину. Після Лютневої революції 1917 р. перейшла на антинімецькі позиції. У листопаді 1917 р. новостворену Головну команду Польської військової організації (Краків) очолив Е. Ридз-Смігли. Ця організація зіграла важливу роль у боротьбі за незалежність Польщі, взявши активну участь у роззброєнні в жовтні-листопаді 1918 р. австро-німецьких військ у Варшаві, Кракові та інших польських містах. Після відновлення незалежності Польщі на звільнених польських землях припинила свою діяльність, а її кадри влились у Військо Польське. Однак в Україні вона продовжувала діяти, не проявляючи при цьому особливої активності. У 1918 р. ця діяльність була спрямована як проти німецьких військ на Наддніпрянщині, так і проти армії гетьмана Павла Скоропадського. Центрами її округів на Україні були Київ (округ «А»), Одеса (округ «В»), Проскурів (округ «С»), Житомир (округ «Д»), Вінниця (округ «Е»), Рівне (округ «М»). Окрім цього Київській Начальній команді № 3 Польської військової організації підпорядковувалися округи в Москві і Мінську.

Важливу роль відіграла Польська військова організація у Східній Галичині, яка була сформована у лютому 1918 р. Серед її членів, а їх нараховувалось біля 300, були офіцери та легіонери, студенти Львівського університету, гімназисти, робітники. З ініціативи організації влітку 1918 р. у Львові створено спілку «Свободу», до якої переважно входили польські офіцери австрійської армії. За участю членів Польської військової органі-

зації 1 листопада 1918 р. в Львові створено Начальну команду польських збройних формувань, що протистояла збройним силам Західноукраїнської Народної Республіки. У вечері 7 листопада за ініціативи лівих партій і при підтримці загонів Польської Військової організації, керованих Е. Ридз-Смігли, у Львові створено Галицький народний уряд Польської Республіки під керівництвом галицького соціаліста І. Дашинського. У листопаді 1918 р. було навіть зроблено спробу мобілізувати членів військової організації на Наддніпрянщині для боротьби проти ЗУНР. Після провалу цієї операції організація зосередилася на розвідувальній роботі, зокрема й проти УНР. Однак згідно з директивою Головного командування Війська Польського вона переорієнтувалася на боротьбу проти більшовицьких і денікінських військ, зайнявши прихильну позицію щодо Української Народної Республіки. Однак на початку 1920 р. військова організація, яка на той час вже перебувала на Наддніпрянщині, зазнала великих втрат і згорнула діяльність в Україні у 1921-1922 рр. після укладання Ризького мирного договору між РСФРР і УСРР та Польщею в 1921 р. [1].

У першій половині 20-х років ХХ ст. проти католицької церкви, її священників та мирян радянська влада вела цілеспрямовану боротьбу. Це був перший етап тотальної війни проти католиків в СРСР. Він включав в себе введення антирелігійного законодавства, згідно з яким церкви та релігійні спільноти були позбавлені прав власності. Все майно церков стало державною власністю, за користування якою необхідно було сплачувати податки. Духовенство було позбавлене прав громадянства. Церковна ієрархія перестала існувати. Проти священників розпочалися перші спроби політичних звинувачень, їх почали звинувачувати в контрабанді товарів з-за кордону, за нелегальні переходи через кордон, у підтримці нелегалів, у розкраданні громадських коштів тощо. Особливий тиск чинився на етнічних поляків та священників прикордонних з Польщею районів, зокрема й Поділля.

Другий етап (друга половина 20-х – початок 30-х років) характеризувався тотальним тиском на всі релігійні конфесії України і Подільського регіону, зокрема й особливо на католицьку церкву. Були ув'язнені майже всіх католицькі священники, внаслідок таких масових арештів в 1930 р. Кам'янець-Подільська дієцезія фактично припинила своє існування, церковна ієрархія була зруйнована, більшість храмів були закрито або залишилися без настоятелів, діяло всього 13 католицьких священників, а в Кам'янці-Подільському кафедральний Петропавловський собор ХV ст. перетворили на музей атеїзму, а Домініканський і Тринітарський костельи були закриті повністю [2, с. 31].

Керівництво держави у своїх постановках доходило до абсурду. Так, наприклад, у 1927 р. заборонили на могилах ставити хрести. У 1930 р.

вилучили з культових споруд Святе Письмо, Євангелія, богослужбову і релігійну літературу, а в приватних осіб – молитовники та інші богослужбові книги. Під час голодомору 1932-1933 рр. забороняли проводити хресні ходи [3, арк. 5-8]. А в травні 1932 р. держава оголосила антирелігійну п'ятирічку і було проголошено, що 1 травня 1937 р. на всій території Радянського Союзу вже не буде необхідності в жодній культовій споруді, навіть зникне саме поняття «Бог», як пережиток середньовіччя тощо [4, с. 164].

Карально-репресивні методи більшовицької влади кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. доповнилися сфабрикованим Державним політичним управлінням України процесом так званої «Польської організації військової» у ході якої було знищено сотні священнослужителів, тисячі вірян, церковних активістів та членів їх сімей. Що цікаво, на початку 30-х років ХХ ст. значно покращились радянсько-польські відносини. Так, наприклад, 25 липня 1932 р. між СРСР та Польщею було підписано договір про ненапад, згідно з яким обидві сторони зобов'язувалися взаємно утримуватися від будь-яких агресивних дій чи нападу одна на одну, як окремо, так і спільно з іншими державами [5, с. 436-439]. Дещо раніше, наприклад, відбувся обмін політв'язнями, проводились деякі інші спільні акції тощо. Однак необхідно зазначити, що у тоталітарній державі політика зовнішня і політика внутрішня були незалежними одна від одної. Тимчасова «відлига» в відносинах з II Річчю Посполитою відбувалася синхронно із запровадженням жорстокішого курсу щодо етнічних поляків всередині радянської держави, зокрема й ще жорстокіше в Україні і на Поділлі, враховуючи прикордоння з Польщею. Фактично тут розпочався «льодовиковий період», почалось масове згортання політики «коренізації».

14 грудня 1932 р. з'явилася знакова постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та в Західній області». Та не про самі лише хлібозаготівлі йшлося в ній. Документ наголошував, що «замість правильного більшовицького проведення національної політики, у ряді районів України українізація проводилася механічно, без урахування конкретних особливостей кожного району, без старанного підбору більшовицьких українських кадрів, що полегшило буржуазно-націоналістичним елементам ... створення свого легального прикриття, своїх контрреволюційних осередків й організацій». ЦК КП(б)У і Раднаркому УСРР «пропонувалося» «звернути увагу на правильне проведення українізації». Згадка в цій ухвалі про «легальне прикриття контрреволюційних осередків й організацій» дала зручне універсальне знаряддя радянській таємній поліції, яким вона послуговувалася в найближчі роки при фабрикації численних «справ» українських, польських, німецьких, чеських та

інших «контрреволюційних організацій», котрі для «прикриття» використовували, мовляв, будь-що – від дитячих садочків до апарату ЦК КП(б) У.

У 1933 р. відбулися кардинальні зміни й у долі польського населення України. У доповідній записці Культпропу ЦК КП(б) У «Про роботу серед польських трудящих мас УСРР» (8 вересня 1933 р.) зазначалося: «Занапад роботи серед польських трудящих, брак більшовицької пильності за умов загостреної класової боротьби й зростання активності куркульських, клерикальних, націоналістичних елементів, агентів польського фашизму, посилювали вплив буржуазно-націоналістичних елементів на польських трудящих». За стандартними фразами про «класово-ворожі» й «шкідницькі» елементи виразно вимальовувалися реальні труднощі комуністичної адміністрації в реалізації її суперечливої національно-культурної політики щодо польського (й не лише польського) населення УСРР.

Розглянувши 13 жовтня 1933 р. стан справ з «роботою серед польських трудящих мас УСРР», оргбюро ЦК КП(б) У визнало його незадовільним, ухваливши в місячний термін «розробити та подати на затвердження Політбюро ЦК конкретні заходи для забезпечення рішучого перелому та посилення роботи серед польських трудящих України». Відділам ЦК КП(б) У доручалося «зміцнити склад польських робітників, які працюють на ланках культурного фронту (клубних працівників, вчителів та ін.)» та «на керівних посадах в колгоспах, сільрадах, райвиконкомках». Отже, обирався курс на кадрове перетрушування польських працівників. Назовні це подавалося як піклування про «зміцнення проводу національно-культурним будівництвом серед польських трудящих України», необхідність викриття окремих «контрреволюційних» та «антирадянських» елементів.

Відтак, відповідаючи на замовлення кремлівського керівництва й на тлі драматичних подій Голодомору 1932-1933 рр. в УСРР, ДПУ/НКВС УСРР сфабрикувало справу т. зв. Польської організації військової, запозичивши назву в реальної організації часів Першої світової війни, що припинила свою діяльність 1921-1922 рр. Тоді, на початку 1920-х років, ВУЧК/Державне поличне управління УСРР ліквідувало реальну «ПОВ», захопивши (і переважно стративши згодом) на Волині більше 100, а в самому лише Києві понад 200 членів видуманої організації [6, с. 388].

Наприкінці 1933 – на початку 1934 років ХХ ст. було сфабриковано «справу» Вінницького (Подільського) обласного центру «Подільської організації військової» (далі «ПОВ»), за якою були засуджені 52 особи, переважно місцеві культосвітні працівники. Як свідчать архівні матеріали, впродовж 1933 р., зрозуміло, що за заниженими даними ДПУ/НКВС України, були заарештовані 225 осіб (без врахування одиничних арештів), з яких 2 були страчені, 211 відправлені до таборів і на заслання, 12 тимчасово звільнені [6, с. 388]. В цьому ж році розпочалися арешти відомих

керівників центральних і місцевих органів влади, які звинувачувалися в усіх смертних гріхах лише тому, що вони були «польськими елементами» і «контрреволюціонерами».

До речі, такі методи «слідчої роботи» вже в ті роки викривалися в низці заяв до державних і партійних органів, які надходили від засуджених за фальсифікованими сценаріями щодо «ПОВ». Яскравим прикладом цього стала «Скарга до Головного прокурора СРСР із спец справ тов. Когана» одного із засуджених по справі Вінницького (Подільського) обласного центру «ПОВ» А. Григоровича, за якою ми можемо простежити, як фабрикувалася неіснуюча місцева організація «ПОВ», згідно з «технологічним цехом» слідства. Заарештований 4 листопада 1933 р., А. Григорович спочатку вперто відкидав висунуті проти нього обвинувачення і аргументовано доводив їх абсурдність. Тоді, зрозуміло, що по наказу слідчих, почався психологічний тиск на в'язня, якому слідчий запропонував схему-конспект показів про вигадану участь А. Григоровича у Вінницькій «ПОВ». Однак після чергової відмови до цього тиску були підключені ті заарештовані, які вже співпрацювали зі слідством. Коли новоприбулий потрапив до камери, його привітали вигуком: «Ось і запланований воєвода «ПОВ» з'явився, зараз вже справа піде!» Співкамерники миттєво подали товаришеві по недолі перелік членів Вінницького осередку організації й накреслили план, що, про кого і як слід писати у зізнаннях. Психологічна обробка тривала під акомпанемент нагадувань, що Григорович член партії, отже, політично свідома особа і повинен розуміти, що йдеться про допомогу у політичній акції, спрямованій проти Польщі, що це державна необхідність тощо [7, с. 123].

Після того, як Григорович під тиском слідства дозрів до висновку, що фабрикація справи обласної «ПОВ» є «політичною демонстрацією великої державної ваги», і згодився давати потрібні свідчення, його звели з іншими в'язнями для узгодження зізнань. При цьому траплялися трагікомічні випадки. Так, наприклад, суперечки виникли щодо часу утворення «осередку ПОВ» у Бердичеві. Тамтешній «комендант» стверджував, що ініціював це створення Григорович ще у 1930 році. Після заперечень останнього «почали торгуватися й зупинилися на 32 році». Інший ув'язнений – Я. Гольд – «розвів таку теорію у своїх зізнаннях, що треба заарештувати всіх поголовно». Як зазначав А. Григорович, «тоді нас посадили до однієї камери, де ми писали два дні поспіль, коли я прочитав його свідчення, я сказав йому: «Слухай, Гольд, нащо ти брешеш, адже ти член партії?» Він мені сказав: «Невже ти такий дурень, не зрозумієш, у чому справа. Адже все це дипломатія, політичний вексель Польщі...» [8, с. 19-21].

У цій атмосфері «творчої» співпраці відбувалося слідство й фальсифікувалася справа Вінницького (Подільського) центру «ПОВ». За фальсифі-

кованими показаннями «Польська військова організація» на Поділлі будувалась на опорних пунктах по всій території краю, які, в свою чергу, мали низові осередки. Такі опорні пункти створювались протягом 1929-1930 рр. у Вінниці, Проскуріві, Старокостянтиніві, Шепетівці, Жмеринці, Бердичеві, Кам'янці-Подільському, Теофіполі, Шаргороді, Полонному, Хмільнику, Старій Ушиці, а дещо пізніше виникали районні групи навколо цих опорних центрів, наприклад в селах Проскурівського повіту Гречанах, Фельштині, Мацьківцях, Заріччі і Шаровечці, де компактно проживали громадяни польської національності, з Городка керували такими низовими ланками в населених пунктах Сатанові, Немиринцях, Кузьміні, Олешківцях, з Старокостянтинова – в селах Сквородки і Самчинці тощо [8, с. 94-142].

Основними напрямками, за даними фальсифікаторів, діяльності придуманої організації було створення повстанських осередків, шпигунсько-розвідувальна робота в Червоній Армії, озброєння організації, шкідництво на національно-культурному фронті і в сільському господарстві [8, с. 108]. Так, наприклад, найбільш активно велась шпигунсько-розвідувальна робота в Старокостянтиніві, де базувалась II Дивізія Червоної Армії, діяв Будинок Червоної Армії, полкові школи комскладу, йшла перепідготовка офіцерських кадрів. Очолив цю роботу Жачек – кадровий офіцер запасу, який прибув у Старокостянтинів з Києва в кінці 1930 р. Очільниками «ПОВ» у Вінниці були Городинський, а пізніше – Григорович, в Шепетівці – Пашинський, в Проскуріві – Немийський, в Казатині – Скорнієвський в Жмеринці – Понятовський тощо [8, с. 117-120].

У травні 1938 р. УНКВС по Кам'янець-Подільській області заарештувало 66 осіб, яких звинуватили у членстві в «Польській організації військової» і більшість з них були розстріляні. Під час перевірки матеріалів цієї справи 31 березня 1958 р. слідчий резюмував: «На підставі перегляду архівних матеріалів справи вищезгаданих людей, слід констатувати, що матеріалів для притягнення їх до відповідальності було недостатньо... В ході перевірки справи встановлено, що в Кам'янець-Подільській області організація «ПОВ» ніколи не існувала, а отже не існувало її членів і керівництва, а обвинувачення засуджених за звинуваченням у цьому людей – видумка колишніх працівників НКВС. На підставі вищевикладеного постанову особливої трійки (стосовно нижче вказаних осіб) відмінити, а справу закрити за недоведеністю звинувачення» [12, с. 28].

До речі, історія зберегла прізвище особи, яка спрямовувала слідство у справі цієї міфічної організації, «утворювала» її осередки по містах і містечках Вінницької області (до якої входила й нинішня Хмельниччина), розсаджувала в'язнів по камерах так, щоб ті, хто не зізнавався, перебували у товаристві «зговірливих» осіб, які вже активно співпрацювали зі слідством. Та ж людина стежила за узгодженістю зізнань арештованих тощо.

Цим «режимом» був виконавач обов'язків начальника секретно-політичного відділу (СПВ) Вінницького обласного відділу ДПУ Соломон Брук, якого пізніше, у 1937 р. також звинуватили в участі у «Троцькістській змові в органах НКВД», а в лютому 1938 р. він був розстріляний [8, с. 21].

9 грудня 1934 р. на підставі телеграми ЦК ВКП(б) було ухвалено таємне рішення політбюро ЦК КП(б)У щодо німецьких та польських районів України, яким започатковано широкомасштабні репресії проти цих національних меншин. 20 грудня 1934 р. політбюро ЦК КП(б)У у постанові «Про переселення з прикордонних районів» наголошувало, зокрема, що у прикордонних районах з компактними масами польського й німецького населення потрібно визначити села з котрих слід виселити одноосібників, які «злісно не виконують своїх зобов'язань перед державою, й тих колгоспників, котрих не можна вважати благонадійними в умовах прикордонної смуги» [9, арк. 316-317]. Зразу ж в Україні, зокрема й на Поділлі, ударними темпами розпочалось згортання мережі культурно-освітніх установ, навчальних закладів, польськомовної друкованої періодики, карально-репресивні органи почали здійснювати широкомасштабні акції щодо використання і ліквідації «контрреволюціонерів» і «шкідників», які нібито працювали на користь «сусідньої фашистської держави» тощо. В 1935 р. було ліквідовано Мархлевський польський національний район на Житомирщині, Пулинський німецький національний район на Київщині. Восени 1935 р. було ухвалено ще декілька принципово важливих рішень політбюро ЦК КП(б)У щодо поляків в Україні. Так, наприклад, «зв'язку із масовою засміченістю польськими націоналістами нерівного складу національних польських сільрад» було запропоновано Київському і Вінницькому обкомам КП(б)У спільно з органами НКВД здійснити «чистку» польських сільрад від націоналістів та інших антидержавних елементів. Так, під цим приводом у Вінницькій області (включаючи наш край) 40 польських сільрад були реорганізовані в українські. 27 жовтня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У затвердило пропозицію щодо закриття 117 колишніх польських шкіл в регіоні [10, арк. 278, 333].

В 1936 р. ці репресивні дії проти польських шкіл продовжились. Як свідчить інформація начальника УНКВД по Вінницькій області Д. Соколінського секретарю Вінницького обкому КП(б)У В. Чернявському від 11 листопада 1936 р. зазначалося, що такі дії розповсюдились на Бердичівський, Жмеринський, Махновський, Старокостянтинівський, Казатинський, Чернівецький, Красилівський, Вовковинецький, Волочиський, Мур-Куриловецький, Хмільницький, Миньковецький, Тиврівський райони, де 25 польських шкіл було переведено на українську мову викладання [11, арк. 1-10]. Сотні вчителів залишилися без роботи, батьки дітей-школярів виступали проти таких репресованих заходів, однак будь-які скарги залишалися без задоволення.

Необхідно зазначити, що репресії 1933-1936 років проти польського населення України та її регіонів були тільки прелюдією до доби Великого Терору 1937-1938 рр. Тут для розуміння механізму подальших карально-репресивних заходів проти етнічних поляків в Україні (як і в цілому по СРСР) принципове значення мав «Оперативний наказ наркома внутрішніх справ СРСР №00485» від 11 серпня 1937 р., підписаний Генеральним комісаром держбезпеки М.І. Єжовим і розісланий на місця для виконання. Наказ, а також долучений до нього закритий лист «Про фашистсько-повстанську, шпигунську, диверсійну, пораженьську й терористичну діяльність польської розвідки в СРСР» (№ 59098 від 11 серпня 1937 р.) ініціювали масові репресії проти польського населення України [8, с. 33]. Наказ зобов'язував місцеві органи держбезпеки упродовж 20 серпня – 20 листопада 1937 р. здійснити операцію щодо цілковитої ліквідації місцевих організацій «ПОВ». Арешту підлягали: «А) виявлені в процесі слідства й до цього часу не розшукані найактивніші члени ПОВ... б) всі військовополонені польської армії, які залишилися в СРСР; в) перебіжчики із Польщі, незалежно від часу переходу їх в СРСР; г) політемігранти та політ обміняні з Польщі; д) колишні члени ППС та інших польських антисоветських політичних партій; г) найактивніша частина місцевих антисоветських націоналістичних елементів польських районів» [11, с. 16]. До речі, наказ НКВД СРСР № 00485 продовжив цей перелік таким пунктом: «Припинити звільнення із в'язниць і таборів засуджених за ознаками польського шпигунства, у яких закінчується термін ув'язнення. Про кожного з них подати матеріал для розгляду на Особливу нараду НКВД СРСР» [11, с. 17]. Фактично це означало новий термін позбавлення волі, а часом й розстріл.

З метою виконання наказу Єжова співробітники НКВС збирали повну інформацію про поляків, котрі проживали на підвідомчій їм території. Механізм цієї злочинної операції був простий. Доноси, контакти з людьми, які проживали в Польщі, прізвища з польським звучанням, наявність польських книжок, католицької богослужбової літератури, тортури над заарештованими поляками, щоб ті зізнавались у нібито скоєних злочинах по схемах, як вже зазначалось вище. Найчастіше таким «обвинуваченим» приписували шпигунську діяльність, контрреволюційну антирадянську пропаганду і агітацію, організації збройного повстання, саботажі або у контактах з громадянами інших держав. На першому етапі вирок виносилися «двійками» (керівник місцевого управління НКВС і прокурор), а з другої половини вересня 1938 р. були створені «трійки» (нкведист, прокурор, парт керівник). Було дві категорії покарань: перша – розстріл, друга – заслання у виправно-трудова табори на термін від 5 до 10 років. Постановлений «трійкою» вирок не підлягав оскарженню [12, с. 19].

В черговому наказі Єжова №00486 від 15 серпня 1937 р. давалася детальна інструкція щодо того, як діяти щодо дружин і дітей «шпигунів» і «ворогів» народу. Дружини і діти до 1,5 року відправлялися в табори на строк не менше 5-8 років, а старші діти окремо направлялись в табори або розміщувались в дитячих будинках особливого режиму [12, с. 21].

Як бачимо, сфабрикована справа «ПОВ», як в Україні, так і на Поділлі, стала однією з головних причин фізичного знищення і жорстокої розправи польського населення на території держави і, особливо, в прикордонних з Польщею регіонах. За неповними оперативними статистичними даними тільки в 1937-1938 рр. в СРСР органами НКВД, а також «особливими трійками» та «двійками» засуджено 139835 осіб польського походження, розстріляно 111091 осіб, в Україні – засуджено – 57410, страчено – 46792, різні табірні режими отримали 9885 осіб, звільнено 17 осіб, відправлено справи на дослідження стосовно 587 осіб, припинено справ через смерть громадян – 38 [8, с. 34-35].

Висновки. Операція «Польська організація військова» була проведена в масштабах Радянського Союзу, особливо в Україні і її регіонах, зокрема й на Поділлі, з небаченим і нечуваним цинізмом, брехнею, жорстокістю, катуванням і нищенням десятків тисяч ні в чому невинних громадян польської національності, серед них – священнослужителів всіх рангів і мирян, вчителів, працівників культури, медиків, агрономів, зоотехніків, економістів, науковців, студентів, військовиків, партійних і державних чиновників та інших категорій населення.

Інспірована чекістами людоїстська акція нічим не може бути спростована, це – вічне клеймо карально-репресованої більшовицької системи влади і завданням нинішнього і майбутніх поколінь в незалежній Україні є не тільки вивчення і аналіз цієї проблеми, а й недопущення подібної ситуації щодо представників всіх національних меншин, які проживають нині в Україні, зокрема й на Поділлі.

Джерела та література:

1. Czarnocka-Majewska E. Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów. t. 4. Przemyśl, 2004. – z. 8-59.
2. Сторчовий В.М., Несторенко В.А. Римсько-католицька церква на Поділлі у 20-30-ті рр. XX ст. Історико-релігієзнавче дослідження. – Коломия: вид-во «Прикарпаття», 2001. – 178 с.
3. Державний архів Хмельницької області. – Ф. – 762. – Оп. 1. – Спр. 868. – Арк. 5-8.
4. Пасечник О. Другий етап гонінь римо-католицької церкви на Поділлі у 20-30-х роках минулого ХХ століття // Studia Catholica Podoliae. – Городок – Кам'янець-Подільський: Clara Studio, 2012. - № 6. – С. 363-375.

5. Документи внешней политики СССР. – Москва: Политиздат, 1969. – Т. XV. – 692 с.
6. Рубльов О.С. «Польської організації військової» справа 1933-1935 // Енциклопедія історії України у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – Київ: Наукова думка, 2011. – Т. 8.: Па-Прик. – С. 388.
7. Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. - №1/2 (2/3). – С. 123.
8. Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920-1938 рр. / Упоряд.: С.А. Кокін, Р.Ю. Поркур, О.С. Рубльов. – Київ: Головна редакція науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», 2011. – 472 с.
9. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 11. – Арк. – 316-317.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 12. – Арк. 278, 333.
11. Державний архів Вінницької області. – Ф. П – 136. – Оп. 6. – Спр. 591. – Арк. 1-10.
12. Rozkaz nr 00485 / Наказ №00485. Каталог. – Варшава: Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу, 2018. – 64 с.

*Єсюнін С.М.
м. Хмельницький*

АПТЕКА ДЕРЕВОЄДА: З ЖИТТЯ ПРОСКУРІВСЬКОГО ПРОВІЗОРА

Чотириповерховий старовинний будинок на розі вул. Проскурівської та Проскурівського підпілля (адреса – Проскурівська, 13) без перебільшення є окрасою центральної вулиці міста Хмельницького. Відомий як будинок Людвіга Деревоеда, у якому на початку ХХ ст. діяла найкраща в місті аптека. Саме від аптеки Деревоеда теперішня вулиця Проскурівського підпілля отримала свою першу назву – Аптекарьська (така назва була до 1921 р.). На сьогодні колишній будинок Деревоеда є пам'яткою архітектури місцевого значення, вартий збереження, а його власник на окреме біографічне дослідження.

Ключові слова: *аптечна справа, аптека, провізор, Проскурів, Деревоед.*

Людвіг Іванович Деревоед народився 1830 р. в родині дворян Мінської губернії. Одержавши університетську освіту в галузі фармацевтики і звання провізора, вирішив шукати можливість працювати за фахом. Доля при-

вела його на Поділля – у містечко Сатанів Проскурівського повіту, де на початку 60-х років XIX ст. Л. Деревоед отримав дозвіл від губернської влади на заснування «вільної» (тобто приватної) аптеки.

На той час аптечна мережа у Подільській губернії, так само, як і у всій Російській імперії, була слабо розвинута. Наприклад, у 1863 р. на все Поділля нараховувалось усього 50 аптек, що для двохмільйонного населення губернії було явно не достатньо. Аптеки працювали лише у містах і великих містечках краю – як правило по одній (лише у Кам'янці-Подільському було 3 аптеки, у Вінниці та Балті – по 2) [8, с.331-332].

Аптека Деревоеда була єдиною у Сатанові. Спочатку Людвіг Іванович працював сам, але з 1869 р. до нього приєднався рідний брат Карл, який став виконувати функції управляючого [9, с.394].

Для звітування перед контролюючими органами, а також для отримання на повітовому медичному складі фармацевтичних матеріалів, Людвіг Деревоед доволі часто їздив у повітовий центр Проскурів. Тут він обов'язково відвідував свого проскурівського колегу – провізора Янкевича, з яким підтримував добрі стосунки. Михайло Францевич Янкевич – дворянин Подільської губернії, у 1848-49 рр. придбав у Проскуріві в кварталі №16 у різних осіб три земельні ділянки з невеличким одноповерховим будинком на розі вулиці Олександрівської¹ (нині вул. Проскурівська) і провулка, що вів до єврейських кварталів (нині район центрального ринку) [5, арк.15]. У цьому будинку М. Янкевич, отримавши відповідний дозвіл, відкрив приватну аптеку – єдину на все місто.

Янкевич з Деревоедом були не лише в тісних професійних стосунках, але на початку 70-х років XIX ст. стали родичами – Людвіг одружився з донькою Янкевича Юлією. У 1871 р. Л. Деревоед залишив аптеку в Сатанові на брата Карла, а сам переїхав у Проскурів. Він оселився у будинку Янкевичів та став управляючим аптекою свого тестя [10, с.394].

У 1874 р. престарілий тесть вирішив відійти від аптекарської справи. 6 лютого 1874 р. Михайло Казимирович Янкевич продав Людвігу Івановичу Деревоеду весь проскурівський маєток (ділянка 49х33,5 сажнів) разом з аптекою, аптечними матеріалами, посудом і меблями [5, арк.15]. Того ж року Л. Деревоед переоформив аптеку на себе.

Таким чином, з 1874 р. колишня аптека Янкевича стала іменуватись аптекою Деревоеда. Повноцінно увійшовши у справу, Людвіг Іванович

¹ У нотаріальному акті вулиця Олександрівська названа Барською, що не протирічить історичним реаліям. Адже, до кінця XIX ст. назви вулиць Проскурова не були офіційно затверджені та інколи для деяких вулиць одночасно побутувало декілька найменувань. Так, для вул. Олександрівської у XIX ст. досить часто використовували назви Летичівська (від першої назви вулиці – Поштова дорога на Летичів), Барська (від напрямку її полягання до Бару), Шосейна (після прокладання у 1870-х рр. бруківки, яку в народі називали «шосе»)

взявся за її розвиток. У 1877 р. він оновив обладнання аптеки, на початку 1880-х рр. – відкрив великий аптечний склад. Нарешті, у 1890 р. замовив проект триповерхового прибуткового будинку. Підготовка до будівництва та будівельні роботи зайняли тривалий час, але будинок вийшов на славу. Перший поверх нового будинку Л. Деревоед відвів під аптеку. Предметом особливої гордості нового закладу стала обладнана за останнім словом науки і техніки «кокторія» – спеціальне приміщення для фармацевтичних робіт, що вимагають гарячого настоювання та відварювання, а також лабораторія. До того ж нова аптека мала: сухий підвал, комору, льодовик для збереження препаратів у холоді, «трав’яну кімнату» – приміщення для висушування трав, квітів, коренів рослин. Для відвідувачів була влаштована простора «рецептурна кімната», до якої клієнти заходили для оформлення замовлення й придбання ліків. Маючи таке приміщення й устаткування, аптека Деревоеда була найкращою в місті, в якому на початку ХХ ст. (дані 1911 р.) працювали ще 3 приватних аптеки та 6 аптекарських магазинів [1, с.2002].

Маючи авторитет добродісного аптекаря, Л. Деревоед грав помітну роль у громадському житті міста. Достатньо сказати, що з 1880 р. його протягом чверть століття (!) постійно обирали гласним міської Думи.

З особистого життя Людвіга Івановича відомо, що він мав п’ятеро дітей – сина Стефана, доньок Юзефу, Марію, Олену та Анну. Одружений був двічі – із згаданою вище дворянкою Юлією Михайлівною з Янкевичів, а після її смерті – з дворянкою Михайлиною Гнатівною з Ключевських [2, арк.12; 3, арк.139].

Розвиваючи власну справу в аптечному бізнесі, Л. Деревоед став одним із найбільших домовласників міста та одним із найбагатших мешканців Проскурова. Прибутки з фармацевтики доповнювали надходження від нерухомості – напівпідвал триповерхового будинку орендував «Погребок рейнських вин», верхні поверхи – різні установи та квартиранти. Крім того, Л. Деревоед володів ще трьома будинками у цьому ж кварталі, які збудували наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. – одноповерховим з крамницями (по вул. Олександрівській, не зберігся), одноповерховим з кінотеатром «Оаза»¹ (по вул. Аптекарській, нині – моно-театр “Кут”) та двоповерховим, який орендував Проскурівський повітовий З’їзд мирових суддів (на розі Аптекарської та Купецької, нині – міське управління соціального захисту населення) [7, арк. І-Ізв.]. До того ж, на початку ХХ ст., після того, як помер брат Карл Іванович, у володіння Людвіга повернулася аптека у Сатанові. Був у володінні родини Деревоедів власний хутір (площа 110х48

¹ Збудований на початку ХХ ст. на землі Л. Деревоеда міщанином Самуїлом Оксманом для ілюзіону «Оаза». За угодою будівля належав Л. Деревоеду, а кінотеатр – С. Оксману. Цей кінотеатр мав найбільшу в місті глядацьку залу, яку використовували також для різноманітних циркових та борцовських шоу.

сажнів) у передмісті Дубове. Його 1901 р. придбала дружина Михайлина у Івана Романовського [6, арк.24].

Усе це майно, у тому числі й аптека, після смерті 21 грудня 1906 р. Людвіга Івановича Деревоседа, перейшло за духовним заповітом до дружини Михайлини Гнатівни [4, арк.4-7]. Вона ж перші роки керувала аптекою, згодом родинний аптечний бізнес продовжував син Стефан Людвігович – доволі авторитетна людина у Проскурові, гласний міської думи, крупний комерсант (торгував цукром і мінеральними добривами). Близько 1911 р. він продав аптеку в Сатанові, залишивши під своїм керуванням лише проскурівську. Проте, не надовго...

Одразу після встановлення радянської влади аптека припинила існування, а усе нерухоме майно дворян Деревосєдів було націоналізовано.

Триповерховий будинок (вул. Проскурівська, 13) стали використовувати як адміністративний. Змінивши багато господарів (різноманітні державні установи, міжміська телефонна станція, телеграф та ін.), він пережив декілька ремонтів та перебудов (наприкінці 1960-х рр. добудували четвертий поверх). У 2017 р. в історії будинку відбулась знаменна подія – у ньому знову запрацювала аптека. Діє вона в структурі ТОВ «Хмельницька міська перша аптека». Назва нової аптеки «Синиця», а головна її відмінність від інших – міні-музей, який облаштовано у міжзальному просторі.

Двоповерховий будинок (вул. Проскурівського підпілля, 32) у радянські часи теж використовувався як адміністративний, більший час тут перебували судові установи. Нині розміщується міське управління соціального захисту населення.

Довга одноповерхова будівля (вул. Проскурівського підпілля, 34), де був кінотеатр «Оаза», у радянські часи тривалий час використовувався за призначенням – у 20-х – 30-х роках ХХ ст. тут діяв кінотеатр «Державне кіно імені Леніна». У 1945-1982 рр. у приміщенні перебувала обласна філармонія, а у 1982-1992 рр. – кінотеатр «Мир». Нині у частині будівлі діє моно-театр «Кут» – створений у 1993 р., керівник та актор, народний артист України В. Смотритель. Інша частина будівлі не використовується.

Джерела та література:

1. Вся Россия: справочная книга Российской промышленности, торговли, сельского хозяйства, администрации, представителей общественной и частной служебной и экономической деятельности и пр. на 1911–1912 год. – К., 1912. – 2924 с.
2. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.1, спр.369
3. Держархів Хмельницької обл., ф.17, оп.1, спр.397
4. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.32, спр.212
5. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.32, спр.460

6. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.32, спр.3219
7. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.32, спр.3966
8. Российский медицинский список на 1864 год – СПб., 1864. – 328 с.
9. Российский медицинский список на 1870 год – СПб., 1870. – 431 с.
10. Российский медицинский список на 1872 год – СПб., 1872. – 436 с.

Додатки:

Будинок Л. Деревосда з аптекою, початок ХХ ст.

Телеграф і міжміська телефонна станція, 1963 р.

ДРУКОВАНІ ДЖЕРЕЛА ХІХ ст. ДО ІСТОРІЇ МЕДЖИБІЗЬКОЇ ПОВІТОВОЇ ШКОЛИ КНЯЗЯ А. Є. ЧАРТОРИЙСЬКОГО

Помітним етапом в історії Меджибізької фортеці були влаштування та діяльність в ній (1818-1841 рр.) повітового училища, фундатором якого був власник Меджибожа, попечитель Віленського навчального округу та “приятель наук” князь Адам Єжи Чарторийський.

Для дослідників та реставраторів фортеці як пам’ятки архітектури цей факт важливий тим, що для влаштування освітнього закладу у фортеці було тоді здійснено низку перебудов, зокрема, споруджено пристінні корпуси (конвікти) вздовж північно-східного та південно-західного прясла мурів, а також тим, що проектування цих перебудов залишило в архівах низку текстових та графічних документів. До уваги ж полоністів, істориків освіти та інших напрямків історії Поділля створення та діяльність Меджибізької повітової школи дає великий масив архівних документів, тогочасних та пізніших публікацій, які істотно наповнюють масив знань про життя на Поділлі першої половини ХІХ ст.

Підґрунтям для знайомства з історією Меджибізького повітового училища як помітного своїм рівнем навчального закладу на Поділлі є його згадка Юзефом Ролле в дослідженні про історію освіти на колишніх польських землях [1]. Загальний нарис історії Меджибізького повітового училища подано в публікації Ірини Леськів [2]. Стислий, але насичений фактичними матеріалами та персоналіями опис діяльності Меджибізької повітової школи на підставі документів фонду №707 “Віленський університет” Центрального державного історичного архіву України (ЦДІАУ) з посиланнями на конкретні архівні справи опубліковано о. Юрієм Мициком та Інною Тарасенко [3]. Нижче у перекладі з польської автора цієї статті подаються інші матеріали з тогочасних та пізніших друкованих джерел до історії Меджибізького повітового училища, які раніше не публікувалися українською мовою.

Насамперед, вартий уваги розлогий репортаж анонімного кореспондента про урочисту церемонію відкриття Меджибізької повітової школи 10 жовтня 1819 р., який було опубліковано в додатку до “Газети Кореспондента Варшавського і закордонного”. Ще один репортаж, який дещо відрізняється за змістом, але, можливо, належить тому ж автору, було опубліковано у газеті “Kuryer Litewski” польською мовою [4] (рис. 1), цей же текст у перекладі російською мовою міститься у згаданій о. Юрієм Мициком та Інною Тарасенко архівній справі [5], до якої й адресуємо чи-

тачів. Нижче ж подаємо переклад репортажу з названої вище “Газети Кореспондента...” з незначними скороченнями малоінформативних вірнопідданницьких реверансів автора на адресу імператора російського (втім, частину цих пасажів збережено задля історичної достовірності та колориту):

“День 10-й жовтня був найурочистішим для повіту Летичівського, а для міста Меджибожа днем найбільшої радості. О 9-й ранку гуркіт гармат сповістив мешканцям і численному зібранню громадян початок акту відкриття тутешньої повітової школи.

Учні, яких на перший заклик святині наук, що постає в тому повіті, зібралось 60, в товаристві вчителів на чолі з генеральним інспектором шкіл губернії Волинської і Подільської, різних товариств вчених членом ясновельможним Яном Непомуком Вільчинським, пройшли з замку до костелу. Його вельможність інспектор, учні і вчителі затрималися на галереї біля дверей костелу, після чого урочисто прийняті духовенством з обрядом релігійним були супроводжені до святині.

В ній праворуч великого вітваря підносився трон, оздоблений портретом найласкавішого монарха, ліворуч розміщено портрет ясновельможного князя Адама Чарторийського, отця й куратора, якому Польща завдячує поверненням смаку до наук, і портрет світлої пам’яті Чацького¹. У першій колонії зайняв місце його вельможність інспектор з вчителями, у другій його вельможність Віслоцький, маршалок повіту Летичівського з урядниками і першими особами військового стану, за колонами з обох сторін розміщені були учні, а лави зайняло зібрання знатних дам; решту костелу наповнили громадяни.

Вельможна його милість ксьондз кантор катедри Кам’янецької Домбровський розпочав молитви до Господа Заступника співом гімну, звичайного для початку найважливіших справ краю, який супроводжувався кількарказовими пострілами з гармат. Під час меси після євангелії його милість ксьондз Марчинський в чудовій проповіді вказав учням на потребу поєднання наук з релігією², і рекомендував вдосконалення розуму та любов

¹ Тадеуш Чацький (1765-1813) - польський освітинець, економіст, історик, нумізмат, член польської Освітньої Національної Комісії, Варшавського Товариство приятелів наук, співзасновник Кременецького ліцею. Попередник згаданого вище Яна Непомука Вільчинського на посаді візитатора (куратора) шкіл Волинської, Подільської та Київської губерній. Посмертне вшанування Чацького під час церемонії відкриття Меджибізької повітової школи є свідченням високого авторитету цього діяча (тут і далі - примітки автора).

² Неодноразове наполегливе підкреслення пріоритету релігійності над науками в навчальному курсі Меджибізької школи кидається у вічі тут і далі. Таку позицію князя Чарторийського пояснює Даниєль Бовуа: “...Той, не надто покладаючись на майбутнє, дедалі ясніше розумів, що повернення до керівництва польськими школами коштуватиме йому відмови від ідей Просвітництва, які він сповідував до 1812 р. Починався процес входження до Священного Союзу, на “нового” Чарторийського з 1815 р. впливали волинські ультраконсерватори, яким був ближчим Местр (католицький філософ, представник фундаментального консерватизму, який недолікам сучасної йому доби протиставляв ідеал католицько-феодального середньовіччя, - прим. авт.), ніж ідеї Просвітництва колишньої Комісії національної освіти” [6, стор. 244].

KURYER LITEWSKI

w Wilmie w Sobotę dnia 22 Listopada r. 1819 roku.

Obserwacje meteorologiczne.	Czas obserwacji	Wynikół Barom.	wys. Ther. Reau.	Wiatr p.	Opadła w postaci
	Od 11 go do 5 a półn.	28 cal. 5, 6, 4.	— 6 6 wepo.	Zachód	Pogoda
	— 11 go do 9 wizza.	28 — 5, 6, —	— 8 25 —	Zachód	Pogoda
	— 11 go do 7 a rana	28 — 5, 7,	— 9 — —	Zachód	Pogoda

WIADOMOŚCI KRAJOWE

Magjowność (w gubernii podolskiej).

Dnia 10 października roku teraźniejszego odbył się akt uroczystego otwarcia szkoły powiatowej nowo zaprowadzonej, w gubernii podolskiej, w powiecie lityczewskim, w mieście Kucydyboża, dziedziczem Xiecia Adama Cartoryskiego, Królowa wydaniu szkolnego Władzkiego, przez którego ta szkoła hojną ofiarą już wzbudzona, wieceyszym nadaniem obywatelom i wygodnym zmarów zamkowych, kosztom dziedzicem stosownie do potrzeb szkolnych przeobrażonych, oprócz tego, przetrześciem funduszu na utrzymanie osobnego nauczyciela gospodarstwa wiejskiego, traciaków w ekonomianych, i opatrzeniem na raz pierwszy pomocami naukowemi i potrzebami sprzętami. JW. Jan Nepomucen Wyleżyński, Cofonek honorowy uowerysytetu, generalny wiaztator szkół gubernii Wołyńskiej i Podolskiej, Marszałek powiatu Nowogrodzkiego, mając poruczenie od uowerysytetu, do otwarcia pomiarzonej szkoły, obwieścił uprzednio władze rządowe, duchowieństwo diecezji kamienieckiej i obywatelów, zapraszając na ten akt uroczysty, który miał stanowić epokę dla powiatu Lityczewskiego, przez wzniesienie zakładu szkolnego, dla publicznej instrukcji. W dniu więc oznaczonym przybył do Magjdyboża z duchowieństwem JW. WJXX. Dąbrowski prałat i kantor kapituły Kamienieckiej, X. Pawłowski kanclerz tejże kapituły i X. Rokosa dziekan Lityczewski, z urzędników: JW. Muraszkowic, powiat Lityczewskiego, Jan Winiński, i Praskowski, Antoni Grabianka, Aleksander Sagatowski prezes sądowni Gł. Podolskich, Kajetan Puczyński były marszałek guberni Podolski, Antoni Hrabia Stadański pułkownik wojsk polskich, Alexander Bardniew jenerał major wojsk rosyjskich, Sategman pułkownik inżynierów i Józef Wyleżyński były major kawalarii polskiej delegowany do tego aktu od gubernii Podolskiej, tudzież znakomita liczba obywej pici osób. O godzinie 10 rana JW. Wiaztator Wyleżyński w towarzystwie przełożonego szkoły i nauczycielów, zgromieniem zebranych młodzieży w należytym porządku udał się do kościoła, na wstępie którego, powityany został przez duchownictwo i wprowadzony do kościoła na miejsce wyznaczone. W kościele

po prawej stronie wielkiego ołtarza wzniesiono tron, na którym umieszczony był portret Najjaśniejszego Pana, a na lewej stronie na krześle postawiony portret Xiecia Adama Cartoryskiego. JW. Prałat Dąbrowski po odśpiewanym hymnie przy wystrzałach z dział, celebrował mszą ś. w czasie której X. Marczynski kapłan diecezji kamienieckiej i kapelan szkoły kamienieckiej, w kazaniu swoim wskazał uczniom potrzebę łączenia nauk z religią, młodzieży ludzkości i prawdy. Po skończonym mszy i JW. Wiaztator Wyleżyński, w zabrany głosie wystawił obraz nauk w rozmaitych epokach narodu polskiego, a wracając uwagę na czasy obecne, pobudził do czci i wdzięczności dla Najjaśniejszego Cesarza, pod którego najblaskawszą opieką coraz większego nabiera wzrostu oświecenie i instrukcja publiczna, przy tém wyliczył dary dla tej szkoły Xiecia dziedzica i single przywiązanie domu Nijęta Cartoryskich do nauk i pomocy dla nich czynienie. Następnie JW. Józef Wyleżyński jako delegowany od obywatelów gubernii Podolskiej w czułych wyrazach dziękował władzy edukacyonnej, za ułatwienie środków dla mieszkańców gubernii Podolskiej, do nabywania nauk, nieodbitnie potrzebnych w życiu obywatelskim. Po odśpiewanym hymnie ś. Ambrosjego, całe zgromadzenie udało się do zamku, gdzie kosztym dziedzica był dany obiad na trzytysia osób, a wieczorem świetny bal, przy rzędnym iluminacyi całego zamku, na tym balu przy odgłosie dział spełniane były toasty za długie i szczęśliwe panowanie Najjaśniejszego Cesarza i za zdrowie Xiecia Adama Cartoryskiego, który hymnem dziękami odlatił zaobienie tej szkoły. Następnego dnia 11 udał się uamowienie w towarzystwie JW. Wiaztatora i nauczycielów do kościoła, skąd po mszy ś. J. X. Pawłowski udał się z procesją do zamku i tam obrzędem religijnym poświęcił sale naukowe, a X. Dziekan Lityczewski J. X. Rokosa w mowie swojej wpaiał obecny młodzieży, uczucie miłostanney czci dla Stwórcy wszech rzeczy. JW. Józef Wiaztator odpowiedział, iż spodiwna się, że młodzieź na pierwszym mieć będzie baczność wykonywanie obowiązków chrześcijańskich. Pośród nauczyciel literatury i prawa P. Zakrzewski czytał rozprawę o potrzebie gruntownego nabywania języków starożytnych, a nauczyciel gramatyki polsko litwiskiej. P. Kersak zakończył ten akt mową w języku łacińskim, zawierającą pochwałę nauk i zachęcenie do nich uczonów.

Рис. 1. Фотокопія репортажу в газеті "Kuryer Litewski" про відкриття повітової школи у Меджибожі [4]

до правди. Після меси узяв слово його вельможність інспектор, в якому розглянув різні шкідливі і правдивій освіті неприявні системи наук¹, а також різні приклади спротиву їм в різні періоди історії народу польського; розповівши про причини схильності до занепаду та відродження наук, звернув увагу на їх нинішній стан; наголосив обивателям та шкільній молоді, яку вдячність вони повинні мати найяснішому пану батьку народів слов'янських, ім'я якого в серцях онуків наших завжди солодко згадуватись буде й з уст в уста тисячі віків передаватися; чим вони зобов'язані Імператорському Університету² за започатковані покращення навчальної системи, які полегшують щасливим учням набуття істинного світла; скільки зобов'язаний той повіт і край ясновельможному князю куратору Адаму Чарторийському, сенатору і воєводі, який Меджибізький замок великими трудами у величні будинки наукові перетворив, з влаштуванням конвікту, в якому неможливі знайдуть догляд і науку безоплатну, заможніші за помірну ціну, заможні у міру потрібних додаткових занять і зручностей, а всі разом під найтіснішим наглядом до єдиної мети бути корисними громадянами і освіченими службовцями намір матимуть.

Рис. 2. Костел св. Трійці, в якому проходили урочистості з нагоди відкриття повітової школи в Меджибожі: вигляд на поч. ХХ ст., вітвар (фото 1930-х рр.), нинішній вигляд (через 200 років після урочистостей)

¹ Прискіпливий наголос на “неправильних системах наук”, очевидно, пов’язаний з конфліктом, який тривав між керівництвом Віленського університету та керівництвом підпорядкованого йому Кременецького ліцею. Казус під час урочистого відкриття повітової школи в Меджибожі полягає в тому, що “систему наук”, яка відтворювала домашню освіту у великих панів (коли дитину насамперед навчали бути “свропейцем”) і суперечила системі інших навчальних закладів у підпорядкуванні Віленського університету, запровадив у Кременці саме Тадеуш Чацький, портрет якого був тут-таки на почесному місці, поряд з портретом князя засновника [6, стор. 231]. У меджибізькій школі освіта запроваджувалася на протилежних принципах.

² Віленський університет - вищий учбовий заклад і орган управління освітою Віленського навчального округу, якому підпорядковувалися навчальні заклади Волинської, Подільської та Київської губерній.

Рис. 3. Фундатор повітової школи в Меджибожі князь Адам Єжи Чарторийський

Рис. 4. Тадеуш Чацький

Згадав про невгасиму вдячність народу до ясновельможного князя фельдмаршала Чарторийського, котрому в епоху, що минає, найбільше завдячуємо у плані наук. Потім, звертаючи мову до батьків і матерів, наголосив, який вплив має початкове домашнє виховання на здатність молоді до сприйняття наук, як батіг добрий³ спричинитися може до виховання добрих громадян, до насадження в їхніх серцях справжньої прихильності до краю і мови рідної та прищеплення відмінних чеснот. [...]

Після промов його вельможність прелат заспівав хвалоспів святому Амброзію під час триразового пострілу з гармат, після чого все зібрання попрямувало з костелу до замкової зали, де коштом князя засновника тієї школи був даний обід на триста осіб. Ввечері було дано чудовий бал, і пріємна забава простяглася аж до третьої по півночі. Понад усі сподівання захопило присутніх гостей освітлення міста і замку. На замковій брамі з боку міста в тисячах променів ясніла монограма найласкавішого пануючого монарха, на внутрішній стороні, навпроти замкового костелу, монограма ясноосвіченого князя куратора, влаштовані коштом його вельможності інспектора на честь щойно відкритої школи. При повному освітленні міста і замку піднесено тости за здоров'я наймилостивішого і найпотужнішого солодко нам пануючого монарха, після чого вшановано

³ Поширена у XIX ст. педагогіка заохочувала мотивацію шляхом тілесних покарань. Однак, про застосування їх у Меджибізькій школі свідчень немає.

здоров'я ясновельможного князя сенатора воєводи, фундатора тієї школи, при першому і другому відповідали невтомно гармати замкові.

Назавтра об 11-й попрямували учні з його вельможністю інспектором в товаристві учителів до костелу, звідки після меси, читаної його милістю канцлером кафедральним кам'янецьким Павловським, процесією на посвяту будівель шкільних до замку з тим самим ксьондзом Павловським, з хоругвами цехів і братств, при звуках музики і попереминому співі духівництвом костельних гімнів, оточені великою кількістю громадян, супроводжені були.

В залі шкільній, після звершення звичайного обряду, молитов та посвяти шкільної будівлі і вчительських помешкань його милість ксьондз Рокош, декан повіту Летичівського, від імені духівництва прочитав промову, сповнену високих думок та ідей, вливаючи у молодь справжні почуття найвищої пошани до Творця усіх істот. На ту промову відповідав ясновельможний інспектор коротко напам'ять. Слова, на тому зібранні виголошені, свідчать про його прихильність до справи ґрунтового освіти і клопоти щодо цієї важливої справи. "Релігія, і знов релігія (слова, виголошені найяснішим і найбільшим монархом) нехай серця ваші займає, нехай вас, учні улюблені, провадить у всьому! Нехай краще ці мури всю цю школу руїнами своїми завалять, аніж з неї колись погане щось вийти б мало. Честь і слава нехай будуть гаслом учнів тієї школи, а праця, відпочинок та чесноти - правилом життя"¹.

Після того вельможний Закжевський, кандидат філософії, вчитель літератури, латини і права, читав доповідь про потребу ґрунтового вивчення стародавніх мов, а особливо латини і грецької, про вплив тих мов на літературу, спосіб мислення і почуття всіх народів. Наостанок вельможний Корсак, студент імператорського Віленського університету, вчитель граматики польської і латинської, закінчив урочистість освячення школи похвалою наукам і заохотою до них учнів мовою латинською, яка привернула увагу знавців. Спільна довіра до тієї школи щохвилини зростатиме в громадянах, які благословляють найдобрішого монарха, водночас вдячність ясноосвіченому князю куратору Адаму Чарторийському, сенатору і воєводи, щоденно засвідчуючи" [7].

Уявлення про внутрішній устрій і штат Меджибізької повітової школи станом на 1821 рік, а водночас про організаційно-господарчу діяльність

¹ Пор. з тогочасною позицією А. Є. Чарторийського, який, виїжджаючи 1819 р. у тривалу подорож, серед вказівок почесним директорам шкіл залишив рекомендацію, яка повторює клерикальну настанову російського імператора: "Він писав, що передусім слід дбати про те, аби школи, осередки науки і громадянського духу, стали також осередками релігійності та добрих звичаїв. Для цього необхідно підтримувати тісні зв'язки з місцевим духовенством, і князь, доти адепт просвітництва, заявляє, що моральний юнак мусить мати перевагу над добрим учнем" [6, стор. 253].

школи дає “Статистичний, топографічний та історичний опис Подільської губернії...” Лавріна Марчинського:

“Школа та відкрита була для повіту Летичівського і Пłosкирівського, дня 10 жовтня 1819 року. Стародавній замок гетьманів Сенявських, розташований між Богом і Божком в красивому розташуванні, в землі найрясніший, що слугував у давні часи під час нападів татарських і турецьких за сховок проти спустошення, що нищило все вогнем і мечем; щасливу зміну нинішній власник, приятель наук князь Адам Чарторийський, тамсний державний радник, сенатор і воєвода, куратор імператорського університету Віленського замінив на виховання крайової молоді. Замкові зали перероблені чималим коштом на класи та помешкання вчителів. Щедрий власник будує з великими зусиллями на замковому подвір’ї зали на розташування конвікту, в якому сто п’ятдесят учнів за помірковану ціну вигідно і пристойно утримуватися зможуть². Дохід з тих конвіктів, як і з величезних льохів під замком, які можуть слугувати купцям як склади товарів, і з прилеглих до замку земель, відданий на користь школи і на утримання будівлі замкової. Школа та, протягом двох років добродійствами свого князя фундатора обсіпана, під керівництвом свого минулого доглядача Міхала Колпачкевича та обраними вчителями стала до ряду давніх шкіл повітових, а деякі з них випередила. Запроваджено дисципліну шкільну і порядок у всьому: засновано бібліотеку шкільну: на це князь фундатор п’ятсот³ праць зі всіляких наук зі своєї бібліотеки в

² Францішек Хржановський, “будівельник, а водночас викладач в тамтешніх школах” склав план школи станом на 1833 рік, словесний опис якого подається так: “Від головної брами ліворуч, починаючи від п’ятикутної вежі при головному внутрішньому мурі замку, в якому донині ще залишилися стрільниці, також і при наступному боці замку, вздовж йде одне крило пізніших одноповерхових прибудов шириною скрізь 13½ аршина, аж просто до вежі турецької, у котрих містилися близько 1833 р. школи меджибзькі, помешкання професорів, лекційні зали і т. д. Праворуч головної брами також є новіші прибудови, що розтягнулися при внутрішній стіні замку, що так само слугують на шкільний ужиток. При самій турецькій вежі, з однієї і другої її сторони, два крила, що частково виходить назовні замку (те, яке є праворуч від башти), частково виходить в дідинець (те, яке є ліворуч від башти) і сягають дуже давніх часів. Це крило містило помешкання професорів і пару лекційних зал” [9].

³ Щодо складу бібліотечного фонду Меджибзької повітової школи є, зокрема, такі відомості: “З волі його милості ясновельможного князя новозаснована школа меджибзька отримала в дарунок на перший початок бібліотеки близько 500 праць, вибраних з дублікатів, відповідних до свого призначення, а між ними 239 томів енциклопедії методичної *in quarto*” [10]. На час відкриття повітової школи єдиним енциклопедичним виданням, яке мало обсяг понад 100 томів та відповідало б зазначеній назві, була французька Encyclopédie méthodique, ou par ordre de matières (Charles J. Panckoucke, Henri Agasse), систематична енциклопедія, 212 томів якої видавалися з 1782 по 1832 рік, і котра охоплювала “повноту наук” [11]. Оскільки її томи були не алфавітними, а тематичними з певних галузей знань, дублікати могли передаватися до бібліотеки в кількох примірниках.

Пулавах подарував і переслав; покладено початок шкільного музею¹ та збільшено число учнів; можна сподіватися, що ця школа стане важливою для тієї провінції освітньою інституцією.

ENCYCLOPÉDIE MÉTHODIQUE.

FORÊTS ET BOIS;

Leurs Semis & Plantations; les soins qu'exige leur entretien; les moyens d'en tirer le plus grand profit, &c.; avec un Traité complet du Solivage, & des Tables qui, sans demander aucun calcul, réduisent toutes les pièces, soit de Charpente, soit de Chauffage, aux différentes mesures admises pour les Bois.

ARBRES ET ARBUSTES

Qu'on peut élever en pleine terre dans le Royaume. Leur Description; leur Culture; leurs Usages, tant d'utilité que d'agrément, &c.

Par M. LOUIS-MARIE BLANQUART DE SEPTFONTAINES.

Ces deux Parties précédées de la

PHYSIOLOGIE VÉGÉTALE,

Par M. JEAN SENEBIER, Ministre du Saint Evangile, Bibliothécaire de la République de Genève, Membre de l'Académie Royale des Sciences de Turin, de l'Académie Royale des Sciences & Arts d'Orléans, de l'Académie Royale des Sciences de Siéne, de la Société Royale d'Agriculture de Turin, de la Société Hollandoise des Sciences de Harlem, de l'Académie Météorologique de Manheim, de la Société Patriotique des Arts de Milan, de la Société des Sciences Physiques de Laufanne, de la Société des Arts de Genève.

TOME PREMIER.

A PARIS,

Chez PANCKOUCKE, Hôtel de Thou, rue des Poitevins.

M. D C C. X C I

Рис. 5. «Енциклопедія методична або речі за порядком. Ліси та дерева. Древа і чагарники. Фізіологія рослин. Том перший». Париж, видавництво Panckoucke, 1791 р. Титульний аркуш

¹ Таким чином, 10 жовтня 2019 р. вивопнюється 200 років початку музейної справи у Меджибізькій фортеці. Детальніше про устрій музею при Меджибізькому повітовому училищі див. [12, 13].

Зібрання шкільне² складає тут:

Насамперед: доглядач школи, яким нині став призначений радою Університету надвірний радник Антоній Суходольський, вже давно відомий як своєю наукою, так і талантом управління школами.

По-друге, двоє вчителів класів вищих.

По-третє, двоє вчителів класів молодших.

По-четверте, три вчителі мов, з яких російської та німецької є штатними, а французької - коштом учнів [найнятий].

По-п'яте, капелан і вчитель малювання і сільської архітектури, викладання якої князем рекомендоване. Має тут бути також школа агрономії.

Рис. 6. Класна дошка, типова для XIX ст. з встановленою на ній сучасною маркерною дошкою. Головний корпус Національного університету "Львівська Політехніка", 2018 р.

² Див. також про устрій школи у згаданий на початку праці Юзефа Ролле [1]: "Школа повітова в Меджибожі відкрита 10 жовтня 1819 р., влаштована коштом князя Адама Чарторийського, власника містечка, який для цієї мети віддав замок гетьманів Сенявських. На його дідинці засновник збудував конвікт для 150 учнів, які отримували за дуже малу плату цілком пристойне утримування. Князь забезпечив школу постійним доходом, який ґрунтувався на землі і торговельних складах, заснував бібліотеку і поклав початок скромному музею. Заклад налічував чотири класи і сім вчителів, окрім наук, що входили до програми, викладалося малювання, сільська архітектура і агрономія. Князь куратор бажав цю школу з часом на школу сільськогосподарську перетворити, її метою було б просвічувати кріпаків і здібних чиновників. Існувала 12 років, мала по 200 і 250 учнів". Проте, сумнівним є твердження Ю. Ролле щодо намірів А. Є. Чарторийського до просвіти кріпаків (кмієсі, - польськ.). До скасування кріпацтва залишається майже півстоліття, освітянська діяльність Чарторийського має на початку метою підтримку польськості на територіях, які були нещодавно анексовані Росією, - а переважну більшість кріпацтва тут становили українці, яких до того ж в подальшому інтенсивно русифікувала імперська влада. Щодо навчання у повітовій школі нижчих верств (податных сословий) - могло би йтися хіба що про мішанство.

Розпорядок і план навчань є той самий, що і в інших повітових школах. Науки подаються у той же спосіб і з однакових джерел.

Учнів у тому році налічувала та школа:

віросповідання латинського - 169.

греко-російського - 24.

уніатського - 5.

протестантів - 3.

Загальне число - 201.

Наглядачів шкільних налічується сімнадцять, яких сюди найбільше зі шкіл Любарської і Барської отців василіян приходить. Штатного доктора не має досі школа. Валентин Вітковський, з власного бажання і турботи про добро школи, свої старання біля хворих безоплатно дарував, а утримувач аптеки - ліки.

Стараннями минулого доглядача залишилася тут запровадженою школа взаємного навчання за методом Белла і Ланкастера¹, за зразком такої школи при гімназії. Не тільки в ній були взяті з користю таблиці, друковані у Вільні та у Варшаві, але й для підготування дітей до першого класу, бувають призначені вправи розуму з початків рідної мови, аби діти з граматикою освоїлися і приготувалися. Стосунки тієї школи зі шкільною дирекцією і з урядом університету ті ж самі, що і в інших шкіл.

На подвір'ї замковому, а нині шкільному, стоїть мурована каплиця 1546 року². Є в ній пам'ятки графів Естергазі, що колись мешкали тут у вигнанні, які залишили у тій каплиці дві колони³ з гербами і з побожними молитвами вигнанців у році 1715" [8].

Слід зазначити, що присутність засновника, благодійника і куратора князя Адама Єжи Чарторийського як на відкритті, так і в подальшій діяльності школи була хоч і постійною, але цілковито віртуальною. Лише одного разу проїздом через Меджибіж у 1818 р. він завітав до замку та школи, однак застав там лише викладачів [6, стор. 249], оскільки школа лише формувалася. По тому на тривалий час він з молодого дружиною Анною з Сапег помандрував до Європи, а подальші події, серед яких було погіршення стосунків з колишнім другом, а нині імператором - Александром I, та інші обставини, що призвели до участі у повстанні 1830-31 рр., не сприяли візитам князя Чарторийського до Меджибожа. Безпосередній нагляд за діяльністю школи здійснювався посадовцями Віленського університету.

У 1825 р. інспекційну поїздку шкіл волинських та подільських здійснив професор Віленського університету Кароль Подчашинський [14].

¹ Система взаємного навчання, за якою старші та підготовлені учні під керівництвом вчителя навчали молодших.

² Прийняте нині датування каплиці - близько 1586 р.

³ Донині не збереглися.

Його маршрут обіймав відвідини шкіл в Бобруйську, Мозирі, Овручі, Житомирі, Бердичеві, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Летичеві, Кременці, Теофіполі, Луцьку, Ковелі, Бресті Литовському, Білостоку, Гродні та Слонімі. Окрім того, користуючись близькістю відстані, він відвідав і інші школи, зокрема Немирівську і Барську. Ось цитата з інструкції для візитатора на ту поїзду: *“У школі меджибзькій огляне пан професор замкові мури, віддані для школи, переробка яких для шкільних потреб належить дідичу, так само як і влаштування помешкань для розміщення пансіонерів і зважить, чи така переробка відповідає зручності шкільній і пансіонерів. Оскільки викладання наук в тій школі відрізняється від інших шкіл повітових, через те професор, дивлячись у шкільний порядок зважить користі і недоречності від такого запровадження”* [14, с. 328].

“Серед документів з повітової школи в Меджибожі знаходимо насамперед рапорт, складений візитатору вчителем Міхалом Івановським, який детально повідомляє про зміст його викладання. Івановський у 1-му класі навчав городництва: “про закладення фруктових садів, про вибір місця, огороження, створення розплідників для саджанців і куців, догляд за розплідниками та плодючими деревами, про мазі та знаряддя садівничі, про розмноження дерев щепленням в пеньок, щеплення в кору або ж кожухування, вічкування або ж окулірування, з'єднання або ж копулірування та відгинання, котрі способи на гілках практично у класі виконані були”. У 2-му класі Івановський викладав зоологію за Кюв'є⁴, в 3-му геометрію Евкліда і зоологію, в 4-му геометрію, фізику, ботаніку та орнітологію. 5-й клас був дворічним; отже, на 1-му курсі цього класу навчав Івановський з геометрії за 11-ю книгою Евклідовою, з фізики про повітря, теплець⁵ та світло, з астрономічної географії про поділ тіл небесних, устрої світла сонячного, чинниках і правилах бігу тіл небесних, про сфери та способи знаходження географічної широти і довготи місць на землі. На 2-му курсі 5-го класу викладав з геометрії 12-ту книгу Евклідову, з фізики про електрику і магнетизм, продовження астрономічної географії і практичної геометрії, яке слухали учні обох відділів 5-го класу, а ознайомившись з інструментами для малювання та вимірів, знімали мапу села Монастирок⁶ в Головчинях.

⁴ Жорж Кюв'є (1769-1832) - французький натураліст, вважається засновником порівняльної анатомії та палеонтології. Відомий науковими працями в області систематики тварин.

⁵ Теплець - за гіпотезою Лавуазьє гіпотетична невагома речовина, яка за уявленнями природознавців XVIII та початку XIX століть перетікає від теплового тіла до холодного, нагріваючи його. Відкриття першого закону термодинаміки засвідчило хибність теорії теплецю.

⁶ Село з такою назвою серед поселень Летичівського повіту не зустрічається. Імовірно, мається на увазі православний монастир біля с. Головчинці.

POCZĄTKI
ARCHITEKTURY

DLA UŻYTKU MŁODZI AKADEMICKIEJ

NAPISANE

PRZEZ

K. PODCZASZYŃSKIEGO,

PROFESORA ARCHITEKTURY W CESARSKIM UNIWERSYTECIE
WILNIAŃSKIM

CZĘŚĆ II.

Z WYKONANĄ TABLICĄ NA DRUKU KUPIONYM

W WILNIE

W DRUKARNI A. NACZINOWSKIEGO

1829.

LISTA PRENUMERATORÓW
NA CZĘŚĆ II^Ą POCZĄTKÓW ARCHITEKTURY.

Mikolaj Abramowicz k. Mianad. Wi-	Karol Zolich Daktor Medycyny,
Sanki.	Pawel Bohanek Marzajt. Wymiar.
Gimnazjum Warszawskie.	Kazimierz Anielicz.
Szkola Artystyczna.	Szkola Krasnowska.
Brzostkowiec N. Glin. Pablik.	Szkola Krasnowska.
Aleksander Heblia Chemicznik.	Inst. Krasnowski.
Szkola Chelmska.	Szkola Krasnowska.
Adam Heblia Chemicznik.	Gimnazjum Krakowski.
Przemyski Chemicznik N. Skał.	Skol. Karkow. Szkola Zwiolowski.
Higroskop.	Dzielnik Karkowicki Architekt.
Gimnazjum Chelmskie XX. Kazimier-	J.N. Rudkowski Poczta-pod XX. Pila-
now.	now.
Ignacy Gucowicz Pełkacz. Graficzny.	Prabiz Ledebanski.
Kazimierz Fawstowa.	Henryk Mikołaj Ledebanski.
Felikszyński Fryderyk Architekt.	Szkola Łaska.
D. E. Fiodorow Kłajcz w Krakowie.	Zaczyn w Warszawie.
Gieroszewski Kapitan Wzrost. Pablik.	Luzatyński Szwajcarski.
Grodzki w Warszawie.	Biskup Krasnowski. Mechaniczny.
Gubicki Pełkacz Ławow.	Karol Michałowski Architekt Guber. Oze-
Karol Gwynowicz Architekt Guber.	dzyn.
W. Huzar.	Szkola Międzybuzka.
Adam Władysław Głowacz.	Inst. Międzybuzki. Produkt Szkoły Ka-
Inst. Międzybuzki. Wzrost. Rzeczy-	ministry.
skich.	Mistrz Piłkarski Inżynier.
Wawrzyn Jankowski k. Mianad. Wzrost.	Gimnazjum Miński.
ski.	Szkola Międzybuzka.
Mikolaj Kozłowski Opat. Raryzyczny.	Mistrzowski Marzajt. Zwiolowski.

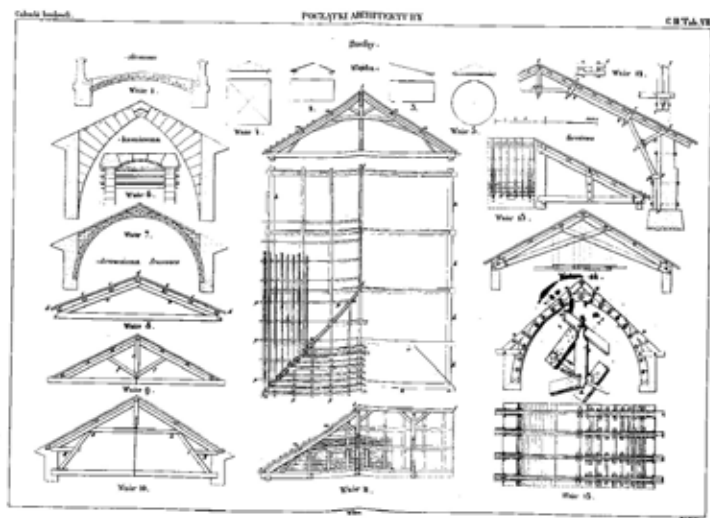

Рис. 7. Підручник з початків архітектури (1829 р., фрагменти II тому) Кароля Подчасинського, який у 1825 р. інспектував повітову школу в Меджибожі. Меджибізька школа зазначена у списку передплатників цього видання.

Вчитель Войцех Зборжевський навчав у 3-му класі топографії і малюванню предметів нерухомих органічних, в 4-му топографії і малюванню предметів неорганічних і штучних. У першорічному відділі 5-го класу: малюванню мап топографічних, хорографічних¹ та ін., техніці, перспективі, статисти загальній та прикладній, про центр ваги, про розподіл тиску на опори, про рівновагу тіл, міцність на розрив, злам, згинання та ін. У другорічному відділі 5-го класу Зборжевський навчав архітектури, а зокрема початкам архітектоники, їх поєднанню у частини та цілісності архітектурні, застосуванню в різноманітних будівлях та сільському будівництву.

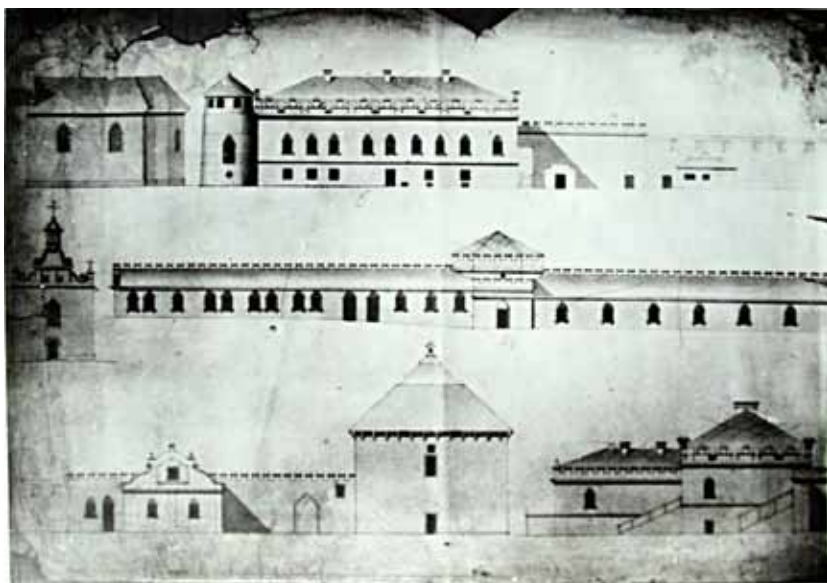
Валентин Вітковський, доктор медицини при летицьській повітовій школі в Меджибожі, рапортуючи Подчашинському, скільки учнів лікував у кожному місяці останнього року, вказує про двох померлих і пише, що протягом місяця червня викладав науку про вакцину, або ж щеплення віспи учням 5-го та 6-го класів, і після навчання теорії прищепив віспу шести учням. У проекті візитатора щодо ремонту та розширення замку Меджибізького, що містить в собі школу, знаходимо кількаразові згадки щодо великої зали для гімнастичних вправ зимової пори” [14, с. 335-336].

Хоч наведений звіт не охоплює усього спектру наук, що викладалися у повітовій школі, з нього зрозуміло, що навчальний курс був дуже різноплановим і мав спрямованість на практичне застосування отриманих знань. Помітна також універсальність вчителів, які викладали водночас і гуманітарні, і точні науки. З огляду на досить малочисельний учительський штат порівняно з штатом шкільних доглядачів зрозуміло, яку вагому допомогу надавав педагогам метод взаємної освіти Белла-Ланкастера, який практикувався в меджибізькій школі.

Варто звернути увагу й на те, що, попри велику територію замку, розмістити у наявних корпусах 200-250 учнів для навчального процесу, 150 з яких проживають тут-таки у пансіоні, було непростим завданням, і умови їх перебування були, як на наш час, затісними. Це навіть з урахуванням наявності на той час господарського корпусу при південному мурі, якого нині не існує. Потреба у побудові великої гімнастичної зали поряд з наявними кресленнями будівель наводить на думку про відсутність у школі просторих приміщень, а водночас про те, чи не відбувався просто неба бенкет на 300 персон з нагоди відкриття школи, про який йдеться в [7].

Окрім джерел, які подано в авторському українському перекладі вище, дослідників меджибізької повітової школи спрямуємо до першого тому майбутнього збірника витягів з архівних джерел до історії стародавнього Меджибожа (упорядники Юрій Мицик, Олег Погорілець, Валерій Дячок, Інна Тарасенко), який готується до видання Державним історико-культурним заповідником “Межибіж” та містить, окрім інших, тексти документів, зазначених в [3].

¹ *Хорографія* - детальний географічний опис краю або його частини.

Рис. 8. Проект реконструкції Меджибізького замку для потреб повітового училища (реалізований із змінами)

Джерела та література:

1. Dr. Antoni J. Oświata na dawnych kresach (1795-1832 r.) / Dr. Antoni J. [Ю. Полле] // Przewodnik naukowy i literacki. – 1876. – S. 189.
2. Леськів І. З історії навчально-освітніх закладів Меджибожа в ХІХ столітті / Ірина Леськів. // Межибіж [науковий вісник]. – 2015. – №2. – С. 277–284.
3. Мицик Ю. Рання історія Меджибізького повітового училища / Ю. Мицик, І. Тарасенко. // Межибіж [науковий вісник]. – 2015. – №1. – С. 356–359.
4. Międzyboż (w gubernii podolskiej). // Kurjer Litewski. – 1819. – №266. – S. 1–2.
5. ЦДІАУ, Ф. 707, Оп. 314, № 18, Арк. 30-34зв.
6. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. / Даниель Бовуа. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.
7. Dodatek do Gazety Korrespondenta [Warszawskiego y zagranicznego]. – №103. – 25 grudnia 1819. – S. 1370-1372.
8. Marczyński W. Szkoła Międzybożka / Wawrzyniec Marczyński // Statystyczne topograficzne i historyczne opisanie Gubernii Podolskiej z rycinami i mapkami T.2. / Wawrzyniec Marczyński. – Wilno, 1822. – S. 51–55.
9. Sobieszczański F. M. Zamek w Międzybożu / F. M. Sobieszczański. // Biblioteka Warszawska. – 1848. – №1. – S. 192–199.

10. Sienkiewicz K. Katalog duplikat Biblioteki Puławskiej Których Licytacja ma odbyć się Dnia 29 Września i następnych 1829 r. w Warszawie / Karol Sienkiewicz. – Puławy: Drukarnia Biblioteczna, 1829. – S. X.
11. Tkaczewski D. Ważniejsze dzieła encyklopedyczne w historii nauki / Dariusz Tkaczewski // Ottův slovník naučný na tle české tradice leksykografické: encyklopedia – twórcy – język / Dariusz Tkaczewski. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013. – S. 44–50.
12. Западенко І. Перший музей у Меджибізькій фортеці [до 200-річчя з часу заснування] / Ігор Западенко // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2019 рік / Ігор Западенко. – Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2018. – С. 126–128.
13. Западенко І. Перший музей у Меджибізькій фортеці. Спроба реконструкції до 200-річчя [Електронний ресурс] / Ігор Западенко // Academia.edu. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.academia.edu/38112579>
14. Gloger Z. Obraz statystyczny szkół w guberniach zachodnio-południowych cesarstwa w latach 1825–1826 na podstawie raportu urzędowego / Zygmunt Gloger. // Biblioteka Warszawska. – 1885. – Т. IV. – S. 323–338.

*Захар'єв В.А, Шпаковський С.М.
м. Хмельницький*

МАЦІОРСЬКЕ ГОРОДИЩЕ – ОРИГІНАЛЬНИЙ ОБОРОННИЙ ОБ'ЄКТ РАНЬОЗАЛІЗНОГО ВІКУ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ

У статті зібрано відомості про унікальне маціорське двосекторне городище ранньозалізного віку, що розташоване у на лівобережжі середньої течії Дністра. Вперше оприлюднюється його нещодавно створений з допомогою сучасної техніки план. Пропонуються аргументи, які підтверджують потребу археологічних досліджень об'єкту для уточнення часу існування та повного спектру призначення.

Ключові слова: ранньозалізний вік України, городище, чорноліська культура, Хмельницька область, Середній Дністер, Маціорськ.

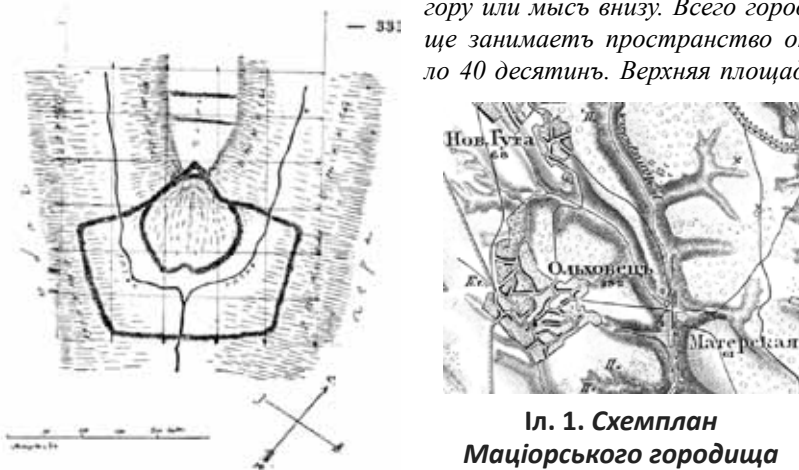
Особливо ефектними об'єктами ранньозалізного часу у Середній Наддністранщині є так звані городища-сховища.

Своєю величчю вони спокон віків захоплювали увагу місцевого населення і поміщиків-землеволodarів, а з другої половини XIX століття – краєзнавців та археологів. Тому особливу увагу на такі об'єкти було звернено в опитувальниках, які були роздані священикам Подільської губернії По-

дільським Єпархіальним Історико-статистичним комітетом в період підготовки до друку краєзнавчих книг засновником і директором історико-археологічного музею з його бібліотекою, редактором журналу «Подольские Епархиальные Ведомости», Є.Й. Сіцінським та секретарем Подільського губернського статистичного комітету В.К. Гульдманом. Перший у 1899 р. виступив з доповіддю «Археологическая карта Подольской губернии» під час XI Археологічного з'їзду у Києві. Щоправда, окремою статтею опублікував її аж у 1901 році, коли вийшли друком «Труды XI Археологического съезда у Києве». Зокрема, у цій праці Є.Сіцінського читаємо таке:

«Матерское, д. при рч. того же названія. Въ деревне громадное городище, расположенное на горе-мысе, образуемъ слияніемъ двухъ речекъ, а также и въ долине. Гора перерезана рвомъ и валомъ въ двухъ мѣстахъ: одинъ валь длиною около 80 саж., на разстояніи отъ конца горы или мыса въ 100 саж., другой валь, такой же почти длины, на разстояніи отъ конца горы въ 130 саж.; далее, на конце горы или мыса - треугольный окопъ въ виде равносторонняго треугольника съ вогнутыми внутрь линиями, длина сторонъ около 100 шаговъ. Отъ этого окопа идутъ два вала внизъ къ речкамъ съ одной и другой стороны горы; длина ихъ отъ вершины горы до речки 115 саж.; внизу эти вали переходятъ черезъ речки въ перпендикулярномъ почти направленіи, далее поднимаются на противоположные склоны горы, идя черезъ яръ на разстояніи отъ речки на 50 саж.; затемъ поворачиваютъ параллельно яру и идутъ по склонамъ яра около 150 саж., наконецъ поворачиваютъ къ речке, образованной изъ соединенія двухъ, и, пройдя около 100 саж. отъ поворота, соединяются у речки.

Кроме того, внутри этого пространства, окруженнаго валами, есть еще валь, идущій почти параллельно вышеописаннымъ и окружающій гору или мысъ внизу. Всего городище занимаетъ пространство около 40 десятинъ. Верхняя площадка

**Іл. 1. Схемплан
Маціорського городища
(за Є.Сіцінським)**

горы занята подъ пахотное поле, внизу откосы горы менее крутые и долина занята усадьбами крестьян деревни Матерскаго... [1, с.302].

Текст свідчить, що Є.Сіцінський і його помічники не лише провели первинні його обміри у притаманний тому часу спосіб – кроками та найпростішими інструментами шнурами, а, що важливо, описали об'єкт.

Проте, зауважимо, хтось вже робив це і до них, оскільки на карті-триверстовці Шуберта, яку уточнювали 1875 року. (Біла лінія на фрагменті).

Того ж 1901 р. 2-томний збірник «Памятники старины в Подолии: Материалы для составления археологической карты Подольской губернии» видав і В. Гульдман. Однак письмова згадка про Маціорське городище у цього автора набагато коротша.

«При д. Маціорскомъ, въ концъ поселенія, находится какое-то земляное сооруженіе неправильной формы: съ одной стороны четырехугольное, а съ другой – зубчатое; занимаетъ оно наклонную площадь свыше 6 десятинъ, пересѣкаемую двумя безименными ручьями, и окруженную валами и рвами. По преданію, это земляное укрѣпленіе построил «шолудивый» Бунякъ. При вспашкѣ здѣсь находили стрѣлы. Нынѣ въ значительной своей части насыпь, валы и рвы повреждены постройками и распаханы подъ посѣвы» [2, с. 251].

Як відомо, В.Гульдман був чиновником, а Є.Сіцінський – священиком, що тяготів до нової і перспективної науки – археології, яка якраз набирала потужності в державі. Джерельна основа статті другого була вагомішою, бо він отримав дозвіл і залучив до неї матеріалами розвідок на Поділлі, одного з найбільш авторитетних фахівців-археологів тогочасся, організатора розкопок Бакотського монастиря В.Б. Антоновича. Столичний науковець і автор «Археологической карты Киевской губернии» (1895), що завершував подібне дослідження про Волинь, був зацікавленим у цьому аби в такий спосіб заповнити лакуну у задуманій ним загальноукраїнській мапі археологічних пам'яток.

Наступну інформацію про Маціорське знаходимо у книзі «Приходы и церкви Подольской губернии» (1901 р.), що вийшла під редакцією Є.Сіцінського. А саме: *«...д.Матерское, расположенная въ глубокомъ оврагѣ, по которому протекаетъ одноименная рѣчка. По объѣмъ сторонамъ этой рѣчки, на срединѣ откосовъ горъ, сохранились до настоящаго времени большія насыпи, – на одной сторонѣ в виде длинныхъ земляныхъ валовъ а на другой въ видѣ закругленнаго укрѣпленія на этомъ городищѣ въ землѣ находятъ желѣзные наконечники стрѣлъ, копій и др.»* [3, с. 994].

Проте у перші десятиліття ХХ ст. справа до розкопок на цьому цікавому для науки городищі не дійшла, як і у подальші буремні 20-30 роки за Радянської влади. Давні об'єкти Наддністрянщини тоді не могли потрапити в плани досліджень археологів, котрих, по-перше, було мало і,

по-друге, до 1940 р. ця територія була прикордонною, отже обмежений доступ сюди. Таку можливість фахівці отримали лише у повоєнні роки. І одразу ж після вигнання фашистів на береги Дністра потрапило кілька розвідкових загонів і археологічних експедицій, що досліджували палеолітичні стоянки, різночасові поселення та могильники.

Пам'ятками раннього залізного віку цієї території зацікався і навіть побував тут у розвідці скіфознавець, д.і.н. М.І. Артамонов із Ленінграду, а з 1954 р. розкопки на різних об'єктах проводила його учениця і колега Г.І. Смірнова.

Новий дієвий етап досліджень розпочався на початку 70-х років ХХ ст., коли держава вирішила збудувати Дністровську ГРЕС. Вода штучного озера мала затопити усю долину річки і нижні частини його приток. Щоб остаточно не втратити для науки інформацію, яку можна було почерпнути із залишків об'єктів ранньозалізного віку, влітку 1972 р. тут запрацювала археологічна експедиція історичного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту (тепер – національного університету ім. І.Огієнка)

під керівництвом І.І. Винокура та у 1974 р. – загін львів'янки Л.І. Крушельницької. Перші – на дитинці та у житлово-ремісничих кварталах найбільш відомого на лівобережжі городища-сховища РЗВ в с. Рудківці Новоушицького району, які розташовувалися на невисокому мису біля злиття річок Дністра та Матірки і, не зважаючи на крутість, на схилі долини Матірки. Друга розкопувала комплекс пам'яток чорноліської культури на протилежному березі – біля с. Непоротове Сокирянського району Чернівецької області, включно із одним курганом РЗВ між селами Лоївці та Борсуки Новоушицького району (1977).

**Рудковецько-Маціорський
мікрорегіон РЗВ**

Детально про результати можна почитати на сторінках фахових журналів та збірників. Оскільки ми розглядаємо тему

укріпленнь, то пропонуємо стислий опис зробленого, що поданий у одній зі статей заступника начальника експедиції А.Ф. Гуцала.

«На Рудковецькому городищі працювала... експедиція Кам'янець-Подільського педінституту ... Її ро-ботами встановлено, що городище у IX-VII ст. до н.е. було одним із потужних ад-міністративних, соціально-економічних і культурних центрів регіону. Воно сприйняло на себе перші потужні військові удари скіфських кочових орд, які проникали на територію середньої течії Дністра. Подільське на-селення серйозно готува-лося до відсічі агресора, спо-руджувало резервні оборонні пункти, де можна було б сховатися в разі потреби. Матеріальна культура городища пред-ставлена залишками житлових будівель з глино-битними печами, багатим набором керамічного посуду, знаряддями праці із заліза, кістки та каменю. Цікавою виявилася конструкція валу, до внутрішньої частини якого примикали різного роду приміщення».

А далі те, що стосується сусіднього городища-сховища в с. Маціорське:

«За кілька кілометрів від Рудковець (6,5 км північніше – В.З та С.Ш.), вище по течії річки розташоване Маціорське городище, яке в Є. Сіцінського представлено навіть окремим схематичним планом ... Явних слідів заселення тут не зафіксовано. Але грандіозні фортифікації, добре продумана система планування, вдало вибраний рельєф, однозначно свідчать, що городищу відводилася далеко не другорядна роль у загальній системі оборони» [4, с. 111-114].

Зауважимо, що інформацію про цей об'єкт вміщено і у «Довіднику з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області» [5, с. 74] та довіднику «Археологічна спадщина Хмельницької області» [6, с. 106].

Оскільки його вали та рови досить гарно збереглися, то рішенням Хмельницької обласної Ради народних депутатів від 21.02.1990 р. №34 цю пам'ятку археології взято на державний облік і присвоєно охоронний номер – 2303. Зафіксовано його як «Городище скіфської культури (VII-III ст. до н.е.)» [7].

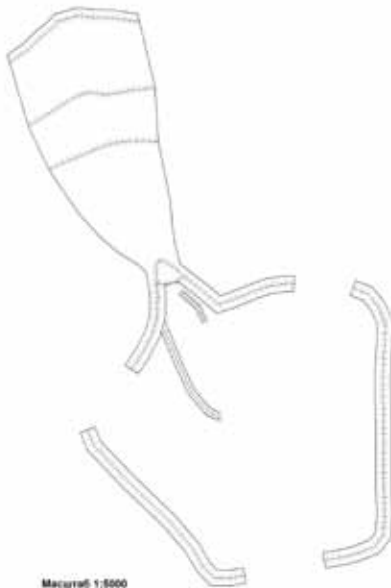
Тоді ж було зроблено його додаткові обміри з допомогою рулетки і компаса. Ці відомості представленні у статті І.І. Винокура «Маціорське городище» для тому «Зводу пам'яток історії та культури України» Хмельницька область», який вже майже два десятиліття готується до друку. Зокрема, він повідомив:

«На території села, на мисі, а також на схилах сусідніх плато розташоване велике городище. Мис утворений при злитті двох невеликих струмків. Вся площа городища оточена, овальним у плані, виступаючим

до північного сходу під прямим кутом, валом і ровом загальною довжиною понад 600 м.

В середині цього простору, на вершині мису, споруджено ще два дуго-подібних вали і рови, які опускаються з вершини до низу з північного заходу. На плато, що примикає до мису з північного заходу, на відстані 205 м від згаданих фортифікацій знаходиться три паралельні оборонні лінії у вигляді валів і ровів, що перерізають плато з боку поля. Перша має у довжину 198 м, друга відділена від неї на 85 м і сягає 200 м, третя, зведена через 105 м від другої, дорівнює 290 м. Висота валів разом з ровами не перевищує тут 2 м.

Укріплення вказаного городища складають єдине ціле з фортифікаціями, спорудженими на двох протилежних схилах. Тут вал з ровом, проходячи приблизно по середині висоти західного схилу на 300 м, повертає вниз до річки, піднімається на верх на східний схил і потім повертається у напрямі миса. Загальна довжина його біля 1000 м. Вали на місці та схилах перериваються у кількох місцях шляхами і струмками. Рови у багатьох місцях замулені. Висота укріплень (валів) різна і складає в середньому 1-5 і більше метрів.

Іл.2. План об'єкта.

Геозйомка 2018 р.

Місцеві жителі у минулому знайшли на місці городища залізні наконечники стріл, списа і сокиру. Судячи з планування фортифікацій, Маціорське городище споруджено, очевидно, в епоху раннього залізного віку і датується VII-VI ст. до н.е.» [8].

Віднедавня пам'яткоохоронній роботі слугує стрімкий розвиток комп'ютерної техніки і супутникової навігації. Згідно з планом роботи відділу охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області 18 листопада 2018 року саме в такий спосіб проведено нові обміри цього городища-сховища та уточнено розміри і обриси [9].

Подаємо стислий сучасний опис об'єкта. Городище розташоване на північно-західній околиці села с.Маціорське Новоушицького району Хмельницької області. Воно

має комбіновану конфігурацію, займаючи мис при злитті річки Матірки зі струмком Балин, а також схил мису і частини протилежних схилів долин річки та струмка.

Площа об'єкту складає 10,5390 гектара. Умовно його можна поділити на 2 частини: північну та південну.

Північна є традиційним оборонним майданчиком на вершині мису (плато), що сьогодні на третину знищений кар'єром та, в основному, зарослий лісом.

На кінціві плато розташований трикутний «дитинець», що спрямований гострим кутом на плато.

Судячи з морфології валу, «дитинець», хоч і лежить на плато, є елементом південної частини городища

**Іл.3. Вал 1
північної частини городища.**

Перша (внутрішня) пара штучних укріплень північної частини городища пролягає за 203 м від «дитинця». Вона перетинає плато з боку поля, має слабкий вигин у бік ймовірного нападу. Довжина становить 198 м. Висота валу 0,3-0,5 м. Глибина рову 0,1-0,3 м, ширина – 2 м.

Іл.4. Вал 2 північної частини городища.

Іл.5. Потривожена ділянка валу 2.

Друга (середня) пара оборонних перепон на шляху ворога відділена від першої на 89 м і має довжину 219 м. Перед валом є рів глибиною 0,4-0,6 м та шириною 2-2,5 м. На непотривожених ділянках (іл.4) висота валу складає тих же 0,3-0,5 м. На більшій частині валу простежується перекоп (іл.5).

Довжина зовнішніх – третього валу і рову, що зведені через 105 м від другого, дорівнює 290 м. Висота валу 1-1,2 м. Рів ширший попереднього (2,5-3,0 м), але глибина рову складає 0,2-0,3 м.

Іл.6. Вал 3 північної частини городища

Друга (південна) частина городища має п'ятикутну конфігурацію і розташована на схилах долин річки Матірки та струмка Балин при їх злитті, включно з рівнинними ділянками долин.

Іл.7. Східний сектор нижньої частини городища

Іл.8. Південна частина городища: північна лінія оборони (зі сходу)

Розташування цього укріплення на складному рельєфі і в межах населеного пункту внесло свої відбитки на окремих його фрагментах. Близкість до поверхні шару вапняку змусив будівників насипати вал не лише із ґрунту зовнішнього рову, а й створювати внутрішній рів (іл. 8, 9).

Іл.9. Південна частина городища: північний вал

Вал південної частини городища, в основному, має висоту 1,0-2,5 м і рів глибину 1,5-2,5 м. Тобто, не зважаючи на природні ерозійні процеси, зокрема, замулення, на сьогодні укріплення досить потужне і становить 2,5-5 м (іл.10).

Іл.10. Південна частина городища: східний вал і рів

Як вже відзначено вище, на плато мису між Матіркою і Балином збудований майданчик, який умовно можна назвати «дитинцем». Слід уточнити, що його вал частково потриво-жений, а зовнішній рів повністю знищений під час розкривних робіт, адже у радянські часи місцевий колгосп обрав саме це місце під кар'єр, де видобували сировину для випалювання вапна. За принципом побудови – випинанням кута назовні – він нагадує трикутний з дещо округлими обрисами сторін рavelін розміром 37x46x46 м. Проте, в цілому, довжина валу, що насипаний від крайньої його точки під кутом 60 градусів на плато, а далі схилом, управо – 94 м і вліво – 119 м.

Далі вали та рови змінюють напрямок – йдуть упоперек схилів, але не досягають річок і обриваються: лівий через 127 м, правий – через 93 м. Потім вони продовжуються на проти-лежних схилах долин, відповідно, через 97 м та 121 м (іл. 11,12).

Іл.11. Південна частина городища: північне укріплення та перехід на східну лінію оборони (вигляд із заходу)

У цих проміжках течуть річки, на берегах яких пролягають сільські вулички, що ведуть на городи. У долинах ця конструкція не простежується, бо вони частково знесені паводками і стали елементарно заважати місцевому населенню у часи, коли об'єкт вже не використовувався за призначенням.

Іл.12. Зовнішні північно-західні вал і рів – зліва та західна лінія оборони – на задньому плані фото

Іл. 13. Південна частина городища: східна лінія оборони (на схилі)

Від водних артерій вали і рови підіймаються: а/ у випадку з правим відрізком – уперек схилу по садибі місцевого жителя більш як на третину правого схилу долини р. Матірки, б/ у випадку з лівим – півколом довжиною 81 м на таку ж висоту лівого схилу долини Балина. (іл.13). Відтак пролягають довгі рівні ділянки довжиною 291 м та 341 м, по закінченню яких їх напрямок змінюється півколами (кожен 49 м) навпроти один одному, формуючи південну лінію оборони. Цей вал перекриває долину після злиття Матірки і Балина. Щоправда, зберігся лише на 26 м справа та 55 м – зліва від річки (іл.14).

Іл.14. Південна частина городища: зліва – південний, на задньому плані фото – західний вали

На нашу думку, додаткової уваги потребують рови південної частини городища. Вони, в основному, на схилах мису трикутновидні у перерізі, але із заходу він засипаний і перетворений на дорогу. Така ж ситуація вздовж північно-східного відрізка східного валу, а вздовж південно-східного відрізка облаштовано город. Між ними залишки традиційної для цього села вапнярки. За східним відрізком південного валу – сільська вулиця і струмок, що тече у яроподібній долині та наносить в долину ґрунт і щебінку. Перед західним його відрізком – глибокий яр у глині, що вкриває схил.

Згадана вище ділянка із зовнішніми та внутрішніми ровами дозволила створити на гребені похилого завершення мису ще одну додаткову лінію оборони і внутрішній майданчик.

За 120 років після створення схемплану Є. Сіцінським елементи внутрішнього майданчика збереглися наполовину (іл.2; іл. 15 – правий сектор; іл.16 – правий сектор). Лівий вал тепер має довжину 65 м, правий – близько 150 м. Внутрішній рів, з якого вибирали ґрунт для правого валу, перетворився на яр. У нижньому відрізку, який межує з житлами людей, він розрівнений і перетворений на город на терасі. Принагідно, зауважимо, що конфігурація внутрішнього майданчика на схемплані по ширині не співпадає із зафіксованим нами. Встановити істину допомогли б фото цієї місцини початку і першої половини ХХ століття.

Іл. 15. Нижня частина городища: на задньому плані фото – зовнішній (північно-західний) справа – внутрішній (західний) вали

Іл.16. Зовнішній (північний) і внутрішній (східний) вали південної частини городища

Викликає подив – наскільки якісно був зроблений вал, що оточував нижній п'ятикутний майданчик №2 і його майже ідеальний теперішній стан. Особливо, зі сходу (іл. 7, 10).

Доктор історичних наук І.І. Винокур у 80-тих роках ХХ століття датував Маціорське городище VII-VI ст. до н.е.

Не можемо, в цілому, не погодитися з гіпотезою нашого археологічно-го наставника і учителя, оскільки особисто побували на об'єкті і виявили під час поверхневого обстеження слабко діагностовані фрагменти ліпної кераміки ранньозалізного віку. Проте, обстеживши укріплення майже через сорок років по тому і враховуючи новітні наукові розробки про ранньозалізний вік південно-західної України, ми висуваємо дві нових.

Перша полягає у тому, що північну частину городища звели представники середнього етапу чорноліської культури у X-IX ст. до н.е. Південну – у середині VIII ст. до н.е. – їхні нащадки. На нашу думку, вони мали намір поновити і укріплення на плато, але через скіфську експансію не встигли закінчили розпочате. Тому Маціорське городище, куди мала переселитися частина мешканців сусіднього перенаселеного рудковецького городища, не набрало потужності, і там практично відсутній відповідний культурний шар. Яким він мав би бути, свідчать результати археологічних розкопок у Рудківцях [10, 11].

Звернемо увагу і на артефакти, що виявлені на городищі.

У датованому 2 жовтням 1898 р. листі Є.Сіцінського до професора В.Б.Антоновича читаємо:

«...Из других осмотренных мною городищ – более замечательно это у д.Мацюрское, около м. Ольховцы, в Ушицких ярах. Городище занимает не только гору-мыс, но валы переходят с двух сторон через яры на соседние горы-обрывы, потом сходятся в долине, так что все пространство

загороженое валами занимает десятин 15. Здесь я нашел два экземпляра наконечника стрел – один ромбовидный, а другой трехгранный, а также наконечник какой-то рогатины...»[12].

У вище згаданій «Археологічній карті Поділля» той же автор уточнює: «Найдены въ 1898 г. на городище следующие железные предметы: 2 наконечника стрелъ – один ромбовидный, другой трехгранный хорошей отделки, наконечникъ копья (четырёх-гранный) и тонкій боевой топоръ» [1, с.302].

Саме цю інформацію в різній інтерпретації повторюють інші автори, не вдаючись до датування.

Однак, зауважимо, такий набір більш притаманний давньоруському часу і періоду пізнього середньовіччя. Підтвердження цьому читаємо у згаданого вище скіфолога М.І. Артамонова, який у звіті про результати розвідки по обидва береги Середнього Дністра і його приток повідомив, що натрапив тут на залізний наконечник списа. Інформацію про це почернув у колеги і поділився з нами дослідник і популяризатор археологічної спадщини Наддністрянщини кандидат історичних наук С.П. Маярчак [13, с. 423].

Новоушицький р-н

1. Маціорськ

У 1930-х рр. північніше городища раннього залізного віку селянами знайдений наконечник залізного списа з конусоподібною втулкою й листоподібним вузьким лезом без вираженого серединного ребра. М.І. Артамонов вказував на його схожість з наконечниками, знайденими на давньоруських городищах Дівоча гора (біля с. Сахнівка) та Княжа гора (біля м. Канів) у Середньому Подніпров'ї.

Артамонов 1946/12, с. 49.

Років п'ятнадцять тому грибники знайшли у лісі, яким поросла північна частина городища, ще один залізний спис, який на сьогодні втрачено. За їхнім описом, артефакт мав вигляд козацької піки.

Таким чином, питань залишається багато і для того, щоб остаточно в'яснити усі аспекти, що стосуються цього об'єкта, зокрема, і точне датування об'єкта, необхідно провести археологічні розкопки на його території та зібрати колекцію артефактів і кераміки.

На закінчення хочемо сердечно подякувати:

– директору Новоушицького районного історико-краєзнавчого музею Ірині Малюгіній і керівнику Хмельницької обласної студії «Літописці» Ігорю Петрацу, які взяли активну участь в організації та проведенні пам'яткоохоронної археологічної розвідки, результатом чого стало ретельне обстеження городища,

– колегам-археологам Ігорю Старенькому та Сергію Маярчаку за підтримку фаховою літературою для збору історикографічних матеріалів;

– фахівцям ПП «Хмельницькгеопроект» Валентину і Володимиру Панчукам та їхнім колегам за проведення обмірів та виготовлення якнайповнішого на сьогодні схемплану Маціорського городища-сховища.

Додаток:

План пам'ятки археології «Городище VII-III ст. до н.е., (скіфська культура) на північно-західній околиці села Маціорськ, Новоушицького району»

Джерела та література:

1. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI Археологического съезда в Киеве у 1899 р. – Т.1. – М., 1901. – С. 302.
2. Памятники старины в Подолии: Материалы для составления археологической карты Подольской губернии. – Каменец-Подольск, 1901. –VIII, 401, 251 с.
3. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефтимия Сецинского. Каменец-Подольск, 1901. С.994.
4. А.Ф. Гуцал. За азимутами археологічної карти Є. Сіцінського // Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.- практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 15 травня 2015 р. / [редкол.: В.С. Травінський (голова), Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. – С. 111-114.
5. Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Пеняк С.І., Тимошук Б.О., Якубовський В.І. Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. – К., 1984. – С. 74.
6. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник / А.Ф. Гуцал, В.І. Якубовський, І.Р. Михальчишин. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2011. – С.106.
7. Паспорт пам'ятки археології місцевого значення «Городище скіфської культури (VII-III ст. до н.е.) // Архів ВОПІТАК у Хмельницькій області. Хмельницький, 1991. 4 с., схемплан.
8. Винокур І.І. Маціорське городище. Рукопис // Архів редакційно-видавничої групи з підготовки до видання тому «Зводу пам'яток історії та культури України. Хмельницька область». Хмельницький.
9. Проект меж територій, зон охорони та режимів їх використання пам'ятки археології «Городище VII-III ст. до н.е., (скіфська культура) з технічною документацією із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) без виділення в окреме землеволодіння) на північно-західній околиці села Маціорськ, Новоушицького району, Хмельницької області // Архів ВОПІТАК у Хмельницькій області. Хмельницький, 2018. 22 с.
10. Гуцал А. Ф. Рудковецьке городище в ряду пам'яток чорнолісько-жаботинського типу // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція Археології): тези доповідей. – Кам'янець-Подільський: Новоушицька друкарня, 1987. – С. 20-21.
11. Гуцал А. Ф. Рудковецьке городище і перший похід скіфів у Придніпровський лісостеп // Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник). – Кам'янець-Подільський. – 2000. – С. 69-79.
12. Старенький І. Листи Юхима Сіцінського до Володимира Антоновича // «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції [редкол.: В.С.Травінський (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С.11-15.
13. Маярчак С.П. Історико-культурний розвиток середньодністровського лівобережжя у IX-XIII ст. і формування Пониззя. – Хмельницький: ФОП Сторожук О.В. – С.423.

ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ ПРО ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ФУТБОЛ

Різні бувають захоплення. Колекціонують монети (нумізматика), марки (філателія), значки та медалі (фалеристика), багато колекціонують різну атрибутику, пов'язану зі спортом. Самим розповсюдженим хобі в світі є колекціонування бейсбольних карток.

Любителів, які збирають футбольну атрибутику, називають футболофілами. Футболофілія - колекціонування різноманітних матеріалів про футбол, футболістів, спортивні матчі та їх результати. Футболофіли збирають матчеві програми, календарі - довідники, різноманітну літературу, значки, вимпели, афіші, автографи футболістів, шарфи («рози»), прапори, квитки, стікери, взагалі, все, що пов'язано з футболом.

Є такі ентузіасти і в Хмельницькому. Наприклад, Віктор Зарванський зібрав не тільки унікальну колекцію футбольних програм своєї рідної Тернопільщини, а й видав море друкованої продукції (програми, довідники) про хмельницькі клуби. А його книга «ФК Поділля «- сторінки історії», написана в співавторстві з Вадимом Василичиним, - справжня енциклопедія хмельницького футболу. А голова клубу колекціонування футбольної атрибутики Олександр Свідерський організував справжній музей футболу в нашому місті !

Зі створенням в 1960 році хмельницької команди майстрів починає видаватися довідкова література про футбол і в нашому місті. Майже на кожен домашній поєдинок хмельницького «Динамо» (так тоді називалась команда) друкувалася програма, а на початку кожного сезону виходив календар - довідник або буклет з поданням команди і розкладом ігор. Всі ці видання - жива історія футболу Хмельниччини, вони відображають дух свого часу і містять цікаву інформацію і статистику про наших гравців, тренерів.

Футбол в 1961 році (довідник)

(64 сторінки, тираж - 7000, автор - К.Цердя)

Футбол 1961, 2 коло, Стадіон «Динамо»
(18 сторінок, тираж - 3000)

Футбол в сезоні 1962 року
(64 сторінки, тираж - 5000, автор - К.Цердя)

**Любителям футболу. Хмельницький
стадіон «Динамо» 1963**
(16 сторінок, тираж - 3000)

Футбол 1965. Хмельницьке спортивне товариство «Динамо»

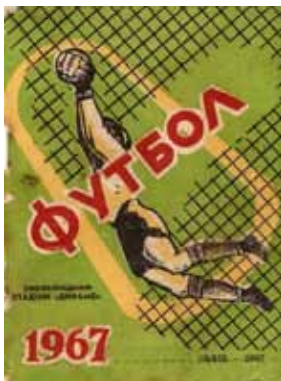
(96 сторінок, тираж - 3500, автор - В.В.Ларіонов)

Видавництво «Каменяр» (Львів)

Довідник Футбол-66 (1 коло)

Видавництво Львів

Довідник Футбол-67

(64 сторінки, тираж - 3000)

Видавництво Львів

Футбольний календар Хмельницький 1968
(16 сторінок, тираж - 4000)

Футбол. Довідник Хмельницький 1969
(16 сторінок, тираж - 4000)

Футбол. Кам'янець-Подільський міський стадіон 1969
(тираж - 4000)

Футбол-71. Знайомтесь - динамівці Хмельницького
(4 сторінки, тираж - 3500)

Футбол 1971
(4 сторінки, тираж - 3500)

Довідник Футбол-73.
Динамо Хмельницький
(52 сторінки, тираж - 3000, автор - Р.Злотников)

Футбол-75. Хмельницький.
Інформаційний буклет
(4 сторінки, тираж - 10000)

Рекламний проспект
Футбол-79. Поділля Хмельницький
(26 сторінок, тираж - 10000, автор -
Ф. Аксельруд)

Рекламний проспект
Футбол-83. Поділля Хмельницький
(48 сторінок, тираж - 3000, автор -
Ф. Аксельруд)

Календар ігор 1983
(8 сторінок, тираж - 1000)

**Рекламний проспект
Футбол-84. Поділля Хмельницький**
(40 сторінок, тираж - 3000, автор - Б.Тишкун)

Довідка про «Поділля» 1985
(3 сторінки, тираж - 50)

Довідка про “Поділля” 1986
(4 сторінки, тираж - 50)

Довідка про “Поділля” 1987
(4 сторінки, тираж - 50)

Довідка про “Поділля” 1988
(4 сторінки, тираж - 50)

Календар ігор 1988
(тираж - 1000)

Поділля Рекламно-інформаційний буклет 1988
(12 сторінок, тираж - 10000, автор - Д. Казанцев)

Міні-буклет Поділля 1989
(12 сторінок, тираж - 10000, автор - Д. Казанцев)

Міні-буклет Поділля 1990
(12 сторінок, автор - С.Загородніков)

Футбол-не тільки гра 1996
(152 сторінок, автори - В.Капличний,
М.Красунський)
Видавництво Кам'янець-Подільський

Футбол 98. Хмельницький
Довідник .Чемпіонат міста

**Футбол. Події. Історія.
Статистика. Хмельницький 2000**
(80 сторінок, автор – С.Єсюнін)

Динамо Хмельницький, 2003
(30 сторінок, автор - А.Бояренко)
Видавництво Маріуполь

Календар ігор 2005-2006 (1 коло)

Календар ігор 2005-2006 (2 коло)

ФК Поділля - сторінки історії. 2006
 (488 сторінок, тираж – 200
 автори - В. Зарванський, В. Васишлин)
 Видавництво Кам'янець-Подільський

Ветеранський футбол Хмельниччини 2013
 (18 сторінок,
 автори - О.Мазурик, Т. Криштофор)
 Видавництво Кам'янець-Подільський

**ФК Поділля Хмельницький.
Підтримай наш клуб!
2016/2017
(6 сторінок, тираж - 200)**

**Поділля - 2016/2017. Сезон становлення
(72 сторінки, тираж - 50)**

**Хмельницька обласна федерація футболу.
Сезон 2017**

Календар ігор 2018-2019
(6 сторінок, тираж - 50)

Опис і систематизація матеріалів даного напрямку ще не завершені. Всі зауваження, уточнення і доповнення по даному матеріалу приймаються з подякою за адресою: dmytro.2006@gmail.com або Фейсбук - група ХМСК «Проскурівський Колекціонер»

Джерела та література

1. С.Єсюнін - Футбол. Події. Історія. Статистика – Хмельницький, 2000
2. В. Зарванський, В. Василюшин - «ФК Поділля «- сторінки історії» - Кам'янець-Подільський, 2006
3. Аукціон футболістів «Фаворит-маркет» - <https://favoritmarket.com/183.html>

Коржик С.А.
с.мт.Летичів

**ОКРУЖНА «КРАЄЗНАВЧА ГАЗЕТА» ЯК ДЖЕРЕЛО
ІНФОРМАЦІЇ ПРО РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА НА
ПОДІЛЛІ У 20-30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті розкрито стан та охарактеризовано історичні обставини становлення краєзнавства у 20-30-х роках ХХ століття на Проскурівщині, що мав свої особливості й результати. Розкрито роль окружної «Краєзнавчої газети» початку ХХ ст. як важливого джерела історичного краєзнавства Поділля.

Ключові слова: *Проскурівська округа, краєзнавство, з'їзд, краєзнавчий зурток.*

Сьогодні в Україні відбувається розквіт краєзнавства, як безпосереднього чинника виховання національної самосвідомості. Адже надзвичайно важливо винести з попередніх періодів історії певні уроки, розкрити ще недосліджені «білі плями». Потреба у такому підході викликана напруженою соціальною ситуацією у державі, обтяжена військовими діями на Сході.

Особлива увага дослідників Поділля приділена розвитку краєзнавства у кінці XIX – на початку XX століття, коли були відновлені кращі традиції українського краєзнавства. У цей період розпочалася розробка його теоретичних засад, викладених у працях учених-істориків того часу. Хронологічні рамки кінця XIX – початку XX століття дозволяють простежити процес становлення, підйомів та спадів краєзнавчих осередків на Поділлі як регіону, для якого притаманні не тільки унікальні природно-кліматичні, господарські, але й історико-політичні особливості.

Подільські дослідники в плані історіографії краєзнавства цього важливого періоду залишили надто помітний слід. «Зачинателями цього напрямку досліджень стали фундатори Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства С.К. Гуменюк та І.С. Винокур. У працях Л.В. Баженова та В.С. Прокопчука звернута увага на краєзнавчі процеси не тільки на Поділлі, а й – Правобережжі, дана періодизація краєзнавства, його поетапний аналіз. Питання історії краєзнавства на Хмельниччині, у тому числі – шкільного, музейного, архівного, відображені в статтях В.І. Войтенка, А.Г. Філіюка, П.А. Слободянюка, Т. Скрижевської» [1].

Не досліджена досі істориками та краєзнавцями окружна «Краєзнавча газета» Проскурівського окружного краєзнавчого комітету стає важливим джерелом інформації про розвиток краєзнавства на Поділлі у 20-30-х роках XX століття [2].

На рубежі XIX – XX століть краєзнавство Поділля відіграло важливу роль в історії України. Була спроба надати краєзнавчому рухові організованості створенням численних спеціальних громадських об'єднань і товариств з вивчення місцевого краю. Деякі з них навіть публікували власні літописи, інші періодичні та продовжувані видання, вели активну бібліографічну діяльність.

Суттєве значення для розвитку українського краєзнавства мала продуктивна діяльність Подільського церковного історико-археологічного товариства, який був реорганізований з єпархіального історико-статистичного комітету у 1903 році. Його спадщина, за словами відомого подільського краєзнавця В.С.Прокопчука «у дванадцяти випусках «Трудов

Подольського єпархиального історико-статистического комітета», звітах Подільського церковного історико-археологічного товариства, тогочасній пресі – губернських та єпархіальних відомостях, які поміщали не тільки описи важливих подій і фактів місцевої історії, окремі нариси, а й – інформацію про дослідницьку працю церковних істориків, викладачів духовних навчальних закладів, бібліографічні огляди, біографічні нариси про відомих краєзнавців у зв'язку з ювілейними датами їх життя та праці. На жаль, ці історіографічні напрацювання були не просто забуті краєзнавцями 20-х років, вони були відкинуті й засуджені як досвід „буржуазного краєзнавства», не прийнятеного на етапі будівництва радянської держави, становлення нового соціалістичного ладу, диктатури робітників і селян, практичного втілення ідеології, зафіксованої в основоположних працях К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, програмі більшовицької партії» [1].

На думку відомих науковців, період 20-30-х років у розвитку краєзнавства є надто дискусійним. Академік НАН П.Т.Трощак, наприклад, оцінює його як «злет краєзнавства», «золотий період краєзнавства» [3].

Академік РАН С.О.Шмідт, підтримуючи дану думку, визначає цей час як «золоте десятиліття радянського краєзнавства», мотивуючи свою позицію тим, що в 20-х рр. воно сприймалося як «одне з характерних явищ радянської Росії», визнавалося масовим історико-культурним явищем, про його важливість вказувалося в резолюціях з'їздів Рад, а краєзнавчі товариства характеризувалися як «органи самопізнання країни»[4].

Л.В.Баженов характеризує даний період як етап активного розвитку краєзнавчого руху та досліджень у республіці і на Поділлі (його українізація в умовах радянської політичної системи) [5].

Однак, за свідченнями О.П.Реєнта «На рубежі 1920–1930-х рр. краєзнавчий рух в Україні поступово згортався» [6].

Систематичну роботу в галузі краєзнавства в Україні розпочато після Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції (Харків, 1925 р.). Поділля делегувало на конференцію В. Д. Отамановського та О. О. Севастьянова від Вінниці і В. О.Гериновича та Н.Т. Гамораку від Кам'янець-Подільського. На даному з'їзді було визначено напрям роботи та обрано перший Український комітет краєзнавства. Він почав створювати свої краєзнавчі структури та керував роботою 32 регіональних краєзнавчих товариств. Український комітет краєзнавства надавав низовим організаціям методичну допомогу, основні напрями якої визначило Положення про Комітет: “Розроблення планів та програм різних галузей краєзнавчої роботи; вивчення форм і методів краєзнавчої роботи; керування роботою секцій та комісій, редагування та видання матеріалів по краєзнавчій роботі”[7].

Окружна «Краєзнавча газета» дає інформацію про динаміку краєзнавчого руху за три з половиною роки існування Проскурівського окружного краєзнавчого товариства, і носить вона мобілізуючий характер, бо відображає помітні зрушення, організаційне становлення і зміцнення дослідницьких осередків. Як повідомляє газета у статті «Сторінка з історії Проскурівського окружного краєзнавчого товариства», дане товариство було засноване в Проскуріві 20 квітня 1926 року. Газета містить певну статистичну інформацію про первинний склад товариства: «На 1-ше січня 1927 року товариство складалось з 21 особи, в т.ч. за соціальною ознакою 4 селянина, 14 осіб трудоінтелігенції, 3 службовці. Всі вони члени спілок. Партійних – 6, позапартійних – 15, наукових робітників 4, решта аматори. За національною ознакою: 12 українців, 2 росіяни, 6 євреїв і 1 німець» [2, ст.4].

Управлінням товариства займалось 5 осіб, «усі вони з апарату Окрплану». «Від Окрнаросвіти було введено 1-го апаратчика» [2]. Дане товариство було оформлено юридично та випустило одну листівку до організацій округи, заявивши про своє існування.

Товариство намітило певні плани своєї діяльності, які автором даної статті були засуджені і визнані дріб'язковими.

Так як до складу даного товариства не було введено жодного учителя, вони звернулись до окружного комітету про заснування при Наросвіті краєзнавчої комісії, яка і була створена у березні 1927р. у складі Омельяновича М., Гайового Л, та Геніса Л. У бюлетені «Освіта Проскурівщини» було видано їх статтю «Треба вивчати місцевий край». Відозва до учите-

лів зайшла відгук. Учитель Іван Лисий надіслав нарис с.Вербки Казьонної Летичівського району та його околиць. Нарис було відредаговано та уміщено на сторінках бюлетеню «Освіта Проскурівщини» (липень 1927 року, №6-7).

Ми знайдемо відповідь на питання, як розвивався краєзнавчий рух на Проскурівщині, і по інших статтях, уміщених у згадуваній вище газеті. Зокрема, дізнаємось, що піонером у краєзнавчій роботі в м. Проскурові був краєзнавчий гурток при педагогічному технікумі. Організаційна діяльність його розпочалась з 1925 року. У склад гуртка входило до 50 осіб із складу студентів та 3 осіб – лекторів. На початок 1930 року гурток налічував більше ста членів, переважно студентів. Гурток функціонував при агробіологічному кабінеті та здійснював теоретично-наукову та практично-наукову роботу. Загальні заняття членів гуртка відбувалися один раз на декаду. До кожного заняття готувалися повідомлення студентів на визначену тему з демонстрацією епідіаскопом відповідних діапозитивів. Далі слідувало колективне обговорення. Студенти обговорювали розвиток садівництва, городництва, шовківництва, птахівництва, свинарства на Проскурівщині. Розглядали також питання колективізації, розвиток різного виду виробництв на Проскурівщині. Окремі теми були присвячені вивченню та охороні флори та фауни Проскурівщини.

При Проскурівському педагогічному технікумі діяло бюро краєзнавства. Воно мало тісні зв'язки з Українським краєзнавчим комітетом, не раз відзначалося як зразкове краєзнавче формування [8].

1925–1926 навчального року під керівництвом викладачів Л. Гаєвого, П. Альбера та Р. Кронберга працювали краєзнавчий гурток та краєзнавчий семінар [9]. Бюро діяло в контакті з Кам'янець-Подільським окружним краєзнавчим товариством, виконувало завдання Українського краєзнавчого комітету та Етнографічної комісії ВУАН [10]. Кореспондентами Українського комітету краєзнавства по Проскурову став І. В. Козир, по Городку – Г. М. Корсан [11].

Про краєзнавчу роботу в Проскурівському повіті дізнаємось зі Звіту про краєзнавчу нараду, що відбулась в місті 17 листопада 1927 року, яка планувалась спочатку як з'їзд. Однак на зібрання прибуло лише 89 делегатів, з них лише 8 жінок. Лише чотири райони відрядили на дану нараду своїх представників: Городоцький, Ярмолинецький, Волочиський та Війтівецький. Надіслали делегатів «Проскурівський педтехнікум, Проскурівська цукроварня, Червона армія, деревообробна фабрика та місцеві школи» [2].

Серед делегатів було 23 українці, 12 євреїв, 1 молдованин, 2 росіянина і 1 німець. За віком делегати були від 18 до 50 років. За соціальним станом переважали службовці,, робітників було 8 осіб, селян – 4, червоноармій-

ців – 3. За освітою: 5 осіб – з вищою освітою, 18 – середньою, решта – з «нищою» освітою [2].

Газета присвячена I-му окружному краєзнавчому з'їздові під егідою партійних органів. Тому і вступну статтю вміщено від окружного партійного комітету Проскурівщини, який націлював краєзнавців на вивчення виробничих сил краю. Порядок денний з'їзду складався із шести пунктів: «а) краєзнавство та соцбудівництво», б) краєзнавство та сільське господарство, в) завдання, організація та методи краєзнавчої праці, г) виклик на соцзмагання, д) звіт округового краєзнавчого правління, е) вибори президії окружного краєзнавчого комітету».

Є і передова стаття від краєзнавців «Про чергові завдання краєзнавства». Краєзнавство спрямовували на допомогу «соціалістичному будівництву». У цьому дусі побудована стаття Михайла Омеляновича, який пропонував різними формами краєзнавчого руху дбати «про здійснення аналізу виробничого процесу, висвітлення окремих фактів..., про залучення до цієї справи робітників і біднішого селянства». Краєзнавцям пропонувалося досліджувати корисні копалини краю, садівництво в окрузі, перспективи розвитку черепичної та цегельної промисловості, проблеми містечкового перенаселення, побут населення Проскурівщини, «фіксувати факти класової боротьби». Цим намагались прискорити «виконання п'ятирічного плану соціалістичного будівництва». По суті йшлося про згортання історичного краєзнавства, відмову від послуг і досвіду старих учених, краєзнавців. Вивчення корисних копалин, виробничих справ пропонувалося аматорам з числа нової, поки слабо підготовленої інтелігенції, робітників, селян, студентів.

Надання пріоритету виробничому краєзнавству, згортання одного з провідних напрямів краєзнавства – історичного, то звичайно, не випадковість, а державно-партійна політика, спрямована на формування нового світогляду мас, побудованого на засадах класово суспільної недовіри й ворожості, вірності ідеям однієї політичної сили [12].

Різких змін зазнало шкільне краєзнавство. В основному воно зводилося до агротехнічних, біологічних спостережень, туристсько-екскурсійної роботи, що в 30-і роки набрала широкого поширення. Дане питання розкриває газетна стаття «Краєзнавча робота гуртків юних натуралістів».

Вміщує окружна газета і нариси сіл Городеччини (Ново-Поріччя, Людвипіль, Мудриголови, Кременна), укладені учителями та учнями Городцької семирічної школи.

На духовну сферу механічно переносилося ударництво, від краєзнавчих осередків, вимагалось організувати змагання за збільшення кількості членів, читання доповідей, охоплення ними більшої кількості людей. Кра-

КРАЄЗНАВЧИЙ ГУРТОК при ПЕДТЕХНІКУМІ.

Першим піонером в переведенню краєзнавчої роботи в м. Проскурні був краєзнавчий гурток при Педтехникумі. Організаційна робота почалась в 1925-го року. В склад гуртка ввійшло до 50 чол. студентів і 3 чол. лекторів. Протягом 25-27 р. було вболівували членами гуртка до 50 осіб з боку етновождів та добутків умов села.

Зараз гурток працює при агро-біологічному кабінеті під керівництвом лектора Педтехникуму. Гурток об'єднує близь ста чолев. студентів, які в заповненням віддають свої вільні години від занять справами краєзнавства, в основні поділяється по характеру своєї роботи:

1) Теоретично-наукову і 2) практично-наукову. До першого виду роботи відносяться теоретична робота різного роду краєзнавчого матеріалу, який в сучасний мент соціалістичного перебудовання нашої держави, відноситься велику роль. Темати преробні намічено.

1) Колекціонування зразків та гозерма на Проскурщині.

2) Розвиток садівництва, городництва, тваринництва, свиноварства на Проскурщині та міра їх поліпшення.

3) Розвиток шовківництва на Проскурщині та його поширення.

4) Розвиток різного роду виробництва на Проскурщині.

5) Флора та фауна Проскурщини та околиць її.

Одні раз по два рази відбуваються загальні заняття членів гуртка, на яких г-р окрема кожна тема, при демонстрації відповідних відповідних ділянок, вчитуються окремих членами гуртка з колекціями обговоренням. Така теоретична прероба в'являється підготовкою до практично-наукової роботи. Для виконання цієї-мета гурток має окремі

себе теоретично, як організаторів цієї справи. На окремих секційних заняттях займаються з можливістю організації різного роду колекцій, преробляють організаційні справи в різних галузях с.-господарства, вивчають районичтво і т. і. Крім цього, окремих членів секції долучається різні практичні завдання по роботі в окремих колекціях Проскурщини.

II. По вивченню флори та фауни Проскурщини.

Мета цієї секції ознайомитись з різного роду шкідливими та корисними тваринами організмами Проскурщини. Для цього секція розглядає деякі теоретичний матеріал, вивчає його в практич. збірках гербаріюми, а також утворює майстерню по виробі малюнків. Окремозем, секція ставити собі за завдання отримати преробні, переведення різних ділянок з польово-городними культурами.

III. По збірках-зразковому матеріалу та завдань Української Академії Наук.

Ця секція, в кожного боку, органіковує різні шкідливих, які відносять до ВУАН, а з другого-ставити собі мету, вивчати по селах Проскурщини побудити умови села. Ідеологічний їх напрямок та спрямування актиральній роботи.

IV. Шовківництва

Тут секція не розглянула своєї роботи, але ставити мету, по завданням Проскурського Колективу перевести дослідження вих 25 шт. пошійови і шовківної української курки, устаточити її відповідність, нагу, відповідення до кліматичних умов, надів заручення і т. і. і. і.

V. Шовківництва

Тут практично, починаючи в весня, члени секції будуть преробляти відповідно з завдань Колективу. На шовків-

ні в
чо-п
рива
тво.
ні в
бітні
Вран
нати
дуже
дана
Край
крас
пуго

P

роби
роби
літні
буди
дана
ко-п
арми

літні
літні
роби
роби
роби
літні
літні

літні
літні
літні
літні
літні
літні
літні
літні
літні
літні
літні
літні

езнавство наполегливо спрямовувалось у русло ідейно-політичної роботи партії [13].

Газета вміщує «Проект умов соціалістичного змагання Проскурівського окружного краєзнавчого товариства з Кам'янецьким окружним краєзнавчим товариством терміном на один рік до 1 жовтня 1930 року». Даний проект налічує до виконання тринадцять пунктів, які зобов'язують краєзнавців до систематичних краєзнавчих досліджень.

Однак на рубежі 20–30 років ХХ ст. у зв'язку з посиленням тоталітарного режиму, проголошенням краєзнавства «буржуазною псевдонаукою» та ототожненням його з «місцевим націоналізмом» краєзнавчий рух в Україні починає згортатися. Розпускали краєзнавчі осередки в цілому та в Україні, закрили журнал «Краєзнавство», розгромили Центральне бюро краєзнавства. З фондів бібліотек вилучалася та знищувалася або передавалася до спеціальних сховищ «крамольна» краєзнавча література, підлягала консервації цінні музейні експозиції, закривали архівні фонди.

Наукові школи поділлеснавців, краєзнавчі наукові товариства, осередки наприкінці 20-середини 30-х років були ліквідовані сталінським режимом, а їх найбільш відомі діячі (Є. Сіцинський, В. Гагенмейстер, В. Отамановський і багато інших) були репресовані. Не обійшов даного питання і В.С.Прокопчук, присвятивши репресованим краєзнавцям розділ монографії „Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність [14].

Таким чином, окружна «Краєзнавча газета» містить багато змістовного фактичного матеріалу, необхідного для використання у краєзнавчих дослідженнях. Вона стає багатим і змістовним джерелом для дослідження історії нашої України і, зокрема, одного із її регіонів – Поділля. Висвітлює проблеми становлення та розвитку краєзнавства регіону у 20-30-х роках ХХ ст., є безпосереднім джерелом для вчених, істориків, краєзнавців, бібліотекарів, літераторів, для тих, хто цікавиться минулим краю.

Джерела та література:

1. Прокопчук В.С. П Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ-го – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження й розвитку. - Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005.
2. Краєзнавча газета. – 1930. – №1. – 1 січня. – С. 4.
3. Тронько П.Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (Досвід. Проблеми. Перспективи). – К., 2000. – С. 39.
4. Шмидт С.О. «Золотое десятилетие» советского краеведения // Отечественство. – М., 1990. – Вып. 1. — С. 11.
5. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали, - Кам'янець-Подільський, 1993. - 480 с

6. Рєєнт О.П. З історії Національної спілки краєзнавців України (До 90-річчя заснування). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle>
7. Краєзнавство. – 1929. – № 1–2. – С. 59.
8. Краєзнавство. – 1928. – № 5. – С. 1.
9. Дарманський М. М. Кафедра українського фольклору та етнографії імені Гоцуляків Альбертського університету – центр досліджень українського фольклору та етнографії в діаспорі / М. М. Дарманський, Ю. В. Телячий // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2002. – С. 17.
10. Інформаційний огляд дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі на 1 грудня 1926 р. – Вінниця, 1926. – Ч. 2. – С. 11.
11. ЦДАВО України, ф. р. 166, оп. 6, спр. 8595, арк. 36, 58 зв.
12. Тронько П. Т. 70-річчя Українського комітету краєзнавства і завдання дальшого розвитку досліджень з історії рідного краю / П. Т.Тронько // VII Всеукр. наук. конф. “Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність”. – К.: Рідний край, 1995. – Ч.1. – С. 6–7.
13. Краєзнавство. – 1929. – № 1-2. – С. 3.
14. Віктор Прокопчук. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – С. 91-105.

*Коржук С.А.
с.мт.Летичів*

«З РОДУ В РІД КЛАДЕ ЖИТТЯ МОСТИ, БЕЗ КОРИННЯ САДУ НЕ ЦВІСТИ!..»

У статті розкрито значення та особливості створення родовідного дослідження. На прикладі власного родинного дерева розкриваються віхи історії десяти поколінь предків автора по лінії обох батьків.

Ключові слова: рід, родина, генеалогія, родовідне дослідження, предки.

Кожна людина повинна добре знати історію свого роду. Як дерево, яке не може рости без коріння, так і людина, яка не знає коренів своєї сім'ї, не пишається своїми предками, зростає духовно слабкою, ніби збитковою. Знання родоводу допомагає людині відчувати себе важливою ланкою в історії свого роду. Саме образи предків здатні стати першими моральними прикладами для дітей. Знання родоводу допомагає нам відчувати себе спадкоємцями славних справ своїх предків. Ми розуміємо, що відповідальні перед своїми предками за їхнє добре ім'я, залишене нам у спадок,

відповідальні за збереження закладених ними сімейних традицій, які нам належить, примноживши, передати майбутнім поколінням. Адже пам'ять про людину, її добрі й погані справи, переживши саму людину, ще довго впливають на її нащадків.

Рано чи пізно, на мій погляд, кожна людина приходиться до усвідомлення необхідності дослідити свій родовід. Звичайно, краще це збагнути раніше, щоб було більше часу на пошуки. Адже дослідження родоводу – це хобі на все життя.

Колись в українців було звичаєве правило, що зобов'язувало кожного знати свій рід до сьомого коліна. Для предків це означало таке:

Перше коліно – я.

– Друге – батько й мати.

– У третьому – дві бабусі і два дідусі.

– У четвертому – чотири прадіди і чотири прабабці.

– У п'ятому – 8 прапрадідів і 8 прапрабабусь.

– У шостому – 16 пращурів і 16 пращурок.

– У сьомому коліні ми налічуємо 32 прапращури і стільки ж прапращурок.

Людину, яка не знала своїх предків і родичів, не шанували. Ще в давнину, наприклад, молоді, які не знали своїх родичів до сьомого коліна, не мали права брати шлюб, і навіть сусіди з ними не хотіли мати жодної

справи. Аби цього не сталося, батьки, матері, діди та бабусі ще змалечку прилучали нащадків до вивчення свого родоводу.

Радянська влада знищила цю споконвічну традицію, але душі наших пращурів прагнуть її відродити. Тому варто лише почати пошук і відкриття буде робити щодня!

Раніше родоводи традиційно склалися лише по батьківській лінії, зараз багато складають родоводи і по лінії матері. Це дає можливість порівнювати життя і долю різних представників одного покоління. Складання родоводу по материнській лінії – це і ознака нашої поваги до своєї матері. У моєму дослідженні поєднані предки з обох ліній: батьківської та материнської.

Досить кожному з нас заглибитися в історичну пам'ять своєї родини, щоб зрозуміти – дерево роду розлоге і велике. У ньому поєднуються представники різних сімей, переплітаються живими гілками, щоб продовжити свій рід.

Нова сім'я створюється, коли зустрічаються й одружуються двоє людей. Так поєднуються в одну гілку двох різних родин зі своїми традиціями, звичками, пам'яттю про своїх предків. Потім народжуються діти. Вони стають новими гілочками на спільному вітті двох родів.

Досліджувати дерево свого роду дуже цікаво. Адже більше дізнаєшся про те, чим займалися твої предки, як жили, скільки дітей мали, які вчинки здійснювали, як їх звали.

Коли я розпочала працювати на дослідженням історії власного роду, часто чула запитання: «Ну і навіщо це тобі треба?». І далеко не завжди мені вдавалося пояснити їм свою мету та мотиви.

Особисто для мене все почалося ще в дитинстві, коли з'явилося бажання розпитати дідусів та бабусь про їх пращурів та записати цікаву інформацію. Однак, бажання було, але намірів ніяких я тоді не здійснила. Лише коли померла остання моя бабуся Марія, я зрозуміла раптом, що у деякій мірі можна втратити певний зв'язок поколінь і швидко почала наверстувати опущене.

Отже, перша та головна причина, що спонукає шукати своє коріння – це «тому що цікаво»! Але, окрім задоволення природної цікавості, дослідження своїх коренів може принести кожному велику користь.

Адже, це дає можливість налагодити «духовний зв'язок» зі своїми пращурами, відчути приналежність до величезного роду тисячам людей, кожен з яких вижив та зробив все можливе для того, щоб ти з'явився на світ, і таким чином отримати допомогу від пращурів в різних справах. Можливість отримати більш свідоме відношення до традицій роду, до членів родини, що, як правило призводить до розв'язання родинних суперечок,

примиренню, більшій єдності родини та спільному збереженню традицій. З'являється внутрішнє відчуття відповідальності перед своїм родом.

Вагомою причиною є також розуміння багатонаціональності своїх пращурів. У нашому роду, наприклад, об'єднані українські та польські корені.

Нещодавно на генеалогічній конференції провідний український генеалог Томазов В. В., розповідаючи про користь генеалогії, відмітив, що вона – це найкращі ліки від ксенофобії! Я з ним повністю погоджуюсь і мрію, щоб якомога більше людей зрозуміли цю істину. У кожному з нас - «суміш» з національностей! Тому немає сенсу ненавидіти народи, носієм генів яких ти є?

Коли я почала ділитися з донькою результатами своїх генеалогічних досліджень, вона першою зрозуміла, що відтак з'являється нове розуміння історії. Тепер зовсім іншим чином Олеся стала сприймати історію України, змінивши погляд ззовні на погляд зсередини. Це ж велика різниця – прочитати про «якесь там повстання в якомусь там році» (одне з багатьох), або прочитати про те ж саме повстання, але якщо твій пращур Станіслав Михайлович Ролінський особисто брав у ньому участь і за це був розстріляний опер-трійкою НКВС у далекому 1922 році за зв'язок з «бандою Шепеля»! Ми переконалися, що багато історичних подій усієї нашої держави тісно переплітаються з подіями у нашому великому роду. Це спонукає мене паралельно здійснювати історико-краєзнавче дослідження тих населених пунктів, де проживали мої найдавніші предки. Тому «Нарис з історії села Ялинівки» поклав цьому лише початок.

Отож, перше покоління, це – я, Коржик Світлана Анатоліївна народилася 25 лютого 1969 року у мальовничому селі Лісо-Березівка. До одруження мала прізвище Мацькайло.

Мій батько – Мацькайло Анатолій Мар'янович – 1940 року народження, має вищу освіту, спеціальність «учений-агроном», закінчив Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут у 1969 році. Трудову діяльність розпочав у 1957 році на різних роботах у місцевому колгоспі ім.Леніна у селі Лісо-Березівка. Службу у Збройних Силах старшим радіотелеграфістом проходив у Німеччині з 1959 по 1962 рік. З 1962 року довгий час працював бригадиром комплексної бригади колгоспу імені Шевченка, агрономом. З 1979 по 1980 рік – заступник голови цього ж колгоспу. З 1980 по 1984 рік працював головою колгоспу «Шляхом Леніна» у селі Горбасів Летичівського району. З 1985 по 1987 – заступник голови колгоспу імені Шевченка по кормо виробництву. З 1987 року до виходу на заслужений відпочинок знову - бригадиром комплексної бригади колгоспу імені Шевченка.

Моя мати – Мацькайло (Поставітюк) Валентина Петрівна – 1947 року народження. Має середню спеціальну освіту, спеціальність вихователь дошкільного закладу. Працювала вихователем у колгоспному дитячому садку у селі Ялинівка, завідувачем дитячого садка у селі Горбасів з 1980 по 1984 рік, з 1984 року – вихователем дошкільного садка у селі Ялинівці, діловодом Ялинівської сільської ради, помічником бригадира та членом рільничої ланки у колгоспі імені Шевченка у рідному селі.

У 1987 році я поєднала свою долю з Коржиком Олександром Олексійовичем (1963 року народження). У шлюбі у 1988 році у нас народилася донька Олеся. У 2010 році донька вийшла заміж за Мельника Богдана Олександровича (1987 р.н.). Молода сім'я переїхала жити до міста Львова. У 2011 році у них народився син Мирослав.

Дослідження моєї власної родовідної історії сягає до 10 поколінь по обох гілках: по лінії батька та по лінії матері. Найбільшу кількість інформації я почерпнула з метричних книг Державних архівів Хмельницької та Вінницької областей. У процесі роботи над створенням історії роду вдалося знайти далеких родичів з роду мами по прізвищу бабусі Ролінські, які зараз мешкають у Вінниці та Києві. Вони теж досліджують власний рід. Тому обмінялися з ними матеріалами про наших спільних предків.

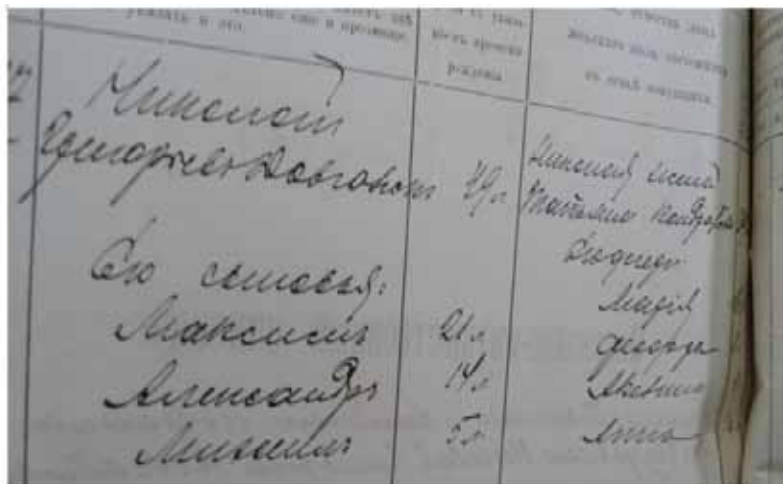
Компактним місцем проживання родичів по лінії батька були населені пункти Розсохувата, Лісо-Березівка Літинського повіту Подільської губернії, де проживали родисі ддуся Мацькайло та бабусі – Гудзики. У Хмельницькому архіві я ознайомилася зі справами, з яких дізналася, що мої прадідусі Адам Мацькайло та Василь Гудзик купували землю по 4-6 десятин у Поземельного банку у складі сільських товариств (ДАХМО. – Ф.234. – Оп.1. – Спр. 10318; ДАХМО. – Ф.234. – Оп.1. – Спр. 10336). До справи 10336 додається «Посімейний список селянина Мацькайло Адама Корнійовича» (мого прадідуся), якому на час складання даного документа (1899 рік) було тридцять років. Звідси вирахувала рік його народження – 1869. Його першій дружині Францищі було на той час 27 років, тому рік її народження 1872. На той час у них було два сина Аполлінарій – 1896 року і Броніслав 1897 року та донька Михайлина 1892 року.

Пращури Поставітюки жили у Луці-Новокосянтинівській, пізніше у Ново-Миколаївці, мали величезний сад, який при утворенні колгоспу був викорчований (але місце ще довго називалося Поставітюків Садок).

Ще одне прізвище з мого роду по прабабусі – Довгалоки – родом із села Журавне Пиківської волості Вінницького повіту Подільської губернії Прапрадідусь Микола Григорович Довгалоук теж купив землі у вказаного вище поміщика Грипарі Н.П. у 1914 році і перевіз родину із дев'яти осіб у село Ново-Миколаївку із села Журавного. Про це я теж дізналася із архівної справи Хмельницького архіву (ДАХМО. – Ф.234. – Оп.1. – Спр. 10901).

Крім цього у Хмельницькому архіві збереглися метричні книги Ново-костянтинівського костелу, прихожанами якого були пращури Мацкайло. З них мені стало відомо про моїх предків до шостого покоління і вибудувати родинне дерево по батьковій лінії.

З метричних книг Кумановецького костелу, прихожанами якого були пращури по прізвищах Ролінські, Корженівські, Якубовські та Гловацькі, дізналася що вони усі були – однодворці. Є певна кількість записів про їх хрещення, шлюби та смерть. Тому по роду Ролінських склалося більш детальніше дослідження – 10 поколінь.

Посімейний список родини Довгалока М.Г. станом на 1911 рік

Пращури Ролінські родом із села Торчин Терешпільської волості Літинського повіту, пізніше переїхали до села Ново-Миколаївки, де прадідусь Михайло у 1912 році купив 10 десятин землі у поміщика Грипарі М.П. з Луки-Новокостянтинівської, взявши при цьому позику у Поземельного банку. Його сім'я тоді складалася з дев'яти осіб.

Справу про цю купівлю я відшукала у Хмельницькому архіві (ДАХМО. – Ф.234. – Оп.1. – Спр. 10688).

На жаль, не вдалося віднайти метричних книг по Різдво Богородичній церкві у селі Погоріла (тепер Ялинівка), тому найменше відомостей у моєму родовідному дослідженні по прізвищах бабусі Юстини – Гудзик та дідуся Петра – Поставітюк, які були православними прихожанами згаданої вище церкви.

Усі ці дослідження говорять про те, що усі мої предки родом з Подільської губернії (принаймні 10 поколінь, що вдалося відшукати). Хоча були селянами, та кожна родина була заможною, мала власну землю та знаряддя для її обробітку. Крім цього мали коней та худобу, про що стверджують посімейні списки архівних справ. Вони любили землю і важко на ній працювали, щоб мати гарні статки.

Усі мої предки були християнами, більшість хрещені у греко-католицьких костелах. Великою несподіванкою для мене стало те, що родичі Ролінські у 7-10 поколіннях були признані в дворянстві 15 грудня 1802 року, що підтверджують архівні матеріали, а саме: Протокол центральної ревізійної комісії від 28 січня 1842 року, що зберігається у Центральному державному історичному архіві у місті Києві (ЦДІАК Ф.481 оп.1 спр.137 стор.360зв.-361зв.).

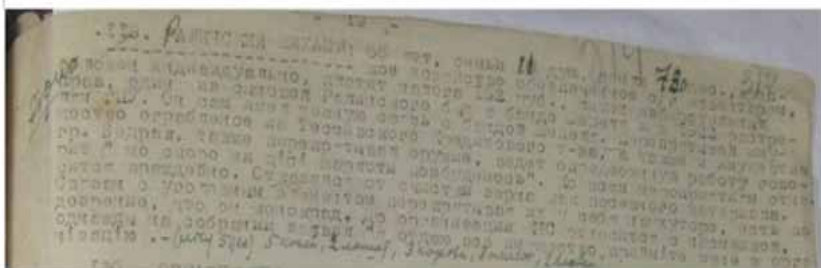
У процесі дослідження власного родоводу та створення генеалогічного дерева, мені відкрилася одна із трагічних сторінок моєї родини, яка сягає у тридцяті роки минулого століття – розкуркулення та репресії.

Довгий час мені не вдалося віднайти інформації про мого прадідуся Ролінського Михайла Вікентійовича (1872-1937). Як розповідала моя бабуся Марія, її батька було розкуркулено у 30-х роках, їхню усю родину із тринадцяти осіб (11 дітей, деякі уже були одружені), було виселено з власного будинку. У той час бабуся Марія була ще маленькою, восьмирічною. Але пам'ятала, як родину виселили, як залишили вони у ньому усе свої роками і важкою працею нажите добро, худобу, збіжжя. Усю худобу забрали до колгоспу: корови перевезли до Погорілої, а коней гарних, доглянутих у Лісо-Березівку на колгоспну ферму. Клуно розібрали для будівництва корівника у селі Лісо-Березівці. У їхньому добротному будинку поселилася родина сільського бідняка Мельника.

Страшно було, коли забирали братів на Сибір. Згадувала бабуся і про те, як перебуваючи уже на виселенні у селі Білий Рукав Хмільницького району, дізналися, що їх мають усіх відселити ще далі. Тому втікали із матусею поночі через поля кукурудзи та жита до родичів у сусіднє село Медведівку на прихисток. Втікали напівроздягнені, голодні. Від цього захворіла мати на запалення легень і померла у 1935 році. У тому селі Медведівці її й поховали. Залишилася моя бабуся сиротою. Про долю батька дізналася уже в період перебудови, коли відгукнулися родичі з Донбасу. У 1935 році після повернення з виселення з села Білий Рукав на Вінничині Михайла Вікентійовича разом із донькою Вінентиною було виселено у Донецьку область. Там у 1937 році Михайло Вікентійович помер. Похований у с. Староїгнатівка Тельманівського району Донецької області.

Матеріали про дідуся віднайшла лише восени 2018 року у Державному архіві Вінницької області (ДАВО. – Ф.Р. – 997. – Оп.3. – Спр.20. – Арк.314).

З архівної справи про розкуркулення Ролінського Михайла

Працюючи у Хмельницькому обласному архіві, досліджувала дві архівні справи репресованих родичів – братів Ролінських – Івана та Йосипа. На Ролінського Івана Михайловича було заведено кримінальну справу №3704, як на куркуля, який утік із виселення (ДАХмО. – Ф.П. Оп.1. – Спр.21847.- Арк. 75).

Проживав Іван Михайлович у селі Новомиколаївка Летичівського району разом із сім'єю свого батька Ролінського Михайла Вікентійовича, матір'ю Ролінською (Корбут) Марією Іванівною, трьома братами: Павлом, Йосипом, Антоном і трьома сестрами: Вірою, Софією та Марією (моєю бабусею). Був одружений на Антоніні – доньці бувшого жандарма царської поліції Малиновського Лаврентія, родом із Янівців., який пізніше служив у гетьмана Скоропадського

У Постанові районного прокурора Кучерука від 23 липня 1937 вказано, що Ролінський І.М. (1903 року народження) був сином куркуля-виселенця. До революції 1917 року господарство батька віднесено до категорії великого куркульського.

У 1930 році господарство Ролінського І.М. було розкуркулене, а господаря депортовано за невиконання державних зобов'язань у Сибір (м.Томськ), де він знаходився на виселенні до 1933 року. Потім із виселення він утік, повернувся у рідне село, спочатку перебував на нелегальному становищі, а у 1936 році «пробрався» у колгосп.

В обвинуваченні говориться, що сам Ролінський І.М. у період масової колективізації був організатором «кулацької волинки» 1930-го року, де звинувачений начебто агітував проти вступу в колгосп, а також активним учасником банди Шепеля у 1919 році разом зі своїм старшим братом Станіславом, котрого було розстріляно органами НКВС ще у 1922 році.

Івана Михайловича було заарештовано 24 липня 1937 року у підозрі за систематичну контрреволюційну діяльність. При арешті і обшуку, як майже завжди було, нічого підозрілого не знайдено.

У анкеті арештованого вказано, що чоловік за національністю – поляк, за соціальним станом – куркуль, безпартійний, – наче цього достатньо для підозри.

З протоколу допиту дізнаємося, що Івана було виселено до Сибіру разом із братом Павлом після ліквідації їхнього господарства, звідки вони разом утекли через рік. Його родичів (матір із молодшими братами та сестрами) спочатку було виселено із прикордонної Хмельницької області у сусідню Вінницьку – у село Білий Рукав Хмельницького району.

Після втечі із виселення брати Павло та Іван довгий час переховувалися у родичів у селі Торчин Вінницької області, у 1933 році повернулися нелегально у село Новомиколаївку. Брат Павло продовжував переховуватися

у знайомих людей, однак незабаром помер у селі Шрубкові (у 1933 році), де працював у радгоспі.

Далі йде обвинувачення у веденні контрреволюційній агітації, розповсюдження провокаційних чуток про ліквідацію колгоспів і зміну влади, про близьку війну з Польшою і поразку СРСР в цій війні, у вихвалюючій гарного життя в Польщі. Та ще й у зумисному знищенні 80 голів колгоспних свиней. Таке враження, що на чоловіка вирішили все разом «звалити». Він категорично заперечує всі ці звинувачення.

Єдиним доказом у справі виступають допити односельчан дуже схожі один на одного – Одрихівського Фелікса Антоновича, Довгалюка Михайла Миколайовича, Ланкевича Павла Івановича, Довгого Никанора Григоровича, Пилипчука Степана Владиславовича. Допити датуються 20.07.1937 і підтверджують, як під копірку, всі звинувачення слідства.

Із характеристики, виданої Погорільською сільською радою за №01-7 від 20.07.1937 року, стає відомо, що сім'я Іванового батька («польського кулака») до революції та після неї володіла 18 га землі, у тому числі 8 га лісу, мала 15 коней, 10 корів, 30 штук дрібної худоби та сільськогосподарський реманент. Сім'я проживала у великому будинку, поблизу знаходилися господарські будівлі: 2 сараї, 2 клуні.

Ніхто тоді не брав до уваги, що земля була придбана ще у 1912 році на законних підставах у поміщика Гріпарі М.П. з села Лука-Новокосянтинівська за 2040 карбованців. Крім цього для даних потреб Ролінський Михайло Вікентійович (мій прадідусь) навіть одержував позику у Подільського земельного банку у розмірі 1700 крб. Про це розповідає ще одна архівна справа, про яку я згадувала раніше. Сім'я Ролінського М.В. була велика та працююча, тому змогла збільшувати щороку кількість худоби та отримувати гарні врожаї на власній землі. Радянська влада таких осіб віднесла до категорії ворогів народу та назвала «польський кулак».

Далі у справі бачимо обвинувальний висновок та рішення Трійки УНКВС Вінницької області, яким Ролінський Іван Михайлович засуджений до розстрілу. Вирок виконано через десять днів – 19.08.1937 року. Реабілітований прокуратурою Хмельницької області 30.11.1989 року.

Наступна архівна справа розкриває трагічну долю ще одного брата моєї бабусі – Ролінського Йосипа Михайловича, 1906 року народження (ДАХМО. – Ф.П.- Оп.1. – Спр.17081. – Арк. 54).

Його було заарештовано 03 січня 1938 року за звинуваченнями у антирадянській агітації, «вихвалюючій» старого царського устрою, пропаганді кращого життя у сусідній Польщі. З протоколу допиту дізнаємося, що Йосипа (Юзика) Михайловича теж було у 1930 році виселено до Сибіру, однак туди він не потрапив, так як у день відправлення працював у Хмільнику на заводі.

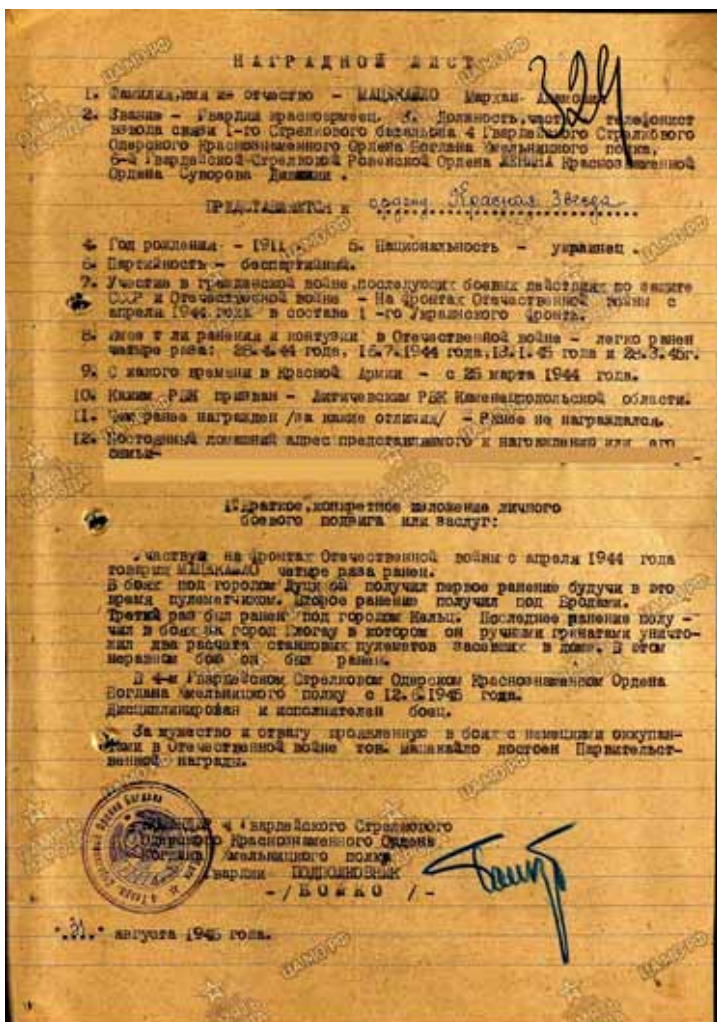

З протоколів допитів свідків та протоколів очної ставки – Ланкевича Павла Івановича, Новіцького Петра Стаховича, Харитонов Івана Сергійовича, Довгалока Максима Миколайовича, Довгого Никифора Григоровича, які надто подібні між собою, «підтверджуються» факти обвинувачення. Після обвинувального вироку НКВС та Прокурора СРСР Ролінський Йосип Михайлович 02.02.1938 року був засуджений до розстрілу. Вирок виконаний 25.02.1938 року. Реабілітований прокуратурою Хмельницької області 17 березня 1989 року.

Із цих архівних справ та інших справ осіб, реабілітованих посмертно, робимо висновок, що тоді був за час, коли за наклепом або й без нього, просто за те що національність – поляк, що має гарне господарство, яке важко передати до колгоспу, людину заарештовували, підробляли документи і засуджували та розстрілювали.

Моя родина пишається ще одним моїм дідусем – Мацькайло Мар’яном Адамовичем (1911-1995). На сайті «Подвиг народу» мені вдалося розшукати документи (нагородний лист та наказ) про нагородження нашого дідуся, Мацькайла Мар’яна Адамовича орденом Червоної Зірки за подвиг, здійснений ним у роки Другої світової війни. Шкода, що орден не знайшов свого героя. П’ятдесят років, прожитих дідусем після війни, його рани, роздроблена осколками гранати рука, віддавалися йому глибоким болем.

Ще коли дідусь був живий, він розповідав, що на війну пішов одразу після звільнення села Лісо-Березівки Летичівського району від фашистів, у березні 1944 року. Віднайдені документи засвідчують, що 23 березня 1944 року Мацкайло Мар'ян був мобілізований Летичівським районним військкоматом. Воював на Першому Українському фронті. Спочатку був кулеметником, а потім телефоністом у 4-му гвардійському стрілецькому Одерському Червонопрапорному Ордену Богдана Хмельницького полку, 6-ї гвардійської стрілецької Рівненської Червонопрапорної Ордену Суворова дивізії.

У нагородному листі, підписаному ще у далекому 1945 році (31.08) командиром полку, у якому служив дідусь, гвардії полковником Бойко, представлені основні бойові заслуги дідуся. Звідси ми дізнаємося, що мій дідусь під час військових подій тієї далекої для нас війни був поранений чотири рази. Перше поранення дістав при звільненні від фашистів міста Луцька, будучи у цей час кулеметником. Наступне поранення отримав під Бродами. Третє поранення отримав біля польського міста Кельце. Далі дивізія з боями просувалася через Польщу до Німеччини. Четверте поранення отримав біля міста Глогау, що знаходиться у Нижньосілезькому воєводстві. За це сильно укріплене фашистами місто розгорнулися запеклі бої. Тут дідусь здійснив свій подвиг – ручними гранатами знищив два розрахунки станкових кулеметів і фашистів, що засіли в казармі. За кожну перемогу дідуся над ворогом, велику чи малу, кожне звільнене місто чи село, було заплачено власною кров'ю та його бойових побратимів.

Саме тому, за мужність та відвагу, проявлену у боях з фашистськими окупантами Мацькайло Мар'ян Адамович і був представлений до урядової нагороди. Наказ №69/н про нагородження орденом Червоної Зірки був підписаний 19 вересня 1945 року командиром 6-ї гвардійської Рівненської Червонопрапорної Ордена Суворова дивізії генерал-майором Онупрієнком Д.П. Але до свого героя орден чомусь не дійшов. Загубився десь у вирі війни...

Велика родина Мацькайло Мар'яна та Юстини (у центрі другого ряду), 1975 рік.
Моя мама Валентина (у верхньому ряду крайня справа), я – (у другому ряду крайня зліва), моя старша сестра Людмила (у другому ряду крайня справа).

Дуже шкодую, що так сталося. Адже наш дідусь Мар'яно був людиною рідкісного душевного таланту. Умів цікаво розповідати, по-філософськи і з гумором мислив. Був скромним і цілеспрямованим, здатним приймати правильні рішення, підказані життєвим досвідом, знаннями, глибоким осмисленням пережитого на війні і вірою в справедливість. Так він привчав спочатку своїх дітей, а пізніше і нас, онуків, дотримуватися слова, привчав до дисципліни та порядку навіть у дріб'язкових справах. А ще вчив бути добрими, допомагати людям. Жити поруч з ним було цікаво і відповідально. Від своїх батька та дідуся я успадкувала житейську витривалість та розсудливість, вимогливість до себе й моїх дітей, внутрішню організованість і зібраність, життєву мудрість і природний розум.

Повернувшись додому з війни, дідусь працював на різних посадах у колгоспі, останні роки життя – сторожем на тваринницькій фермі. Залишався вимогливим і принциповим у ставленні до покладених на нього обов'язків. Удвох із люблячою дружиною Юстиною Василівною підняли двох дітей. Дали їм пристойну освіту, раділи вісьмом внукам та численним правнукам. А ті наповнювали оселю радістю та гордилися своїм героїчним дідусем – звитязцем Великої Перемоги. А ще дідусь дуже вправно виплітав з лози кошики, дарував їх своїм родичам, сусідам та знайомим, а ми використовували ці вироби старовинного ремесла у домашньому господарстві для овочів, фруктів чи грибів.

Бабуся Юстина дуже смачно куховарила. Досі пам'ятаю її надзвичайно смачний, зварений у печі, «капусняк» - суто українську страву.

А ще мої дитячі спогади - про спільні з бабусею вечірні молитви. У неї були дуже давні молитовні книги, бабуся вміла читати на церковно-слов'янській мові. Кожного вечора ми зі старшою сестрою Людмилою приходили до бабусі і на колінах молилися до Ісуса Христа за здоров'я усіх наших родичів.

Пишаюся я і своєю бабусею Марією Поставітюк (Ролінською) (1922-2012), яка багато лихоліть перенесла на своєму довгому віку. А прожила вона рівно дев'яносто років. Пережила і розкуркулення, голодомор, репресії батьків та братів. Рано залишилася сиротою. Після одруження з Петром Поставітюком (1919-1964), народила семеро дітей. Дуже рано овдовіла, залишившись з малолітніми дітьми. Однак усім їм дала раду, самотійно виховала добрими і щирими людьми. За її материнський подвиг Марії Михайлівні присвоєно почесне звання з врученням медалі «Мати-героїня» у 2012 році.

Це чарівне слово «бабуся»! Скільки приємних та добрих спогадів з ним пов'язане! Найсмачніші млинці, солодкий сон, радість зустрічі, літні незабутні пригоди і ще багато-багато всього особливого, у кожного із нас свого. Виявляється, саме бабуся по материнській лінії відіграє в житті дитини найважливішу роль. Вона не просто передає йому необхідні знання, досвід і дарує любов, тепло і турботу. Її зв'язок з набагато глибше. Вчені вказують на те, що цей зв'язок утворюється на генному рівні!

Дідусь Петра Поставітюка уже не було в живих, коли я народилася. Мама мені розповідала, що він був дуже мудрою людиною, мав гнучкий розум і природну грамотність. У 50-х роках ХХ ст. не так багато сільських людей могли похизуватися дипломом технікуму. А наш дідусь Петро успішно закінчив лісотехнічний технікум, працював головним бухгалтером у Сосонському лісництві (Літинський район), пізніше ревизором – експедитором у Летицівській райспоживспілці. Дуже шкода, що дідусь так рано помер, не до викохав дітей, не пізнав радості спілкування з онуками.

Мої бабусі й дідусі настільки різні, але вони збагатили мій внутрішній світ і зробили мене тією, ким я є зараз. Я гостро відчуваю спадкоємність поколінь. Те, що життя не вічне, а цінності - так. Дитячі спогади про дідуся і бабусь наповнюють мене теплом і силою. Їх хочеться берегти і передавати дітям.

Отже, моя родовідна історія має такий вигляд:

1-е Покоління

1. Світлана Коржик (дівоче прізвище Мацкайло) народилася 25 лютого 1969 року у селі Лісо-Березівка Летичівського району Хмельницької області. Маю двох сестер Людмилу (1968р.н) та Олену (1976р.н.).

Батько: 2. Анатолій Мацкайло народився 5 червня 1940 року у селі Лісо-Березівка, Летичівський район Хмельницька область.

Мати: 3. Валентина Мацкайло народилася 26 травня 1947 року у селі Ново-Миколаївка, Летичівський район Хмельницька область.

2-е Покоління (Батьки)

2. Анатолій Мацкайло народився 5 червня 1940 року у селі Лісо-Березівка, Летичівський район Хмельницька область. Він одружився з Валентиною Мацкайло (Поставітюк) 24 квітня 1966 року.

Батько: 4. Мар'ян Мацкайло народився 23 січня 1911 року у селі Березівка, Кожухівська волость Літинський повіт Подільська губернія та помер 23 лютого 1995 року у селі Лісо-Березівка, Летичівський район Хмельницька область.

Мати: 5. Юстина Мацкайло (Гудзик) народилася 14 жовтня 1906 року у селі Розсохувата, Кожухівська волость Літинський повіт Подільська губернія та померла 2 березня 1981 року у селі Лісо-Березівка, Летичівський район Хмельницька область.

3. Валентина Мацкайло (Постовітюк) народилася 26 травня 1947 року у селі Ново-Миколаївка Летичівський район Хмельницька область.

Батько: 6. Петро Постовітюк народився 18 липня 1919 року у село Лука-Новокосянтинівська, Літинський повіт, Кожухівська волость, Подільська губернія та помер 25 серпня 1964 року у селі Ново-Миколаївка, Летичівський район Хмельницька область. Одружився із Марією Поставітюк (Ролінською).

Мати: 7. Марія Постовітюк (Ролінська) народилася 15 лютого 1922 року у селі Ново-Миколаївка, Летичівський район, Хмельницька область, Україна та померла 17 грудня 2012 року у селі Ялинівка у віці 90 років.

3-є Покоління (Бабусі та дідусі)

4. Мар'ян Мацкайло народився 23 січня 1911 року у селі Березівка, Кожухівська волость Літинський повіт Подільська губернія та помер 23 лютого 1995 року у селі Лісо-Березівка, Летичівський район Хмельницька область. Одружився із Юстиною Мацкайло (Гудзик). У сім'ї було спочатку 6 дітей: Галина (?-?), Антоніна (1931-2004), Фаїна (1938-1954), Анатолій (1940), двійнята Петрунелія (1948-1954) та Анна (1948-1948), вижили лише двоє - мій батько Анатолій і його сестра Антоніна.

Інші події у житті Мар'ян Мацкайло

Хрещення: 6 лютого 1911 року, Ново-Костянтинівська римо-католицька приходська церква.

Поховання: сільське кладовище село Лісо-Березівка Летичівський район Хмельницька область.

Батько: 8. Адам Мацкайло народився у 1869 році у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія, Україна та помер у Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія. Перша дружина Францишка (1872-12.02.1905). Вінчалися у м.Новокостянтиніві 03.11.1891 року у костелі Святої Анни. У шлюбі мали чотирьох дітей: Аполлінарій (03.11.1896-?), Броніслав (1898-1944), Михайлина (23.04.1892-?), Констанція (20.02.1903-?).

Мати: 9. Іоанна Балинська народилася у 1875 у передм.Біланівка, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія та померла, дата смерті невідома. Стала другою дружиною Адама Мацкайла після смерті його першої дружини Францишки. Вінчання відбулося 22.05.1905 року у Новокостянтинівському костелі Святої Анни. У шлюбі у них народилося ще троє дітей: Конрад (26.02.1906-?), Мар'ян (02.02.1911-23.02.1995) та Станіслав (1920-05.10.1943).

5. Юстина Мацкайло (Гудзик) народилася 14 жовтня 1906 року у селі Розсохувата, Кожухівська волость Літинський повіт Подільська губернія та померла 2 березня 1981 року у селі Лісо-Березівка, Летичівський район Хмельницька область.

Інші події у житті Юстина Мацкайло

Поховання: сільське кладовище село Лісо-березівка Летичівський район Хмельницька область

Батько: 10. Василь Гудзик помер, дата смерті невідома. Був обраний старостою села Розсохувата. У родині було шестеро дітей: Лідія (1897), Олександра (1902), Петро (1903), Юстина (1906), Явдокія (1914), Ганна.

Мати: 11. Марцеліна Гудзик померла, дата смерті невідома.

6. Петро Постовітюк народився 18 липня 1919 року у село Лука-Новокостянтинівська, Літинський повіт, Кожухівська волость, Подільська губернія та помер 25 серпня 1964 року у селі Ново-Миколаївка, Летичівський район Хмельницька область. Він одружився з Марія Постовітюк (Ролінська). У родині було семеро дітей: Борис (1943), Олена (1945), Валентина (1947), Петро (1950), Микола (1952), Володимир (1954), Ніна (1957),

Інші події у житті Петро Постовітюк

Поховання: сільське кладовище село Лісо-березівка, Летичівський район Хмельницька область.

Батько: 12. Андрій Постовітюк народився 11 вересня 1897 року у с.Лука-Новокостянтинівська, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія, та помер 21 березня 1973 року у селі Ново-Миколаївка, Летичівський район Хмельницька область. Мав сестру Мотрону.

Мати: 13. Марія Поставітюк (Довгалюк) народилася у 1895 році у село Журавне Хмельницького повіту та померла у 1929 році у селі Ново-Миколаївка.

7. Марія Поставітюк (Ролінська) народилася 15 лютого 1922 року у село Ново-Миколаївка, Летичівський район, Хмельницька область та померла 17 грудня 2012 року у селі Ялинівка у віці 90 років.

Інші події у житті Марія Поставітюк. Поховання: сільське кладовище село Лісо-Березівка, Летичівський район Хмельницька область.

Батько: 14. Михайло Ролінський народився у 1872 році у селі Торчин Хмельницького району Вінницької області та помер у 1937 році, похований у с.Староїгнатівка Тельманівського району у Донецькій області.

Мати: 15. Марія (Марина) Ролінська (Корбут) народилася у 1874 році та померла у 1935 році у селі Медведівка Літинського району Вінницької області.

4-е Покоління (Прабабусі та прадідусі)

8. Адам Мацкайло народився у 1869 році у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія та помер у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія. Він одружився вдруге з Іоанна Балинська 22 Травня 1905 року у м. Новокосянтинів, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія, Костел Святої Анни.

Батько: 16. Казимир (Корній) Мацкайло народився у 1841 році у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія та помер 26 квітня 1904 року у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія, Україна у віці 63 роки. У нього з Агнією Войцеховською було 8 дітей: Франц (?-?), Антон (1868-?), Адам (1869-?), Анна (04.01.1874-18.03.1903), Валер'ян (09.12.1879-01.02.1903), Марія (16.05.1882-?), Домінік (05.08.1884-03.01.1888), Ангелія (15.03.1888-?).

Мати: 17. Агнія (Агнешка) Мацкайло (Войцеховська) народилася у 1848 році та померла 20 жовтня 1903 року у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія у віці 55 років.

9. Іоанна Балинська (Плюхова) народилася у 1875 року у передм.Біланівка, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія та померла, дата смерті невідома.

Батько: 18. Ілля Плюхов помер, дата смерті невідома.

Мати: 19. Антоніна Плюхова померла, дата смерті невідома.

10. Василь Гудзик помер, дата смерті невідома. Він одружився з Марцеліна Гудзик.

Батько: 20. Омел'ян Гудзик помер, дата смерті невідома. У Омел'яна було 6 синів: Василь, Автоном, Яків, Степан, Олексій та Григорій.

Мати: 21. Гудзик (Невідомо).

11. Марцеліна Гудзик померла, дата смерті невідома.

12. Андрій Постовітюк народився 11 вересня 1897 у с.Лука-Новокосянтинівська, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія та помер 21 березня 1973 року у селі Ново-Миколаївка, Летичівський район Хмельницька область. Він одружився з 1-е Марія Постовітюк (Довгалюк). Народилося двоє дітей: Мотрона та Петро. Другою дружиною була Панасюк Степанида Кіндратівна. У другому шлюбі народилося ще п'ять доньок: Марія (1931), Ганна (1936), Тіна (1939), Фаїна (1941) та Катерина (1944).

Інші події у житті Андрій Постовітюк: Поховання: сільське кладовище село Лісо-березівка, Летичівський район Хмельницька область

Батько: 22. Іван Постовітюк помер, дата смерті невідома.

Мати: 23. Постовітюк померла, дата смерті невідома.

13. Марія Постовітюк (Довгалюк) народилася у 1895 році у село Журавне Хмельницького повіту та померла у 1929 році у селі Ново-Миколаївка.

Інші події у житті Марія Постовітюк. Поховання: сільське кладовище село Лісо-Березівка, Летичівський район Хмельницька область

Батько: 24. Микола Довгалюк народився у 1862 у селі Журавне, Пиківська волость, Вінницький повіт, Подільська губернія та помер, дата смерті невідома. У родині було 7 дітей: Максим (1890), Марія (1895), Олександр (1897), Федора (1900), Михайло (1906), Акуліна (1907), Анна (1910).

Мати: 25. Тетяна Довгалюк народилася у 1872 році та померла, дата смерті невідома.

14. Михайло Ролінський народився у 1872 році у селі Торчин Хмельницького району Вінницької області та помер у 1937 році у Донецькій області. Він одружився з Марія (Марина) Ролінська. У родині було одинадцять дітей: Павло (1897-1933), Вінцентина (1899- ?), Станіслав (1901-1922), Іван (1903-1937), Йосип (1906-1938), Степан (1907-?), Вероніка (1910-17.11.1997), Софія (1912-2008), Олена (1914-1992), Антон (1919-1999), Марія (1922-2012).

Інші події у житті Михайло Ролінський

Хрестив 3 грудня 1888 року Марію Феліксівну Ролінську. у с.Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ., костел Св.Івана Єпископа. (ДАВіО Ф.904 оп.6 спр.9 стор.70зв.-71).

Батько: 26. Вікентій Ролінський народився 23 серпня 1839 року у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. та помер 13 листопада 1906 року у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. у віці 72 роки.

Мати: 27. Магдалина (Магдалена) Ролінська (Корженівська) народилася у 1843 році у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. та померла 1 січня 1893 року у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ.

15. Марія (Марина) Ролінська (Корбут) народилася у 1874 році та померла у 1935 році у селі Медведівка Літинського району Вінницької області.

Інші події у житті Марія (Марина) Ролінська (Корбут)

Хрестила 2 лютого 1909 року Іосифа Кастановича Ролінського у с.Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ., костел Св.Івана Єпископа (ДАВіО Ф.904 оп.11 спр.36 стор.142зв.-143).

Батько: 28. Ціпер`ян Корбут помер, дата смерті невідома.

Мати: 29. Невідомо

5-е Покоління (Пра(2)-предки)

16. Казимир (Корній) Мацкайло народився у 1841 році у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія та помер 26 квітня 1904 року у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія у віці 63 роки. Він одружився з Агнія (Агнешка) Мацкайло (Войцеховська).

Батько: 30. Войцех Мацкайло помер, дата смерті невідома.

Мати: 31. Анна Мацкайло (Бубова) народилася у 1805 році та померла 27 січня 1875 року у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія у віці 70 років.

17. Агнія (Агнешка) Мацкайло (Войцеховська) народилася у 1848 році та померла 20 жовтня 1903 року у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія у віці 55 років.

18. Ілля Плюхов помер, дата смерті невідома. Він одружився з Антоніна Плюхова.

19. Антоніна Плюхова померла, дата смерті невідома.

20. Омел`ян Гудзик помер, дата смерті невідома. Він одружився з (Невідомо).

21. (Невідомо).

22. Іван Постовітюк помер, дата смерті невідома. Він одружився з Постовітюк.

23. Постовітюк померла, дата смерті невідома.

24. Микола Довгалюк народився у 1862 році у село Журавне, Пиківська волость, Вінницький повіт, Подільська губернія та помер, дата смерті невідома. Він одружився з Тетяна Довгалюк.

Батько: 31. Григорій Довгалюк народився у селі Журавне, Пиківська волость, Вінницький повіт, Подільська губернія та помер, дата народження та смерті невідома.

25. Тетяна Довгалюк народилася у 1872 році та померла, дата смерті невідома.

Батько: 32. Кіндрат помер, дата смерті невідома.

26. Вікентій Ролінський народився 23 серпня 1839 року у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. та помер 13 листопада 1906 року у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. у віці 72 роки. Він одружився з Магдаліна (Магдалена) Ролінська (Корженіовська).

Інші події у житті Вікентій Ролінський

Хрещення 27 серпня 1839 року с.Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ., костел Св.Івана Єпископа (ДАХМО Ф.685 оп.4 спр.57 стор.10зв.)
Вид діяльності: Однодворець

Хрестив Петра Францовича Ролінського 3 лютого 1874 року у с.Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ., костел Св.Івана Єпископа (ДАВіО Ф.711 оп.1 спр.2 стор.73зв.).

Поховання 15 листопада 1906 року с.Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ. (ДАВіО Ф.904 оп.11 спр.21 стор.71.)

Батько: 33. Іван Ролінський народився у 1814 році у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. та помер 2 червня 1874 році у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. у віці 60 років.

Мати: 34. Маріанна Ролінська (Якубовська) народилася у 1820 році та померла 25 березня 1870 року у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. у віці 50 років.

27. Магдаліна (Магдалена) Ролінська (Корженіовська) народилася у 1843 році у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ.та померла 1 січня 1893 року у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. у віці 50 років.

Інші події у житті Магдаліна (Магдалена) Ролінська

Поховання 3 січня 1893 року у с.Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ., костел Св.Івана Єпископа. Дата і місце поховання вказано в записі про смерть.

Батько: 35. Корженіовський помер, дата смерті невідома.

У Вікентія і Магдалени народився син Юліан Ролінський (1862 – 1862), який помер одразу. Через рік народився син Роман в 1863 році у селі Торчин, Літинський повіт, Подільська губ.

Роман у 29 років одружився з Маріанною (Марією) Бичковською, яка у 1875р. народилася у селі Семки, Літинський повіт, Подільська губ. Ігнатій Бичковський – її батько, Анастасія Бичковська (Клюковська) – її мати. Одружені в 1893 – Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ., костел Св.Івана Єпископа. Теофіла Даньковська (Бичковська) – її сестра, яка народилася в 1877 – Семки, Літинський повіт, Подільська губ.

Дочка у них (Романа та Маріанни) – Розалія – (15.07.1896 р.н. с. Торчин). Син у них – Антон Ролінський, який народився в 1899 – Торчин, Літинський повіт, Подільська губ.

Третьою дитиною у Вікентія та Магдалени була Вікторія Ролінська (1867–1868), яка прожила тільки один рік.

Слизавета Рибицька (Ролінська) народилася 1874. Целестин Рибицький – її чоловік, який народився в 1872 році у с.Соломирки, Літинський повіт, Подільська губ. Одружені в 1893 – Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ., костел Св.Івана Єпископа.

У Михайла був ще брат Леон (1869-1870), який прожив лише один рік.

У 1893р. Магдалена (Корженівська) Ролінська в 50 років померла, залишила чоловіка Вікентія, сина Романа, Михайла (мого прадідуся), доньок – Теофілію та Єлизавету.

28. Ціпер`ян Корбут помер, дата смерті невідома. Він одружився з (Невідомо).

29. Корбут померла. Дата смерті невідома.

6-е Покоління (Пра(3)-предки)

30. Войцех Мацкайло помер, дата смерті невідома. Він одружився з Анна Мацкайло.

Батько: 36. Мацкайло помер, дата смерті невідома.

Мати: 37. Мацкайло померла, дата смерті невідома.

31. Анна Мацкайло (Бубова) народилася у 1805 році та померла 27 січня 1875 у с.Росоховата, Кожухівська волость, Літинський повіт, Подільська губернія. У неї з Войцахом Мацкайло було двоє дітей Катерина та Казимир (Корній).

Батько: 38. Бубов помер, дата смерті невідома.

Мати: 39. Бубова померла, дата смерті невідома.

32. Григорій Довгалюк народився у село Журавне, Пиківська волость, Вінницький повіт, Подільська губернія та помер, дата смерті невідома.

33. Кіндрат помер, дата смерті невідома.

34. Іван Ролінський народився у 1814 році у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ.та помер 2 червня 1874 року у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. Він одружився з Маріанна Ролінська (Якубовська).

Інші події у житті Іван Ролінський

Вид діяльності Однодворець

Признані в дворянстві 15 грудня 1802 року. Вказано в протоколі центральної ревізійної комісії.

Протокол центральної ревізійної комісії 28 січ 1842)ЦДІ-АК Ф.481 оп.1 спр.137 стор.360зв.-361зв.).

Поховання 4 червня 1874 року у с.Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ. (ДАВіО Ф.711 оп.1 спр.2 стор.93зв).

З Маріанною у них було 7 дітей; Вікентій (1839 – 1906), Тереза Амонс (Ролінська) (1844 - ?), Франц Ролінський (1851 - ?), Кастан Ролінський, Доміцела Рейш (Ролінська) (1862 - ?), Францишка Терлецька (Ролінська), Целестина Даньковська (Ролінська)

Батько: 40. Казимир Ролінський народився у 1788 році та помер до 1859 року.

Мати: 41. Марія Ролінська (Гловацька) народилася у 1790 році у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. та померла 18 січня 1859 у Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. у віці 69 років.

35. Маріанна Ролінська (Якубовська) народилася у 1820 році та померла 25 березня 1870 року у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ.

Інші події у житті Маріанна Ролінська

Вид діяльності Однодворка

Поховання 27 березня 1870 року у с.Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ. (ДАХМО Ф.685 оп.3 спр.169 стор.105).

Батько: 42. Якубовський.

Мати: 43. Якубовська.

36. Корженівський помер, дата смерті невідома.

7-е Покоління (Пра(4)-предки)

37. Мацкайло помер, дата смерті невідома. Він одружився з Мацкайло.

38. Мацкайло померла, дата смерті невідома.

39. Бубов помер, дата смерті невідома. Він одружився з Бубова.

40. Бубова померла, дата смерті невідома.

41. Казимир Ролінський народився у 1788 році та помер до 1859 року. Він одружився з Марія Ролінська (Гловацька). У родині було 6 дітей: Йосип (Іосиф) (1811-1886), Іван (1814-1874), Стефан (1815-1862), Деониза Липська (Ролінська), Іосифа Брояка (Ролінська), Антон Ролінський.

Інші події у житті Казимир Ролінський

Признані в дворянстві 15 грудня 1802 року. Вказано в протоколі центральної ревізійної комісії. Протокол центральної ревізійної комісії 28 січня 1842 року (ЦДІАК Ф.481 оп.1 спр.137 стор.360зв.-361зв.).

Батько: 44. Войцех Ролінський народився близько 1756 року та помер, дата смерті невідома.

Мати: 45. Ролінська померла, дата смерті невідома.

42. Марія Ролінська (Гловацька) народилася у 1790 році у с.Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. Україна та померла 18 січня 1859 року у Торчин, Літинський повіт, Подільська губ. у віці 69 років.

Інші події у житті Марія Ролінська (Гловацька)

Поховання 20 січня 1859 року у с.Куманівці, Літинський повіт, Подільська губ. (ДАХМО Ф.685 оп.3 спр.169 стор.1).

Батько: 46. Гловацький помер, дата смерті невідома.

Мати: 47. Гловацька померла, дата смерті невідома.

43. Якубовський. Він одружився з Якубовська.

44. Якубовська.

8-е Покоління (Пра(5)-предки)

45. Войцех Ролінський народився близько 1756 року та помер, дата смерті невідома. Він одружився з 1-е Ролінська. У родині було 5 дітей: Іван (Микола-Томаш) (1777-1858), Микола (1786), Томаш (Фома) (1789-1870), Іосиф (Йосип) (1785), Казимир (1788-1858).

Інші події у житті Войцех Ролінський

Признані в дворянстві 15 грудня 1802 року. Вказано в протоколі центральної ревізійної комісії. Протокол центральної ревізійної комісії 28 січня 1842 року. (ЦДІАК Ф.481 оп.1 спр.137 стор.360зв.-361зв).

Батько: 49. Іван Ролінський народився у с,Торчин Літинський повіт Подільська губернія та помер, дата смерті невідома.

Мати: 50. Ролінська померла, дата смерті невідома.

46. Ролінська померла, дата смерті невідома.

47. Гловацький помер, дата смерті невідома. Він одружився з Гловацька.

48. Гловацька померла, дата смерті невідома.

9-е Покоління (Пра(6)-предки)

49. Іван Ролінський народився у с,Торчин Літинський повіт Подільська губернія та помер, дата смерті невідома. Він одружився з Ролінська.

Батько: 51. Стефан Ролінський народився у с,Торчин Літинський повіт Подільська губернія та помер, дата смерті невідома.

Мати: 52. Ролінська померла, дата смерті невідома.

50. Ролінська померла, дата смерті невідома.

10-е Покоління (Пра(7)-предки)

51. Стефан Ролінський народився у с. Торчин Літинський повіт Подільська губернія та помер, дата смерті невідома. Він одружився з Ролінська. У них був син Іван.

52. Ролінська померла, дата смерті невідома.

Усі свої записи та фото я розмістила на родинному сайті Rolinski Web Site. Цей сайт створено за підтримки MyHeritage.com.

Даний сервіс пропонує безкоштовну програму Family Tree Builder. За її допомогою можна не лише створити родинне дерево, але й додати до нього документи, фото та розмістити свою генеалогію на власному сімейному

сайті. До того ж, сервіс автоматично порівнює нові генеалогічні гілки з даними ще 300 млн. користувачів і віднаходить між ними родинні зв'язки. За допомогою цієї чудової служби будь-який користувач, як ви або я, може створити свій сімейний сайт, побудувати своє родинне дерево та розмістити світлина своєї родичів. Це важко, дорого і на довгі роки, зате – дуже шляхетно.

Даний сайт дозволяє генерувати графіки роду та створювати дерево роду. Мені вдалося створити чотири родинних дерева за прізвищами моїх дідуся та бабусь – Мацкайло, Гудзик, Ролінські, Поставітюк, а також самотужки намалювати дерево усієї родини мого чоловіка Коржик.

Родинне дерево дозволяє побачити спільну історію усієї родини одночасно. Це гарний пам'ятний подарунок, який можна створити з близькими і який нагадуватиме кожному новому поколінню про чудових тіточок, дядечків, бабусь і дідуся.

Залишилися письмові свідчення давніх істориків про те, що на острові Хортиця ріс величезний дуб, якому поклонялися і приносили жертви жителі України-Руси. Отож з давніх-давен дуб — ознака сили, святості, найвищої шани. З народних переказів та легенд також можна дізнатися, що дуб взагалі вважається священним деревом слов'ян, яке дає силу, мудрість, вважається опорою всього світу.

І так само, як старі дуби бережуть пам'ять про минувшину, так і дерево роду теж оберігає її, стає опорою для виховання в пошані до дідів-прадівів прийдешніх поколінь.

На кожному родовідному дереві, яке ще іноді називають генеалогічним, можна прочитати не тільки долю однієї сім'ї, а справжню книгу життя, історію цілої нації. Бо ж кожна сім'я — це частинка суспільства, яка відображає всі процеси, які в ньому відбуваються.

Пошук своїх предків часом схожий на детективне розслідування: ви опитуєте свідків епохи, досліджуєте стародавні документи, співставляєте дані, і вам відкривається ціла панорамна картина епохи. А іноді результати пошуків бувають зовсім непередбачувані: під час дослідження родоводу можете виявити свідчення, на які ви зовсім не очікували, як це сталося у мене.

Рід, родина, рідна земля, рідний дім, рідна країна. Ці поняття найдорожчі для кожної людини. Треба прожити своє життя так, щоб твоя родина, твої рідні пишалися тобою. Саме цьому вчить нас історія нашого роду. Проте недостатньо просто знати про своїх предків і родичів, важливо підтримування з рідними добрі, дружні стосунки. Адже саме сім'я, родичі — це перша опора людини в житті. Саме до них люди звертаються і в горі, і в радості. Сім'я буде згуртованою і міцною, якщо молодші поважають старших, а старші піклуються про молодших, допомагають і оберігають їх, передають гарні традиції роду наступним поколінням.

Кохановський О.Б., Мартинюк Н.В.

м. Деражня

**«СИНІЧКА» ВІЩУВАЛА «ГОЛОС АМЕРИКИ»...
ІСТОРІЯ ЕВОЛЮЦІЇ РАДІОТЕХНІКИ 40-80-х РОКІВ ХХ ст.
В ЕКСПОЗИЦІЇ ДЕРАЖНЯНСЬКОГО РАЙОННОГО
ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ**

40-80-ті роки минулого століття по праву називають ерою науково-технічної революції. Динамічний технічний прогрес у ті роки зробив величезний крок у своєму розвитку. Проте життя не стоїть на місці й те, що дивувало, викликало захоплення у людей ще кілька десятиків років тому, в наш час вважається пережитком минулого. Теперішня молодь користується надсучасними смартфонами, носіями інформації є мініатюрні карти пам'яті, жорсткі диски (вінчестери). А популярні колись платівки, котушки, касети, диски і дискети відійшли у забуття.

Зразки патефонів, радіоприймачів, касетних та котушкових магнітофонів, під які вitanцьовували наші батьки, дідусі й бабусі, сьогодні є експонатами районного історичного музею. Кожен предмет ексклюзивний.

Розглядаючи їх, можна простежити цілу історію еволюції радіотехніки другої половини ХХ ст.

Пристрої, скомпоновані у вигляді валізи

Найстарішими експонатами нашої колекції радіотехніки є патефони, виготовлені на Молотовському патефонному заводі у 30-х – 50-х роках ХХ ст. Сам апарат скомпонований у вигляді валізи, переносився в закритому вигляді за ручку. За привід був пружинний двигун, а звукопідсилення відбувалось за рахунок розтруба, розміщеного всередині корпусу. Одного заведення пружини вистачало на програвання однієї сторони платівки (78 обертів, приблизно 3 хв.). Гучність патефона велика – близько 80-100 дБ, проте якість звучання зазвичай невисока: звук хрипкий, різкий і сильно спотворений. Якість звуку залежала від зношеності голки [1].

До кінця 1955 року виробництво патефонів було припинено, з'явилися більш сучасні електрофони, радіоли, радіоприймачі.

Цікавий факт. Патефони використовували також з агітаційно-розважальною метою у Червоній армії під час Другої світової війни (1939-1945 рр.). Саме такий невеличкий патефон є дорогоцінним наповненням нашої музейної колекції.

Наступником патефона вважається фонола – перехідний пристрій між патефоном і електрофоном. Це програвач платівок без підсилювача. Для відтворення звуку фонолу потрібно підключати до радіоприймача [2].

Завершує серію валізних пристроїв електрофон «Юність» 1967 року випуску, виготовлений на Ленінградському об'єднанні «Супутник». Електрофон, як і патефон, має форму валізи, у верхній частині якої розміщені гучномовці, у нижній – програвач і підсилювач. Електрофон живиться від електромережі. Як правило, ці пристрої мали 3-й клас якості – тобто, найнижчий, оскільки монтувались з простих (деколи примітивних) деталей. Деякі моделі користувались попитом в побуті, інші використовувались у навчально-просвітницьких цілях – в школах, лекторіях і т.д. Мали три швидкості відтворення - 33, 45 і 78 обертів [3].

«Синичка» – так називали малогабаритні радіоприймачі «МП-64», які виготовлялися на Рязанському радіозаводі з 1967 року. «МП-64» призначався для роботи в польових умовах, а також для політруків всіх рангів у військових училищах. На ньому відстежували новини та події, які відбувалися. Також за допомогою «Синички» можна було слухати радіостанцію «Голос Америки», заборонену в той час. Живлення відбувалося від розміщених в його корпусі батарей, або зовнішнього 12 В акумулятора [4]. Корпус радіоприймача дуже міцний, виготовлений з натурального бакеліту – першої штучної пластмаси, створеної бельгійцем Лео Бакеландом у 1919 році [5].

Популярністю серед населення користувалися прибалтійські приймачі – «ВФ-214» (1985 р.), «Spidola-230-1» (1975 р.), «Selga» (60-ті р.), які вирізнялися найвищим класом. Були також радіоприймачі білоруського виробництва – «Океан-202», «Океан-209» (70-ті рр.) [11].

«Золота ера» радіол

Пік їхньої популярності припадає на 50 - 70 роки ХХ ст. Тогочасним музичним центром називали магніторадіолу «Романтика-106», яку виготовляв Харківський ПЗС ім. Шевченка з 1973 року. У пристрій вмонтований радіоприймач, програвач та котушковий магнітофон [11].

Вибір радіол був по справжньому великим, багато моделей постійно модифікувалися, вдосконалювалися. Виробники змагалися у розробці схем і ящиків пристроїв. У будинках багатьох держанців стояли радіоли «Гайна-Р 302Л» (1965 р.), радіола «Rigonta» (1965 р.), «ВФ-радіо» – прибалтійського виробництва, «Рекорд-314» - російського виробництва та багато інших [11].

У середині 70-х років з'явилися програвачі вінілових платівок вищого класу. Ціна однієї довгограючої платівки прирівнювалась до 1 кг ковбаси, а за платівку західної музики, яку можна було придбати тільки з «рук», потрібно викласти чималу суму – половину зарплати державного службовця [6].

Через дорожнечу та дефіцит грамплатівок із популярною музикою народні умільці робили запис на використаній рентгенівській плівці. Така продукція й назву промовисту отримала – «на ребрах».

Наприкінці 70-х, у зв'язку з широким застосуванням напівпровідникових приладів і поширенням компактних транзисторних радіоприймачів, популярність радіол стала падати.

На них слухали музику і не лише радянську

Перший радянський портативний приймач з'явився у 1961 році. Ця подія пов'язана з винаходом напівпровідників – транзисторів, що дозволило не тільки зменшити розміри пристроїв, але і знизити енергоспоживання. Деякі радіоприлади потрібно було реєструвати в поштових відділеннях і платити абонплату. Багато користувачів дуже раділи виходу портативних моделей, адже їх можна було взяти з собою в похід чи в будь-яке інше місце, щоб слухати улюблені передачі. Стало особливою модою серед молоді ходити по вулицях із так званим транзистором у руках.

За допомогою транзисторних радіоприймачів можна було отримати доступ до джерел інформації західних радіостанцій. Першим таким приймачем стала на початку 60-х «Спідола», яка не тільки відмінно «ловила» західні радіосигнали, але й дозволяла більш-менш якісно слухати музику, яка звучала в радянському та зарубіжному ефірі [7].

«Спідоли» відразу стали популярними, ніколи не залежувались на полицях магазинів і були затребувані населенням. Згодом стали активно розроблятися кишенькові транзисторні радіоприймачі. Зразки таких моделей є також у нашій музейній колекції.

Телевізор в дім – свято цілої родини

Колишні телевізори були геть не схожі на сучасні плазми. Приміром, перші телевізори масового вжитку КВН (Кенігсон-Варшавський, Ніколаєвський) – названі на честь інженерів-конструкторів, мали мініатюрні розміри екрану – 14 на 10,5 см. Тому для збільшення зображення телевізора КВН застосовувався додатковий пристрій – лупа, яка мала подвійне скло. Усередині між склом лупи була вода або гліцерин. Лупа ставилась напроти екрана телевізора на окремій підставці і забезпечувала збільшення розмірів зображення. Виробництво цих телевізорів розпочалося у 1949 році і було налагоджено в Баку, Воронежі, Ленінграді та інших містах СРСР. Телевізор приймав три канали. Довгий час їх зовнішній вигляд не мінявся, хоча технічно вони вдосконалювались.

За словами очевидців, у КВН був жахливий звук і він часто ламався. Недаремно цю аббревіатуру жартома розшифровували як купив-ввімкнув-не працює...

Всього було випущено більше 2 млн. КВН. На початку 60-х їх виробництво припинилось. На зміну КВН прийшли телевізори нового покоління типу «Рекорд» [8].

Перлиною музейної колекції є телерадіола «Білорусь-110» (і телевізор, і радіоприймач, і програвач – у комплекті), виготовлена на Мінському радіозаводі у 1963 році. Придбання у дім такої чудо-техніки було справжнім родинним святом. На «Білорусь-110» можна подивитись улюблену телепрограму, налаштувати потрібну радіохвилю, а на електропрогравачі прослухати музику. Правда, коштувала «Білорусь-110» недешево – 432 крб. 18 коп. [9]. Для порівняння, місячна заробітна плата доярки у заможному колгоспі «Комінтерн» с. Новосілки у 1965 році в середньому складала 72 крб., а мінімальна пенсія колгоспника у 1966 р. – 12 крб. Тобто, щоб придбати телерадіола, знатній доярці потрібно було відкладати більше, як півроку усю зарплату, а пенсіонеру-колгоспнику – близько трьох років усю пенсію. [10]

P.S. На сьогодні у фондах районного історичного музею нараховується більше 40 експонатів радіотехніки радянського часу. Але це лише початок. Кількість патефонів, приймачів, радіол, транзисторів постійно збільшується, а експозиція розширюється. І це завдяки небайдужим деражнянцям: Анатолію Дубілею, Олександрю Болишеву, Павлу Гірнику, Олексію Бондарю, Володимирі Павловському.

Кожен з вас також може стати меценатом нашого музею, надавши у фонди свій власний експонат. А враховуючи те, що час стрімко іде вперед, ваш подарунок може зайняти гідне місце в експозиції нашого музею та демонструватиме нашим відвідувачам історію винахідництва та етапи науково-технічної революції, якими йде людство протягом останніх ста років.

Джерела та література:

1. <https://unrealalex.livejournal.com/82676.html>
2. <https://www.old-cherdak.com.ua/viewtopic.php?t=202>
3. <https://www.old-cherdak.com.ua/viewtopic.php?t=202>
4. http://www.rwbase.narod.ru/00/rp_p2/sinichka_mp64.html
5. <https://uk.wikipedia.org/wiki>
6. <https://www.old-cherdak.com.ua/viewtopic.php?t=202>
7. <http://poradu.pp.ua/tehnka-tehnologyi/41896-star-radopriymach-srsr-foto-shemi-kraschiy-radopriymach-srsr.html>
8. <http://22-91.ru/veschi-i-predmety-sovetskoy-epohi/2606/sovetskijj-televizor-kvn>
9. <https://rem-tv.net/stuff/21-1-0-5118>
10. Долінська Л.І. Новосілецький колгосп імені Комінтерну – один з найкращих господарств району // Вісник Деражнянщини. – 2018. – 20 вересня.
11. Фонди музею

Мороз В.С.

м. Хмельницький

Мороз В.С.

м. Дніпро

Мельник О. В.

с. Завадинці Городоцький р-н

ДО ІСТОРІЇ СЕЛА ЗАВАДИНЦІ

В статті досліджуються деякі версії походження назви села, дати першої писемної згадки про село, його власників, життєвий шлях та наукові здобутки К. Пуласького та його сина Францішка, відносин між поміщиком Пулаським та селянами села Завадинці.

Ключові слова: *завада, курган, археологія, розкопки, мегалітичні поховання, археологічна культура кулястих амфор та шнурової кераміки, палац.*

На землях села Завадинці Городоцького району люди селились ще у сиву давнину, про що свідчать археологічні дослідження та результати розкопок курганів III – початку II тисячоліть до н. е. археологічної культури кулястих амфор і шнурової кераміки та мегалітичні захоронення у камінних скринях. Дискусійним залишається походження назви села. За народними переказами назва села Завадинці пішла від слова «завада». Село Сирватинці виникло раніше і його перший поселенець став вручну виготовляти серветки від чого пішла назва села Сирватинці. Поблизу його обійстя поселився другий й житель, який перейняв досвід свого сусіда і став для нього на заваді. Так виникли і розділились, села Сирватинці і Завадинці. Інша версія назви села походить від прізвиська Завада – першого поселенця цих місць. Завадою у великій сім'ї було п'ятнадцята дитина, яка виявилась зайвою у домі, завадою. Це прізвисько залишилось за дорослою людиною і вона стала писатись Завада. Завада першим поселився на цих землях і його обійстя стало називатись Завадин двір, яке згодом перейшло у назву села Завадині.

В інших джерелах назву села Завадинці пов'язують з оборонними заходами. Слово «завада» - це дерев'яна перешкода на схилах річки Яромирки, які споруджували литовці тодішні господарі Поділля на шляху нападів поляків, біля яких виникло село Завадинці. В архівах с. Завадинці вперше згадується у 1451 р. Село розташоване на по горбистій місцевості. З XVI ст. село у складі городоцького ключа. Ним володіли Новодворські, Свірчі, Гербурти. На початку XVIII ст. Завадинці належали Казимиру Рудзінському. Біля 1746 р. маєток придбав князь Август Чарторийський, воєвода руський, і приєднав до сатанівського тркту (ключа) своїх володінь на Поділлі. Згодом Завадинці перейшли до спадкоємниці Ізабелли Любарської уродженці Чарторийської. В кінці XVIII ст. Завадинці придбав Галомський, підкоморій, потім маєтком володів його син Ігнатій. В 1820 р. в нього було 211 селян. Згодом внучка Ігнатія Галомського передала маєток як придане Пулаським [1, с. 463], яким вони володіли до 1918 р.

За іншою версією у XIX ст. селом володів пан Радомирський, що побудував на Саджавці гуральню і цукрову фабрику подарував як придане дочці Рузаліт, яка вийшла заміж за Пуласького Казимира. Пан програв у карти лісоводському магнату Журовському Є. учасок Дубову.

Поляки залишили глибокий слід в матеріальному і духовному житті краю, були великими землевласниками, відомими політичними і військовими діячами, носіями культури, науки, освіти, тощо. Серед них чільне місце посідав великий землевласник, вчений, археолог, і історик Пуласький Казімеж Фердинанд. Рід Пулаських герба Шлеповрон відомий з 16 ст. [2, с.153]. Народився 19.1.1846 в маєтку Борушківці (нині село Любарського р-ну Житомирської обл.) Помер 05.01.1926, м. Познань [3; 4].

Навчався вдома, а потім у Варшавській гімназії. Після вибуху Січневого повстання 1863 р. перервав навчання і приєднався до повстанців. Разом із своїм загоном був інтернований австрійцями. Після звільнення навчався в Празькому і Віденському університетах. На початку 70-х років ще під час студій почав писати рецензії на історичні роботи. В середині 70-х років XIX ст. увійшов у володіння Завадинцями (село Городоцького р-ну Хмельницької обл.), де господарював до 1918 р. В центрі села збудував красивий палац, оточений парком з алеями з квітниками.

Поступово історія України і Поділля стали головним предметом його досліджень з генеології, політичної історії Польщі, археології. Основні праці: «Київські воеводи в 15–16 ст.» (1876), «Хроніка польських шляхетських родів Поділля, Волині, України» (т. 1, 1911), «Історичні нариси і розшуки» (т. 1–5, 1887–1909), «Стосунки Польщі з Татарщиною від середини 15 ст.» (т. 1, 1881) в яких вміщено матеріали з історії України, козацтва, української шляхти, окремих місцевостей та документи до історії Барської конфедерації 1768 р. «Господарка королеви Бони на Поділлі».

У Завадинцях мав багатий родовий архів, в якому зберігався архів Оранських, залишки паперів по А. Киселю, у тому числі листи Зігмунда III і Владислава IV, листи королеви Бони, колекцію автографів, мав також велику бібліотеку близько 10 тисяч томів, у якій важливою частиною були праці на історичну тематику, мемуари, хроніки, джерельні та геральдичні видання. Завадинецький архів і бібліотека згоріли разом із двором у 1918 р. Колекціонував археологічні пам'ятки, які передав у 1908 р. в музей імені Е. Маєвського у Варшаві, а також монети, половина з яких грецькі та римські, проводив широкі пошуки у публічних і приватних архівах, до яких отримав доступ завдяки численним зв'язкам з подільськими поміщиками.

Подільський край, багатий на археологічні пам'ятки, давно привертав увагу польських археологів [5]. Археологічні пошуки та дослідження поляки проводили в основному на західному так званому галицькому Поділлі, яке було доступне. Дослідниками з Кракова і Львова. Досліджуваний регіон так само як і вся Правобережна Україна мав старожитні руїни, кургани, вали, городища. Район Поділля став об'єктом систематичних археологічних пошуків. Було створене Краківське наукове товариство та Археологічний музей у Кракові. Дуже незвичним дарунком музею був кам'яний ідол, якого назвали іменем «Святovid» і був як божество у древніх слов'ян. Його дістали з русла р. Збруч в 1848 р. недалеко від села Лішківцевь. Подарував ідола Краківському археологічному музею Мечислав Потоцький, власник маєтку Коцюбинчики Гусятинського повіту. До Кракова ідола привезли в травні 1851 р. [5]. Враження від статуї було вели-

ким. Мечислав Потоцький був великим любителем старовини і пов'язав своє життя з археологією на довгий час.

З 1888 року на полях свого маєтку в околицях села Завадинці почав проводити археологічні пошуки К. Пуласький. Ним виявлена та досліджена гробниця на західній стороні села в урочищі Левада. Гробниця була прикрита кам'яною плитою, під плиткою лежала купка каміння у вигляді маленького курганна, під якою був скелет у сидячому положенні і при ньому декілька кусків необробленого кремнію. В 1888–1889 рр. К. Пуласький розкопав курган на схід від села. В насипі була плита, а під нею два скелети з підігнутими ногами. Біля скелетів знайдено глиняний горщик з вушками, виготовлений без гончарного круга, крем'яний ніж, уламки других таких же ножів, крем'яна сокирка, кістяне шило, декілька крем'яних осколків, куски краски охри. В 1888 р. на завадинецьких полях знайдено бронзовий меч довжиною 55 см [1, с.464; 6, с. 1-16; 7; 9, с.109-110].

Крім Завадинець К. Пуласький проводив археологічні дослідження і розкопки на полях сіл Івахнівці і Сирватинці. На схід від села Івахнівці К. Пуласький виявив стоянку кам'яного віку. Подібну стоянку він відкрив на полях села Сирватинець. Ним були розкопані три кургани. В курганах знайдено при скелетах велика посудина у вигляді великого – широкогорлого глечика висотою 0,532 м з вузьким дном і прикрашена знизу двома горизонтальними ребрами. Верхня частина горла покрита зовні чорним лаком. Виготовлена вручну, старанно і дуже добре випалена; велика грушеподібна урна висотою 0,335 м з плоским дном прикрашена в середній частині випаленим шнурком, виготовлена вручну з мілкої жовтої глини і добре випалена, глибока миска скіфського типу з чорної глини з глянцевою поверхнею в середині і ковш із чорної глини з високим верхом дуже старанно оброблений, покритий чорним лаком; такий же ковшик малого розміру із сіруватої глини, маленький ковшик ручної роботи з жовтої глини; два великих круглих бронзових дзеркала, дві застібки з електричного та бронзового дроту; три тонких бронзових цвяхи, два залізних шила, дві височні привіски у вигляді спіралі, дві буси з чорного і жовтого скла, 16 бронзових наконечників стріл; кістяний малий наконечник стріли; залізний наконечник списа; залізний клинок; невелике залізне вудило. Біля села Івахнівці знайдено крем'яну сокиру 15,5 см довжиною і 6,3 см шириною; 20 вузьких бронзових трубочок, виготовлених із тонких бронзових пластинок і потім запаєних [9, с. 104-105].

В 1898 р. К. Пуласький на полях с. Сирватинець із 17 курганів розкопав три. Дно могил було вкрите піском або утрамбоване глиною. Скелети лежали головами на захід. Біля ніг і голів багато глиняної посуду, покритої полудою. При скелетах знайдено бронзові стріли, дзеркала, волосяні бу-

лавки, залізні ножі, списи і вудила. Біля с. Сирватинці знайдено бронзовий кельт [9, с.108-109].

В колекції К. Пуласького зберігались знайдені ним біля с. Сирватинець артефакти: невелика красива широка ваза ручної ретельної роботи, половина полірованої сокири-молота із діабазу красивої роботи, полірована сокирка із кременистого сланцю, лезо сокири 9,2 см, крем'яна сокирка долоподібної форми та ін. [9, с.109]. Крім того, К. Пулаському був дарований поміщиком А. Грабянком знайдений в с. Кременна недалеко від Траянового валу бронзовий, покритий патиною шолом конічної форми висотою 37 см і 67 см при основі [10, с.33]. В жовтні 1888 р. на полі с. Завадині при оранці на глибині 25 см був виораний бронзовий вкритий патиною меч довжиною 53 см [10, с.34]. К. Пуласький володів колекцією грецьких, римських і польських монет до 1000 штук [10, с. 29]. Біля с. Завадинець розкопав кургани і мегалітичні поховання у кам'яних скринях [10,с.43].

Францішек Пуласький

В 1890-1893 рр. на Поділлі проводив археологічні пошуки і розкопки – Францішек Пуласький (1875-1956) історик, археолог син Казімежа Пуласького.

Розкопав між іншим курган на полях села Попівка неподалік від ріки Буг. В насипі кургану виявив кінські кістки та людський скелет. При скелеті знаходились фрагменти тканини, по сторонах – куки битого глиняного посуду і старанно оброблені крем'яні стріли. Насипи курганів служили як маяки для вказування шляху проходим.

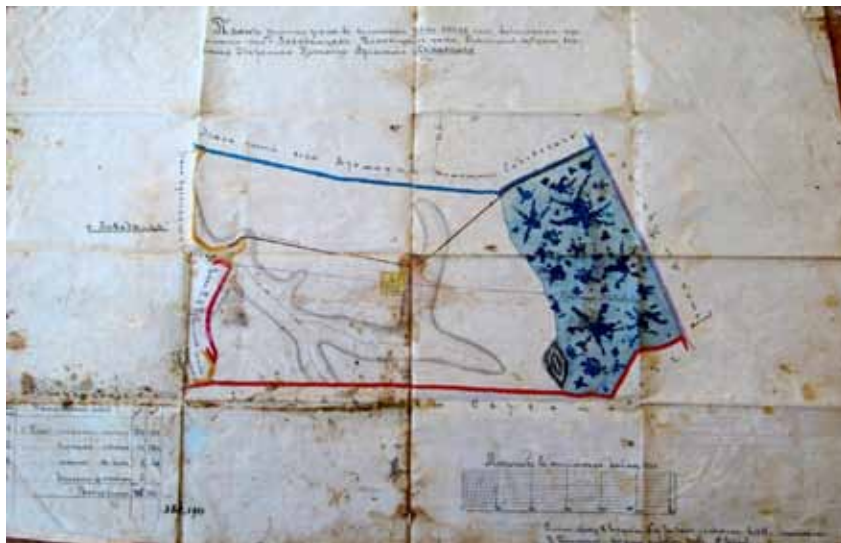
Ф. Пуласький стверджував, що знайдені в похованнях курганів археологічні речі відносяться до передісторичних часів і поховано в них вождів, або начальників племені. Ф. Пуласький також виявив, що справа над кам'яними стрілами були залізні речі і прийшов до висновку, що стріли з тієї ж знахідки відносились до епохи кам'яного віку і часів коли вже метал був у вжитку. В 1901-1902 рр. Ф. Пуласький досліджував кургани на цвинтарі біля сіл Сирватинці та Івахновці кам'янецького повіту. Розкопав два кургани, в камінних насипах відкрив поховання скелета. Про це повідомив в часопис «Святовид» [5]. Матеріали своїх досліджень використав у рефераті, який зачитав на XII археологічному з'їзді у Києві в 1899 р., в якому ознайомив слухачів і своїми дослідженнями на території між Смотричем, Жванчиком і так званим Траяновим валом [5; 11, с.41-46; 12, с. 1-39; 13, с. 147-150].

Відкриті та досліджені К. Пулаським та Ф. Пулаським археологічні об'єкти, ще Сіцінський Ю.Й. відносив у часі до переходу від доби міді до доби і культури кулястих амфор і шнурової кераміки. Поселень цих культур поки що не виявлено, але відкрито поховання. Згідно сучасної наукової концепції доби бронзи (кінець III – початок II тис. до н.е.), вони отримали назву мегалітичних. На Поділлі їх досліджували Свешніков Ю.М. [13] та Захар'єв В.А.[14,с.23,24; 15, с.21].

К. Пуласький, як і кожний польський поміщик на Поділлі любив багатство та розкіш, що його створювали важкою працею завадинецькі селяни. Як відмічав секретар Подільського статистичного комітету Гульдман [16, с. 22] станом на 1902 р. в Завадинці Купинської волості належали дворянину Казиміру Адамовичу Пулаському, який проживав в м. Городку. Всього землі у маєтку 778 дес., у тому числі присадибної – 22 дес. ріллі 593, лісу 163 дес. Господарство веде сам власник маєтку. В маєтку ведеться п'ятипільна система землеробства і знаходиться фруктовий сад площею 6 дес. В 1905 р. село належало спадкоємниці Ю. Пулаській [17, с. 30]. Дворів 175, жителів 1070 душ обох статей, церква і церковно приходська школа. Пулаські володіли трьома млинами на річці Яромірці. Після селянських заворушень пан їх продав заможним селянам Шараварському Степану та Мазуру Йосипу. Після революції млини були передані в користування колгоспу. Згодом вони розвалились.

К. Пуласький та його спадкоємці не проводили особливої турботи за своїх селян жителів Завадинець Як відмічає місцевий краєзнавець Прозорський Іван Олексійович панський двір-палац височів над убогими хатками у центрі села, а тому революційні події 1905-1907 рр. не обминули Завадинці. Селяни довгі роки просили пана розширити дорогу від села до селянських нив бо була вузькою і селяни не мали права проганяти свою худобу, бо вона проходила поруч з панським ланом. Пан селянам відмо-

вив. Акцію протесту очолили сільські жителі Бойко Михайло, Надвиничний Аксентій, Божнар Йосип та ін. Для втихомирення села пан Пуласький викликав загін козаків, але карати людей побоявся, пішов на мізерні уступки і виділив із свого поля місце на кладовище, яке існує й досі та вирізав широкий шлях «Прогін». Селяни заспокоїлись і цим були задоволені. Загін козаків залишив село. Однак, потім пан стягнув із селян викуп за виділену ним землю.

Карта земель К. Пуласького (с. Завадинці).

Власник села Францішек Пуласький в 1918 р. виїхав до Польщі, а останні роки проживав у Франції та забрав із собою значну колекцію зібраних місцевих старожитностей, яка зберігається у Варшавському національному музеї. Панський двір-палац у центрі села височів до 1924 р. і був розібраний. На цьому місці через 54 роки збудували восьмирічну школу. З панських приміщень залишилось одне при дорозі на капітальному льоху поруч з магазином. На місці панського двору розмістились будівлі колгоспу. До наших днів зберігся панський парк. Ще у 1882 р. на місці старої корчми поблизу церкви громада за свої кошти побудувала школу.

Джерела та література:

1. Завадинцы/ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Выпуск седьмой. Под редакцией Н.И.Яворовского. (Приложение к Подольским Епархиальным Ведомостям 1894-1895 гг.).

- Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского правления – 1895. – 609 с. – с. 463-464.
2. Pulaski Kazimierz Kronika polskich rodow szlacheckich Podolu, Wolynia i Ukraine / monografie i wzmianki. – Warszawa, 1911/
  3. Пулаский Казімеж-Фердинанд // Енцикорпедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – Т.9: Прил-С: – К.: Наук. Думка, 2012 – 944 с. – С. .60.
  4. Пулаский Казімеж Фердинанд / Колесник В. Відомі поляки в історії Вінничини: Біографічний словник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с.
  5. Blomborgowa Maria Magdalena Badania archeologiczne polakow na Podolu prowadzone w XIX i na poczatku XX wieku. – Katedra Archeologii Uniwersytetu Lodzkiego Lodz.
  6. Pulaski Kazimierz Poszukiwania archeologiczne na Podolu rosyjskiem. / Zbior Wiadomosci do Antropologii Krajowej – Krakow, 1890, XIV, dz 1, s 1 – 16.
  7. Wiadomosc o dwu zabytkach bronzowych znalezionych na Podolu prze.z K. Pulaskiego, Warszawa, 1889 (Odb. z Pamuetnika Fizyjgraficznego, t. IX).
  8. Сіцінський Ю. Й. Археологічна карта Подільської губернії / Упорядник О.Л. Баженов. – Камянець-Подільський: Оіюм, 2004. – 136 с.
  9. Гульдман В.К. Памятники старины в Подолии. (Материалы для составления археологической карты Подольской губернии). – Каменец-Подольский, 1901. – 401 с.
  10. Pulaski F, Kurhan Popowieckie / Zbior Wiadomosci do Antropologii Krajowej, T. XVII, 1893, s. 41 – 46.
  11. Pulaski F. Mogily o nasypie kamiennym w powiecie Kamienieckim z 29 rysunkamy, Swiatowit, T. IV, 1902, s/ 1 – 39
  12. Пулаский Ф.К. Археологические находки в Подольской губернии // Труды Х1 АС, М. 1902, Т. 2, разд. 3. Протоколы, с. 147 – 150.
  13. Свєшніков І.К. Мегалітичні поховання на Західному Поділлі. – Львів, 1957. – 31 с.
  14. Захар'єв В.А. Мегалітичне поховання культури кулястих амфор з околиць с. Ілятка на Хмельниччині. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2012. – 32 с.
  15. Старожитності культури кулястих амфор на Поділлі. Збірник статей та повідомлень. Пам'яті Ю. Малєєва / Упор. Захар'єв В.А. – Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2016. – 286 с.
  16. Завадинцы / Гульдман В. К. Населенные места Подольской губернии [Алфавитный перечень населенных пунктов губернии с указанием некоторых справочных о них сведений]. Издание Подольского губернского статистического комитета. – Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского Правления – 1893. – 636 с.
  17. Завадинцы / Крылов А. Населенные места Подольской губернии. – Каменец-Подольск: Типография Подольского Губернского Правления, 1905. – 563 с.

В. ОРЛОВ – ГРОМАДСЬКИЙ АКТИВІСТ, КРАЄЗНАВЕЦЬ

В статті розглядається життєвий шлях та наукові здобутки доктора технічних наук, сподвижника двічі Героя Соціалістичної Праці Ткачука Г.І.

Ключові слова: *школа, технікум, академія, аспірантура, дисертація, СПТУ, ліцей, краєзнавство, палац, його громадська та педагогічна діяльність і краєзнавчі дослідження.*

Орлов Володимир Іванович народився 07.04.1953 року в с. Клинове (Скотинни) Городоцького району. Як він сам розповідає, що народився під двома ангелами – перший Гавриїл – то він в цей день сповістив матір Божу про Благовість – це був день Благовіщення, а другий Володимир – тому що дав мені таке ім'я. В сім'ї Орлових панував культ

праці і навчання. Батько, як учасник бойових дій, призвався в 1944 році. Після демобілізації працював у місцевому колгоспі на різних роботах. Мати працювала у колгоспній ланці, в огородній бригаді, займалась домашнім господарством.

В моєму житті – розповідає Володимир Іванович – були періоди, коли доводилось куховарити, доїти корову, йти за матір до молотарки, на ніч на зерновий тік. Добрі спомини у Володимира Івановича про школу, яка дала йому почуття побратимства і причетності до Батьківщини.

В 1968 році після закінчення 8 класів поступив в Новоушицький технікум механізації сільського господарства, який закінчив у 1972 році. В 1972-1974 роках – служба в рядах Радянської армії. Володимир Іванович пов'язав своє життя із сільським господарством. Життєва доля привела Володимира Івановича Орлова до співпраці з головою ордена Леніна колгоспу «Україна» с. Лісоводи Григорієм Івановичем Ткачуком, двічі Героєм Соціалістичної Праці.

В 1974 році поступив на роботу в Лісоводське сільське професійне училище СПТУ заступником директора по виховній роботі і в тому ж році

поступив в Українську сільськогосподарську академію на факультет механізації сільського господарства, яку закінчив у 1980 році. В 1978 році став головою сільської Ради с. Лісоводи, у 1985 році – заступником голови колгоспу «Україна». В 1984 році поступив у Вищу партійну школу при ЦК КПУ, яку закінчив у 1987 році. В 1985 році поступив в аспірантуру при Всесоюзному науково-дослідному інституті цукрових буряків, яку закінчив у 1988 році та захистив кандидатську дисертацію на тему «Посів та вирощування цукрових буряків на базі ордена Леніна колгоспу «Україна» і отримав науковий ступень кандидата технічних наук, а в 1998 р. в тому ж науково-дослідному інституті – докторську дисертацію «Розрахунок комплексної механізації для посіву і вирощування цукрових буряків в ордена Леніна колгоспу «Україна» с. Лісоводи Городецького району Хмельницької області» і отримав науковий ступінь доктора технічних наук. Заступником голови колгоспу «Україна» працював до 2001 року. У 2001 році повернувся в СПТУ заступником директора з навчально-виробничої роботи до виходу на пенсію. Продовжує працювати в ліцеї викладачем. Підготував і видав спогади про Ткачука Г.І. «Став для мене прикладом на все життя» та історичний нарис «Лісоводський палац».

Працюючи заступником голови колгоспу і секретарем парткому, саме тут він унаслідував для себе працелюбство і самовіддане ставлення до праці. Добру школу людинознавства Володимир Орлов пройшов працюючи на посаді голови сільської Ради сіл Лісоводи і Кремінна. Свій життєвий досвід, набуті знання зараз Володимир Орлов уміло передає учням Лісоводського агротехнічного ліцею. Він робить все для того, щоб навчально-виховний процес у цьому навчальному закладі відповідав вимогам і стандартам навчального закладу, розвитку ліцею, створенню продуктивного морального мікроклімату в колективі. А ще учбовий заклад відкривав Володимиру Івановичу шлях до освоєння фахового краєзнавства. Він багато пише про історію села Лісоводи [1; 2, с.196-206], його людей [3, с.224-233]. Він дослідив, що палац Раціборовського будувався під наглядом губернського архітектора Казимира Антоновича. Палац був оточений великим кам'яним муром і обсаджений деревами липами та ясенями. Рядом з палацом і парком знаходився Кремінський ліс, що був власністю Журовських та прекрасним місцем відпочинку. Палац за переказами старожилів села відвідували перші особи губернії, відомі краєзнавці та вчені І. Огієнко, Й. Ролле, Ю. Сіцинський, генерал О.Брусилів та ін. Завдяки Є. Журовському в 1863 році у Лісоводах відкрили народне ремісниче училище, де навчалось біля 60 дітей, а в парафіяльній сільській школі до 260 дітей. В цих навчальних закладах навчались діти сіл Лісоводи, Кремінна та інших навколишніх сіл.

Володимир Орлов, як краєзнавець багато уваги приділяв вивченню історії села Лісоводи [4, с.205-213; 5, с.152-253], діяльності колгоспу «Україна». Часто виступає в пресі про стан і розвиток сільськогосподарських підприємств різних рівнів. Ним зібрано і систематизовано матеріали про історію створення Лісоводського дитячого будинку, його керівництво, вихователів, учнів, технічних працівників та обслуговуючий персонал. В.Орлов також збирав матеріали про трудову та громадську діяльність Героїв Соціалістичної Праці сіл Лісоводи та Кременна Пробитого Івана Васильовича, який у Кременній працював заввідділом; Сірого Василя Яковича – бригадира тракторної бригади; Васильчук Валентину Федорівну – доярку; Жищинського Григорія Івановича – бригадира рілничої бригади; Глустого Петра Павловича – бригадира тракторної бригади; Козак Марію Павлівну – ланкову; Ткачука Григорія Івановича – голову колгоспу.

В. І.Орлов у 1979-86 роках працював головою сільської Ради сіл Лісоводи і Кременна, що дало йому можливість зібрати великий краєзнавчий матеріал про жителів цих сіл. Як краєзнавець, Володимир Іванович широко використовував в своїх краєзнавчих дослідженнях праці Ю. Січинського, В. Гульдмана, О. Крилова та сучасних краєзнавців Сергія Єсюніна, Віктора та Володимира Морозів.

Джерел та література

1. Орлов В.І. Лісоводський палац: історичні нариси. – Лісоводи, 2008. – 103 с.
2. Мороз В. С.Орлов В. І., Мороз В. С. Палац Раціборовських – Журовських у спогадах та переказах старожиоів с. Лісоводи / Сатанів: вагоме минуле, динамічне сьогодення, впевнене майбутнє: Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, Хмельницький – Сатанів, 11-12 травня 2017 р. – Хмельницький: ПП Символ, 2017. – 253 с.
3. Орлов В. І. Мої спогади про Г.І. Ткачука / Хмельницькі краєзнавчі студії: Науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стрихар А. М.,2017. – Вип. 10. – 312 с.
4. Мороз В.С., Мороз В.С., Орлов В.І. Лісоводи у роки Другої світової війни // Хмельницькі краєзнавчі студії: Науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стрихар А.М.,2017. – Вип. 10. – 312 с.
5. Мороз В.С., Мороз В. С., Михайлова О.А., Кухар О. І. Лісоводський історичний музей. / Хмельницькі краєзнавчі студії: Науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стрихар А. М.,2018. – Вип. 13. – 234 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІВНИХ УСТАНОВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1940-1941 РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті на підставі архівних документів досліджується історія архівної галузі в два довоєнних роки.

Ключові слова: архівне управління, Кам'янець-Подільська область, обласний історичний архів, Проскурівський історичний архів.

В останні передвоєнні роки архівна вертикаль Кам'янець-Подільської області складалася з архівного відділу управління НКВС в Кам'янець-Подільській області, двох державних історичних архівів (Кам'янець-Подільського обласного та Проскурівського) та 24 районних і міських архівних відділів [1, арк.19].

Кам'янець-Подільський обласний архівний відділ в останні передвоєнні роки очолював Лучков Іван Дем'янович. В штаті відділу працювало ще два спеціалісти – Мазур Марія Федорівна та Драпатий Василь Володимирович.

Кам'янець-Подільський державний історичний архів очолював Донцов Григорій Якович, уродженець Сумської області, висуванець по партійній лінії. До призначення на посаду директора в 1939 році встиг попрацювати керівником різних установ: директором Кам'янець - Подільського пивоварного заводу, директором тресту по боротьбі із сільськогосподарськими шкідниками.

Структура обласного історичного архіву передбачала 18 посад молодших та старших наукових співробітників, архівно-технічних працівників. В штаті також перебували працівники охорони, водії та прибиральниці.

Обов'язки директора Проскурівського історичного архіву виконував Паньков Павло Федорович, а з 1941 року директором призначено Кршевецького, правда в звітах не значено його ім'я та по батькові. Лише відмічено, що він в архівній системі працює 14 років. Колишній тимчасово виконувач обов'язків Паньков пропрацював в цій галузі 10 років. В штаті архіву працювало 14 працівників, які мали переважно початкову та семирічну освіту та перебували на посадах архівно-технічних працівників. Проскурівський державний історичний архів зберігав 301369 справ [2, арк. 25].

Архів знаходився в пристосованому під потреби установи цегляному будинку. Нажаль адресу встановити не вдалося [3, арк.14].

Складною була ситуація щодо роботи з архівними документами в обласному історичному архіві. Він тільки з другої половини 1940 року розпочав заново роботу. До того часу відповідно до розпорядження керівних органів він був закритий, а документи спаковані та підлягали вивезенню. Тільки в 1940 році було прийнято рішення що відновлення його роботи. Працівникам архіву потрібно було заново розпакувати документи з 5-ти тисяч ящиків та розкласти на стелажі. За даними звітів на кінець 1940 року було розпаковано до 3 тисяч ящиків. Інша частина документів через відсутність приміщень перебувала в ящиках. Архіву для зберігання документів було виділено по кімнаті в двох костелах. Іншу площу в культових приміщеннях займало товариство інвалідів.

З метою покращення роботи низових архівних установ працівниками архівного відділу управління НКВС в Кам'янець-Подільській області в першому кварталі 1941 року було проведено 12 перевірок районних та міських архівів: Кам'янець-Подільського та Проскурівського міського, Шепетівського, Славутського, Смотрицького, Волочиського, Городоцького, Ляховецького, Ізяславського, Орининського, Сатанівського, Чемеровецького, Староушицького та Довжоцького [4, арк. 28].

Під час перевірок було надано практичну та методичну допомогу, а також проведено огляд архівних приміщень. Незважаючи на те, що районні архіви працювали ще з початку 30-х років, місцева влада мало переймалася приміщеннями, де вони знаходилися.

За результатами перевірок нові приміщення одержали Шепетівський, Славутський, Волочиський, Довжоцький, Городоцький та Орининський архівні відділи. Питання по виділенню приміщень перебувало на контролі у Смотрицькому, Чемеровецькому, Деражнянському райвиконкомах. В ході перевірок було виявлено також, що в Смотричі, Городку, Грицеві, Волочиську та Сатанові в завідувачів архівними відділами відсутні навик роботи в архівних установах, внаслідок чого вони були не спроможні скласти звіти [5, арк.6].

Інспекторами під час перевірок були виявлені кричущі факти щодо зберігання документів. Так, в Смотрицькому архіві документи зберігалися за 1803 по 1937 роки. Цей масив знаходився в невпорядкованому стані. Документи через відсутність належних умов зберігання були вкриті грибами та гнили. Через байдужість керівництва Деражнянщини документи, які зберігалися в архівній установі також гнили та по суті були втрачені. Районний архів зберігав 18700 від 80 установ, підприємств та організацій. Ці документи як зазначалося в довідці „Сваленные в кучу, лежат на сыром полу, от чего часть документов поплеснели, сгнили, в них завелись черви, поросли грибами” [6, арк.26].

Не кращою була ситуація і в Базалійському районному архівному відділі. В ході перевірки інспектором обласного архівного управління встановлено, що документи лежали на підлозі без обкладинок та пошкоджені гризунами.

Районні архіви активно приймали документи на зберігання. Станом на перший квартал 1941 р. 24 районних архівних відділи взяли на зберігання від установ та організацій 15174 справи [7, арк.6].

Якщо районні архівні відділи активно приймали документи, то історичні архіви, а їх в області було два Кам'янець-Подільський та Проскурівський майже нічого. Працівники Кам'янець-Подільського до якого було прикріплено 15 районів через відсутність приміщень взагалі документи не приймали. В Проскурівський історичний архів Старокостянтинівський, Чемеровецький, Летичівський, Солобковецький здали 2640 справ, що склало 27% від плану.

Працівники районних архівів надавали методичну допомогу підприємствам, установам та організаціям щодо комплектування та зберігання документів. Лише в I кварталі 1941 р. ними здійснено перевірку 76 установ, з них 45-ти обласного значення, 10 міського значення, 8 районного, 4 сільського, 3 фабрики та заводи.

Тоталітарне радянське суспільство передбачало приховування інформації від своїх громадян. Всі державні структури тогочасного суспільства мали секретні відділи. Не залишалися осторонь і архівні установи, які зберігали значну кількість компрометуючих для радянської влади документів. Для їх зберігання, виявлення та упорядкування в архівних установах працювали відділи секретних фондів.

В Кам'янець-Подільському державному історичному архіві в передвоєнний час секретний відділ очолювала Володимирова, в підпорядкуванні якої працювало три архівно-технічних працівника – Халімон, Молодчак та Лисевич. Ці працівники як і начальник відділу мали доступ до секретних документів. На початку 1941 року на обліку в установі знаходилося 100 фондів, які мали гриф „секретні” [8, арк.23].

Для їх зберігання було виділено дві кімнати. Працівники відділу і далі продовжували роботи над виявленням секретних документів та взяття їх на облік.

Роботи ускладнювалися великою кількістю невпорядкованих документів та фондів, які зберігалися в ящиках ще з 1938 року. В продовж року планувалося взяти на облік 305 справ. Крім того працівники відділу працювали над виконанням постанови ДАУ НКВС СРСР щодо розробки фондів правоохоронних та пенітенціарних установ. За попередні роки були розроблені та взяті на облік як секретні фонди „Кам'янець-Подільського поліцейського управління”, „Прокурор окружного суду”, „Кам'янець-

Подільська тюрма”, „Могилевське поліцейське управління” тощо. Працівниками цього відділу було складено 1615 карток на осіб, які до 1917 року служили в поліції та перебували в політичних партіях. Працівників відділу зобов’язали також провести виявлення та вилучити секретні фонди (200-250 кг), які зберігалися в місцевому краєзнавчому музеї.

Таким чином, працівники архівної галузі області незважаючи на низку суб’єктивних та об’єктивних причин продовжували впорядковувати та зберігати історичну спадщину краю.

Джерела та література:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОУ), ф.14, оп.1, спр. 2315, арк.19.
2. Там само, спр. 2331, арк.25.
3. Там само, спр. 2616, арк.14.
4. Там само, арк.28.
5. Там само, спр. 2195, арк.6.
6. Там само, арк.26.
7. Там само, арк.6.
8. Там само, арк.23.

Прокопчук В.С.

м. Дунаївці

НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ НА СТ. ДУНАЇВЦІ ТА В ДОВКРУЖНИХ СЕЛАХ У 1941-1944 рр.

У статті досліджуються тенденції та особливості функціонування фашистської окупаційної влади на території станції Дунаївці та навколишніх сіл, які тоді входили до Солобковецького району Дунаєвської округи. Доведено, що встановлений нацистами режим по своїй жорстокості нічим не відрізнявся від встановленого на всій території Дунаєвщини, Поділля і в силу низки обставин (наявність залізничної станції, концтабору, проживання значної кількості єврейського населення) завдав їй значних людських, матеріальних і моральних втрат.

Ключові слова: Станція Дунаївці, окупанти, поліцаї, староста, податки, військовополонені, євреї, розстріли, німецьке рабство.

Окремі факти зазначеної теми знайшли місце в брошурі В.С. Богуша, В.Й. Козюка «Наше сьогодні через призму минулого», «100 років селищу Дунаївці: наше сьогодні через призму минулого», «Дунаєвщина:

край і люди», документальному збірнику «Дунаєвеччина в роки Другої світової війни» та ін. [10;24;18-19]. Метою цього дослідження є аналіз опублікованих та залучених нових документальних джерел, виявлення тенденцій та особливостей діяльності репресивного окупаційного режиму на вказаній території у 1941-1944 роках.

Війна ввірвалася в життя кожної людини по-своєму. Але всім вона принесла горе, біль втрат і важкі випробування. Мотря Іванівна Городецька, 1921 року народження, жителька с. Тернава, згадувала: *«Ми, четверо тернавських дівчат, працювали на залізниці, ремонтували полотно між Станцією Дунаївці і Нестерівцями. Начальник станції Корольков під вечір дав завдання згребти сіно, щоб вранці скласти в стіжок.*

-Давайте залишимося, дівчата, ночувати,-запропонувала Ганка Чопова,- навіщо йти туди-назад якихось 7 кілометрів.

І ми згодилися. Ще довго не могли заснути на тапчанах Нестеровецького залізничного будиночка. Говорили про те-се, кожна складала свій план на вихідний.

Потомлених рано-вранці ледь розбудив начальник станції.

-Ідіть, дівчата, додому. Кінчилося ваше сіно-війна...»[18, с.11] .

У відповідності з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 року почалася мобілізація військовозобов'язаних 1905-1918 років народження. Вона проходила організовано і 25 червня в основному завершена. Кам'янець-Подільська область влила до складу Червоної Армії 100 тис. воїнів, у тому числі перші кілька десятків станційнодунаєвських чоловіків. А ті, що залишилися, мали діяти у відповідності з директивою РНК СРСР та ВКП(б) від 29 червня, організувати всесторонню допомогу діючій армії, а в разі її відходу *«не залишати ворогу ні одного паровоза, ні одного вагона, не залишати противнику ні кілограма хліба, ні літра пального...Все цінне майно, у тому числі кольорові метали, хліб і пальне, яке не може бути вивезене, має безумовно знищуватися»*[15,с.52]. В історіографії ця вимога та викликані нею дії оцінені як «тактика випаленої землі», яка завдала прикордонним областям величезних матеріальних втрат. У ході евакуації на Станції Дунаївці було спалено нафтобазу, приміщення з.д. станції, вивезено обладнання і техніку елеватора, а склади із зерном підірвано [24,с.36-37]. Виконати директиву ідентично до її вимог у нашому краї не скрізь вдалося – за 20 днів від початку війни він був окупований нацистами. Але збитки були досить відчутними.

20 серпня 1941 року у відповідності з наказом Гітлера на частині окупованих територій був створений рейхскомісаріат «Україна» на чолі з Еріхом Кохом, проведена кількості адміністративно-територіальна реформа. Рейхскомісаріат включав 6 генеральних округ. Кам'янець-Подільська область ввійшла до генеральної округи «Волинь», яка з 15 лютого 1942 року,

після чергових змін, отримала назву «Волинь-Поділля», і була поділена на 9 гебтів. До Дунаєвцького з центром у Дунаївцях ввійшли Дунаєвцький, Віньковецький, Миньковецький та Солобковецький райони, а це – 1892 квадратних кілометри території та 150741 житель.

На перших порах за відсутності можливості швидко створити власну ефективну окупаційну адміністрацію, заграваючи з українським населенням, німецьке військово командування дозволило українським патріотичним силам сформувати українську допоміжну адміністрацію. І похідні групи і ОУН Бандери, і ОУН Мельника, а це десь 2-2,5 тис. зараня підготовлених партійців, взялися формувати українські органи влади. 29 липня 1941 року на організаційному засіданні було створено Кам'янець-Подільську обласну управу та обласну міліцію. На рівні міст і районів створювали міські і районні управи, на сходах сіл обирали сільські управи та старост, перебирали в свої руки господарські організації, установи, пресу, церкву. Однак після спроби ОУН-Б відновити українську державність німці змінили тактику і 25 листопада 1941 р. у відповідності з наказом айнзацкоманди Ц-5 розпочали арешти і таємну страту без суду членів ОУН-Б.

*Залізнична станція Дунаївці
періоду нацистської окупації*

Поряд з німецькою цивільною адміністрацією (аграрний сектор очолював крайсляндвірт Кульман, фінанси – Рама, біржу праці – Кнох, жандармерію – Буш), на вершині якої був дунаєвецький окружний комісар (гебітскомісар) Єггерс, діяли і місцеві органи влади – районні, міські і сільські управи. Станція Дунаївці та навколишні села залишилися в складі Солобковецького району, який налічував 31236 осіб і в своїй діяльності керувалися розпорядженнями дунаєвецького гебітскомісаріату та солобковецької районної управи (голова В.С. Мельник) [15,с.103]. Районна управа для керівництва різними ділянками життя мала 12 секцій зі штатом до п'яти співробітників у кожній. Голова, та і увесь склад управи, працювали під контролем гебітскомісаріату над виконанням завдань, поставлених ним.

У селах замість колишніх сільрад на сходах обирали сільські управи та старост. Склад управ у силу різних обставин мінявся. Наприклад, вже в липні 1942 року схід жителів с. Удріївці за участі діючих старости Статичнюка Ф.С., секретаря Петровського Л.І., голови загального двору (так за німців називалися колишні колгоспи) Довгого В.Д. дообрав заступником голови Йосипа Мужила, членами управи учителя місцевої семирічки Севастьянова В.Г. і колгоспника Остапчука М.О. [4,арк.84-84зв.]. У Лошківцях старостував Семен Домінік, на Станції Дунаївці – Саврацький.

Станція для окупантів мала стратегічне значення – через неї планувалося вивозити до Німеччини хліб, худобу, інше продовольство, робочу силу. Тому вони з перших днів взялися відновлювати зруйновані об'єкти. Відбудовою елеватора, директором якого став фольксдойче з Дунаївців Краузе, та приміщень станції, тютюнових та інших складів займався підрозділ німецької будівельної компанії Тодта. Залізничну станцію очолив німець Вайс, а охороняв підрозділ тилових окупаційних військ. Колію пещи вирішили на вужчу відповідно до європейських стандартів.

Окупанти, проголосивши землі власністю рейху, зберегли колективні господарства, змінивши лише назву на «загальний двір». Так легше було організувати виробничий процес, контролювати роботу і, головне, безборонно забирати вироблену продукцію. Було збережено колгоспну управлінську структуру: правління і голову, бригадирів, ланкових, поділ землі між бригадами, орієнтовно по 200-300 га, ланками, облік та оплату праці за трудовень. Діяли ті ж норми виробітку та система обліку виконаних робіт. Оплата праці залежала від кінцевого результату господарювання і, звичайно, кількості трудовнів. За підсумками 1941 господарського року 418 членів Лошковецького загального двору отримали десь по 2,2 кг зерна на кожен трудовень, зокрема Петро Гіджеліцький – за 92 трудовнів 208 кг, Ганна Вінявська – 108 кг (26 труд.), Трохим Вараниця – 307(126), Франц Гриневиц – 460 (218) [8,арк.182-190].

Робота в громадських господарствах була важкою і виснажливою, забирала в жінок увесь світловий день. Неявка на роботу каралася штрафами, загрожувала реквізіціями, спізнення вело за собою не зарахування трудового дня. Згадувала Надія Йосипівна Чаплінська з Тинної: *«Ми – сироти війни. Фашисти вкрали наше дитинство, нашу юність. Нас залишилося троє – старшій сестрі Ганні було 8 років, найменшій Марії - п'ять місяців, мені - 4 роки... Були жнива. Мама брала серп, нас дітей і йшла жати пшеницю. Клала Марійку під снопа, а мені наказувала гонити мухи з її лиця...*

Настала зима, холод, голод. У хаті у відрі вода замерзала, стіни були вкриті інесом, на вікнах сніг. Мама змушена була залишати нас самих і йти на роботу. У холодній хаті ми повідморожували пальці на руках і ногах. А весною відкрилися рани, текли, пекли, чесалися. Тоді мама мастила їх солідолом, зав'язувала старими панчохами. І так ми терпіли. Весною 1945 року поштарка принесла листа. Мама, прочитавши, дуже плакала - то була похоронка... [23,с.375] .

З перших днів окупаційна влада вирішила розібратися з наявним населенням. Був проведений перепис, підсумки занесені в анкету з 30 пунктів. Анкета по селу Удріївці засвідчила, що на 29 грудня 1941 року там проживало 1200 осіб, з них арійців – 1191, євреїв – 9, чоловіків – 556, жінок – 635, учителів – 8, дітей шкільного віку – 192, неписьменних – 41, православних – 941, римо-католиків - 250, поліцаїв – 5. При сільуправі був телефон. Загальний двір носив назву «Нова сила», мав вантажівку, легкових машин, тракторів не було, що обумовлювало збільшення затрат ручної праці. У селі проживало 8 ковалів, 4 шевці, 2 столярі, 4 шофери, 5 мулярів, 1 пічник [3, арк.92-92зв.]. У загальному числі жителів було й 60 військовослужбовців, які в 1941- на початку 1942 року з різних причин повернулися додому. Щоб легалізувати їх перебування в громаді, староста звернувся офіційним листом у Дунаївці з проханням видати їм якісь документи [3, арк.93-97] .

Старости діяли в межах дозволеного і під повним контролем районної управи та німецької цивільної адміністрації, виконуючи їх розпорядження і завдання.

4 жовтня 1941 року старости сіл отримали циркулярного листа з вимогою *«виявити вбитих німецьких солдатів, насипати могили, огородити, поставити хрест, закресивши білою фарбою, відновити написи на табличках і проінформувати»*. І лише через півтора року, 6 квітня 1943 року, прийшов лист за підписом голови Солобковецької районної управи Мельника і секретаря Андрущика про поховання радянських воїнів, але вже з протилежною вимогою: *«Всі руські люди, побиті війною, які похо-*

вані при дорогах, землю на цих місцях зрівняти, щоб зовсім не було гробу. Крім того забороняється на цих місцях робити посадку дерев»[7, арк.22].

Життя і поведінка жителів суворо, під загрозою штрафів та розстрілу, регламентувалися. Їх ввів вже першим наказом від 3 жовтня дунаєвецький гебітскомісар Єггерс: заборонялося без дозволу переходити на проживання в інший неселений пункт; тільки неділя вважалася вихідним, інші дні тижня присвячувалися праці; церковну службу і релігійні обряди православні і католики могли здійснювати тільки з дозволу гебітскомісара. Згодом був встановлений комендантський час, заборона перебувати в лісі після 19 години, ходити поза містом і селом з 21-ої до 3-ої години. *«Всі немісцеві громадяни, приїжджаючи в села і міста Дунаєвецької округи, зупиняючись на нічліг, попередньо повинні обов'язково зареєструватися в селах у сільського старости, у містах – у шуцманпостах»,* – гласило одне з розпоряджень [7, арк.8].

Важливими інструментами пограбування українського народу стали податки і штрафи і, навіть, система страхування. Телефонні стовпи, рекламні щити, сторінки „Дунаєвецьких урядових вістей” рясніли розпорядженнями, наказами, повідомленнями про заборони, арешти, розстріли:

„Всілякі радіоапарати, що знаходяться у володінні жидів та радянських громадян, підлягають негайній здачі”;

„... Хто нищить або пошкоджує дроти, кабель чи інше приладдя, необхідне для зв'язку, буде покараний смертю”;

„Розмір податку на одну собаку дорівнюється 150 крб. Якщо хтось має більше однієї собаки, то податок за решту стягується по 300 крб.”;

„На підставі розпорядження державного комісара України встановлюється мінімум поставки молока... Торгівля молоком та молочними продуктами забороняється... Винні будуть суворо каратися, а також буде конфісковуватись худоба”;

„...За найменший вчинок, що буде заподіяно в селі, а особливо проти старости, який виконує завдання німецької влади, все село понесе покарання”;

„... Вказую ще раз на те, що на базарах заборонено продавати такі харчові продукти: всі види живої худоби, включаючи поросят, а також м'ясо і м'ясні вироби; зерно та виготовлені вироби із зерна; птицю всіх видів, молоко, сметану, масло, яйця, фрукти, городину та картоплю; заборонено продавати олію і олійні культури, насіння” [19, с.107].

5 жовтня 1941 р. на місця була направлена інструкція про норми оподаткування. Єдиний сільськогосподарський податок 1941 року нараховувався в половинному обсязі - 250 крб. за га землі. А ще здача молока, м'яса і, навіть, податок на «некорисних тварин»: за одного пса - 10 крб., за

другого-15, за третього-30, за одного kota -3 крб., другого-6, третього-18 [15,с.237].

Ці норми щорічно переглядалися в бік збільшення. На 1943 рік наказом окружного земельного коменданта Кульмана була встановлена мінімальна норма здачі молока від однієї корови - 600 літрів при жирності не менше 3,8 %, за наявності більшої кількості – по 900 л від кожної. Наказом передбачалося: *«За нездачу молока корови будуть конфісковані безкоштовно»*[7, арк.7].

І конфісковувалися. 25 лютого 1942 року інструктор Дунаєвського маслозаводу Дармороз, перевіряючи здачу молока жителями села Удріівці, встановив, що 235 «корівних господарств» мали здати в січні 2585 літрів, але 24 лютого молокопоставка ще не проводилася, хоч сільуправа довела завдання і повідомила порядок здачі. Комісія в складі інструктора, старости Статичнюка і шуцманера Кудельського перевірила господарство Мошка Вайсмана і знайшла діжку сиру - 15 кг, 2 кг сметани і 4 літра молока. Була реквізована корова та складений акт, один примірник якого переданий у дунаєвську жандармерію. Не важко здогадатися, яка доля чекала єврея Вайсмана [3, арк.64-65].

3 вересня 1942 року той же староста повідомляв сільгоспвідділ Солобковецької районної управи, що за невиконання плану хлібопоставки в жителів Бобик Ксені, Дудика Миколи, Криси Володимира, Очеретної Марії, Манжая Миколи, Мельник Ганни та Волинець Христини забрано на загальний двір 7 корів [4, арк.36-37]. Через два тижні М.С. Дудіку була повернута корова, що захворіла, на тимчасове утримання для догляду і лікування під «письмове зобов'язання».

Крім молочного був і м'ясний податок. 1942 року по Станції Дунаївці, як і по зоні досліджуваних сіл, він складав 65 кілограмів[6, арк.25].

Влада грабувала населення і через систему страхування. Був проведений обмір будівель, щороку здійснювався облік наявної худоби і за встановленими нормами нараховувались платежі. Систему і норми нарахування страховки ілюструє один із списків обміру будинків, обліку тварин і нарахування страхових платежів на 1942 р. по с. Удріівці: Манжай Марія: хата цегляна під соломою 11х 6 – 133 куб. метрів, тариф – 28, сума оцінки – 3696, нараховано страховки – 36,96 крб.; хлів дильований під соломою 6х3 – 36 куб. м., тариф – 12, сума оцінки – 432, нараховано – 4,32, разом – 41,28 крб.; корова одна – 600 крб., тариф – 18, страховки – 50, всього страховки – 91,28 крб. І так – по кожному із 14 домогосподарств, занесених до цього списку [5, арк.89].

Окупанти слідували за вчасністю і правильністю проведення обліку наявного населення та худоби. За несвочасну здачу списків населення 1921-1925 рр. у квітні 1943 року секретарю Пільнотернавської управи

Вибодовському було оголошено догану й оштрафовано на 100 крб.[7, арк.28].

На плечі населення було перекладено й утримання доріг. Наказ окружного комісара Єггера від 28 січня 1943 року гласив: «1. *Обов'язкову участь у шляхових роботах бере все працездатне населення сіл, селищ і міст...2.Участь у шляхових роботах здійснюється: а). виконанням певного обсягу шляхових робіт кожним працездатним у розрахунок 4 дні на рік безплатно; б). грошовим внеском з кожного працездатного в сумі 32 крб. на рік; в). безплатним наданням інструментів та інвентаря...* ». За невиконання, як завжди, накладався штраф, у цьому випадку - у сумі 100 крб. [25].

Окупанти виснажували не тільки землю, робочу силу, а й надра. Влітку 1942 року в копальнях Морзова був відновлений видобуток фосфоритної гальки. У шахті працювала молодь, яка не підлягала відправці до Німеччини. Завідував справою німець Міхель, встановив електростанцію, викликав з Німеччини брата, який став шахтмейстром, організатором виробничого процесу. Гальку триколісними візками доставляли назовні, вона сортувалася і відправлялася на з.д.ст. Дунаївці. Власник був жорстокою людиною, повадився з працівниками як з «білими рабами». Під час втечі збирався підірвати штольні разом з людьми, але був убитий партизанами [20].

Як відомо, стратегічною метою нацистських загарбників було завоювання на Сході «життєвого простору» для арійців шляхом знищення слов'янських народів. 30 березня 1941 року на нараді генералітету Вермахту Адольф Гітлер наголошував, що майбутня війна проти СРСР відрізнятиметься від воєн проти інших держав, оскільки *«ідеється про боротьбу на знищення»*. Установки фюрера знаходили розвиток і деталізацію в різних нормативних документах. Вже 13 травня 1941 р. верховне командування видало директиву «Про особливу підсудність у районі «Барбаросса» і про особливі заходи у військах», якою фактично звільнило солдатів та офіцерів від відповідальності за злочини стосовно цивільного населення. *«Убиваючи, – твердили гебельсовські пропагандисти, – тим самим рятуєш себе від загибелі, забезпечивши майбутнє своєї сім'ї і прославившись у віках»*[12, с.135].

З початком війни проти СРСР на нараді з питань окупаційної політики Гітлер заявив, що керівництво рейху розпочинає *«остаточне врегулювання»* питання життєвого простору на окупованих територіях, і в перше чергу – в Україні, яка мала стати територією майбутніх німецьких сільськогосподарських поселень. Варто оговорити, що ці заяви були не пустими словами. Г. Гімmlер, здійснюючи план «Гегевальд» («Заповідний ліс»), у район між Житомиром і Бердичевим, де знаходилася його східна ставка,

з 10 жовтня по 5 листопада переселив 6362 фольксдойче, водночас відселивши звідти українське населення. До складу цього окремого округу в 500 квадратних кілометрів ввійшов 31 населений пункт, перейменованій на німецький лад. Кожному колоністу зайшло в середньому 20 га землі, не рахуючи луки та інші угіддя. Аналогічний проект під назвою «Фьорстерштадт» («Поселення лісника») восени 1942 року почав здійснюватися в цьому ж генеральному окрузі «Житомир» по лінії Черняхів - Коростень, однак стрімкий наступ радянських військ зірвав зловісний задум [12, с.230-231].

На території Поділля після відступу радянських військ на поталу нацистів було покинуто майже 4 млн. ніким не захищених жителів. У першу чергу знищенню у відповідності з наказом командування сухопутних німецьких військ «Про комісарів» підлягали комуністи, комсомольці та радянські активісти. А також – інваліди, психічно хворі та хворі на небезпечні хвороби, люди похилого віку. 14 квітня 1943 року окупанти вивезли з Кривчицького будинку інвалідів 78 його мешканців і в Солонинчику, неподалік Дунаївців, розстріляли.

Невід'ємним явищем будь-якої війни є військовополонені. Виходячи з уроків Першої світової війни, під час якої сотні тисяч полонених стали жертвами свавілля, 27 липня 1929 року в Женеві на міжнародній дипломатичній конференції була ухвалена Конвенція про поводження з полоненими, згідно з якою *«державна, яка взяла полонених, зобов'язана піклуватися про їх утримання»*. Цю Конвенцію підписала й Німеччина. І на перших порах, демонструючи показушну лояльність та з метою збору непоганого урожаю 1941 року, на підставі наказу головнокомандувача Вермахту від 25 липня 1941 року українців відпускали з таборів з посвідкою «Про звільнення з полону» за умови їх відмови від боротьби з окупаційною владою. Але вже 7 листопада того року рейхсмаршал Герінг, посилаючись на наказ Гітлера, своїм листом заборонив звільняти українців з полону і взагалі якось виділяти серед полонених. Надалі нацисти не звертали ніякої уваги на Конвенцію, особливо щодо радянських військовополонених, а їх тільки до кінця 1941 року налічувалося понад 3,3 млн. чоловіків. Про це свідчить ставлення окупантів до військовополонених, які утримувалися на територіях Дунаєвської та Лошковецької МТС.

У Дунаївцях на території МТС було зосереджено до 2,5 тис. бранців. Від нелюдських умов утримання, голоду й холоду вони хворіли і гинули щодня. 1942 року медична комісія встановила, що захворювання було різним і невиліковним. Це визнання стало вироком - понад 2 тис. полонених були розстріляні і захоронені в лікарняному саду.

За свідченням М.В. Сушинського, старшого групи пліцейської охорони, у середині грудня 1941 року понад 200 полонених з Дунаївців були

переведені в табір, «розташований за 3 км від Станції Дунаївці на території колишньої Лошковецької МТС» [2, арк.88 зв.]. У документальному збірнику «Подолани у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.)» на основі архівних документів подана довідка про тюрми, гетто, табори на території області. Про цей табір військовополонених говориться: «У Лошковецькому таборі перебувало приблизно 200 чоловік. Полонені знаходилися в приміщенні МТС. Охорону здійснювали шуцмани і угорці. До їх функцій входило патрулювання навколо табору, конвоювання полонених на роботи... Медичне обслуговування було відсутнє... Умови існування в таборі були нестерпними... Щодня в таборі вмирало 6-10 полонених...» [17, с.432]. Їх використовували на роботах як на підприємствах, організаціях Станції Дунаївці, зокрема навантажені і розвантажені вагонів, так і в громадських господарствах на збиранні цукрових буряків. Обірваних, голодних всіляко підтримували місцеві жителі, особливо з найближчого села Міцівці, вбачаючи в них своїх синів, чоловіків, які пішли на фронт і могли зазнати такої ж участі.

Покладання квітів до пам'ятника на могилі військовополонених на Станції Дунаївці в день 20-річчя Перемоги. 9.05.1965 р.

Людмила Анатоліївна Севастьянова, завідувача Міцівецькою сільською бібліотекою, з розповідей старших людей повідала: «Багато жителів Міцівців неодноразово приносили військовополоненим продукти харчування. Але відвідувачів не пускали до колючого дроту під загрозою смерті. Передачі забирала охорона. Посередині табору німці викопали яму і туди скидали все, що приносили люди. А тоді пускали наших солдатів їсти...А згодом перестали приймати і такі передачі.

Оскільки полонені спали і в піднавісах, їм час від часу завозили солому. Наші односельці ховали в солому варену картоплю, буряки, овочі, яблука – хто що міг дати, полонені знаходили і їли з такою жадобною, що серце краялося від болю...» [21, с.22]. Їх чекала та ж участь, що і полонених у Дунаївцях. До квітня 1942 року більшість із них померла, а решта переправлена до Проскурівського табору. Загалом за період 1941-1942 рр. у станційнодунаєвському таборі було знищено 268 полонених. Після вивезення на братській могилі був встановлений пам'ятник.

Але декому вдалося врятуватися. Колишньому їздовому Івану Костянтиновичу Липку, 1923 року народження, згадував: *«В період окупації я працював їздовим у колгоспі с. Міцівіці. Одного разу, коли я віз солому з поля для худоби і проїжджав повз табір, почув людський стогін. То був важкопоранений військовополонений, що лежав під парканом. Охорона подумала, що він вже мертвий і залишила його там. Я, ризикуючи життям, витягнув його з-під паркану, поклав на підводу, накрити соломною і вивіз. Ніхто не сподівався, що він виживе. Однак у 60-х роках він приїжджав до мене в гості зі своєю родиною, щоб подякувати за врятоване життя».*

Серед тих, кому вдалося врятуватися, був Іван Шатохін, який після війни залишився жити на Станції Дунаївці і згодом свідчив: *«На території споживчої спілки був табір військовополонених, яких використовували для розвантаження і навантаження вагонів на ст. Дунаївці. Полонених конвоювали поліцейські з собаками. Умови утримання були надзвичайно важкими. Я був свідком, коли під час відправлення на роботу нашим полоненим люди кидали в колоду картоплю, шматки хліба, якийсь одяг»[24, с.42].*

Нелегка доля дісталася єврейському населенню. Україна по кількості євреїв – 2,7 млн. осіб – перед війною займала перше місце в Європі і друге у світі. У Кам'янець-Подільській області перед війною проживали 121335 євреїв. Якась частина зуміла евакуюватися, скажімо, зі Станції Дунаївці - 23 євреї із 121, що проживали в селищі, двоє воювали на фронті. Вістря фашистського терору окупанти спрямували саме проти євреїв, добиваючись поголового їх знищення. У Дунаївцях діяло гетто - своєрідний концтабір, в якому від голоду, холоду, хвороб та важкої фізичної праці гинуло єврейське населення не тільки міста, а й населених пунктів округу.

Окупанти час від часу вдавалися до акцій залякування населення. У грудні 1941 року група євреїв завчасно повернулася зі ст. Дунаївці, залишивши недовантаженим вагон. Чотирнадцятирічний Богуслав Надорожний, який тоді працював на арматурному заводі і став свідком виконання робітниками заводу термінового замовлення – виготовлення металевих скоб нібито для підвішування кабелів на стовпах, згадував: *«Я був шокований, коли на ранок побачив на тих самих заводських скобах, прибитих*

до стовнів від Заставля аж до міського ринку, повішених 19 єврейських хлопців».

Заарештований після визволення Іван Войтюк, у 1942-1944 рр. начальник дунаєвецької поліції, на допиті розповів, що перед стратою начальник жандармерії Пуш викликав керівників дунаєвецької єврейської громади Медведовського і Фейшбейна, мав з ними розмову, зміст якої не розумів, бо велася німецькою, але відчув, що євреї просили помилувати юнаків. Біля 12-ої поліцаї і жандарми оточили вул. Первомайську, а визначені тодішнім начальником поліції Андрієм Малишевим поліцейські повішали на стовпах засуджених до страти хлопців. Для застрашування дунаївчан вони провисіли 3 дні. З дозволу поліції представники юденрату зняли і поховали жертви [1, арк.8].

Знищення євреїв відбувалося в три етапи: перший – червень 1941 – січень 1942 р.; другий – лютий 1942 – осінь 1943 р.; третій – осінь 1943- зима 1944 рр. Протягом 1941-1942 рр. на Дунаєвеччині була знищена переважна більшість єврейського населення у Великому Жванчику, Миньківцях, Балині, Дем'янківцях, у ліску Солонинчик, у Смотричі та Шатаві.

Не обминула лиха доля євреїв сусіднього Солобковецького району. Із свідчень колишнього начальника Дунаєвецької поліції А.М. Малишева: *«У середині липня 1942 року під час мого проходження стажування в школі поліцейських у м. Дунаївці в нічний час зі школи була взята група поліцейських 15 осіб разом зі мною, в поліції мені в групу дали ще 15 поліцейських. З групою поліцейських у 30 осіб на автомашині я приїхав у Солобківці... З'їхалося до 150 осіб поліцейських і жандармерії.*

Усіх карателів розбили на 3 групи... 2-га група з солобковецької поліції під керівництвом начальника поліції Шеришуна проводила вигон євреїв з квартир... Нами в Солобківцях було арештовано до 400 євреїв, їх групами по 100 осіб конвоювали до місця розстрілу, де напередодні була викопана велика яма з розрахунку на 1000 трупів... Не доходячи метрів 50 до ями, де проводились розстріли, євреїв зупиняли і заставляли роздягатися наголо, після чого заставляли розбиватися на групи по 5-6 осіб... Якщо була сім'я, то зразу йшла вся сім'я, мама брала на руки малу дитину, батько забирав решту дітей і таким чином їх заганяли в яму, там заставляли лягати на трупи і здійснювали розстріли...» [15, с.159-160]. Загалом за роки окупації у Солобківцях було вбито 666 цивільних жителів [14, с.666].

Приблизно у такий спосіб були розстріляні євреї станції Дунаївців. Напередодні війни там проживало 26 єврейських сімей. Дорослі працювали в різних організаціях, у тому числі і в місцевому колгоспі, утримували корів, курей, обробляли землю на присадибних ділянках. З початком війни 23 вдалося евакуюватися, двоє пішли до війська.

Решта у жовтні 1942 року була конвойована на південний схід села і розстріляна. За спогадами старожилів, які узагальнив директор Дунаєвської селищної ЗОШ І-ІІІ ст. В.С. Богуш, під час відступу 1941 року радянські бійці підірвали сховище боеприпасів, яке знаходилося на міцільському полі в районі, де пізніше були склади «Сільгоспхімії». Дві великі воронки розміром 25 на 30 метрів глибиною до 8 метрів були використані фашистами для жорстокої розправи над євреям - жителями Станції Дунаївці. Їх шикували в ряд і розстрілювали з автоматів, а тих, хто ще не помер, добивали і кидали в яму. Потім тіла загиблих засипали землею, яка ще три дні рухалася на тих могилах.

В історико-краєзнавчих публікаціях, зокрема й у книзі П.Я. Слободянюка, називається цифра – 117 жертв [22,с.158]. Нещодавно у Держархіві Хмельницької області нами знайдений документ «Акт-список», 9 липня 1944 року засвідчений комісією в складі голови Станційнодунаєвської сільської ради Грондецького Василя Матвійовича, Пахтера Альтера Арезовича та Рудковської Броніслави Йосипівни. У ньому подано перелік єврейських сімей, що до війни проживали на Станції Дунаївці, їх склад, кількість евакуйованих і розстріляних, розмір збитків, завданий знищеним єврейським родинам. А серед них були й чималі: сім'ї Грінбера та Епельבלата мали по 8 душ, Ідена Бубеля – 7 осіб, Хаїма Шора, Зуся Крейтермана і Вольфбейна – по 6, Пібергала, Пукермана, Бориса Кельмана, Бідного і Студеніцера – по 5, Спілецького – 3, Альтера Пахтера і Ліфтермана – по 2, решта – по 4. Збитки за 14 голів забраної окупантами худоби склали суму 159 тис. крб., за продовольство та інші припаси – 9440 крб., інше майно – 369500 крб., загалом – 537940 крб. У графі «Примітки» по всій вертикалі комісія зазначила: *«По цьому акту вбито 96 осіб, у тому числі старі і діти. Вбивство здійснено в жовтні місяці 1942 року за розпорядженням гебітскомісара Єггерса»* [9, арк.9]. Отже, комісія, яка діяла, як кажуть, по свіжих слідах, дала іншу цифру – 96 розстріляних осіб .

Добро і зло завжди поруч, не дарма в народі побутує поговорка: «Не має лиха без добра, а добра без лиха». У роки репресій Шулим Давидович Епельблат був ув'язнений на 8 років у ВТТ за нескоений ним злочин. І це врятувало йому життя. А його велика сім'я – дружина і діти Мошко, Лейба, Ідель, Янкель, Геня і Франя – була розстріляна. Після війни, повернувшись додому (жив на вулиці, яка тепер носить ім'я Лермонтова), розпочав нове трудове життя. З часом одружився на дочці Альтера Пахтера, який переховувався в Малій Тернаві і так врятувався від розстрілу, Фірі Пахтер, що повернулася з дочкою Женею з евакуації. Вони дали життя трьом синам. Арон Шулимович і Давид Шулимович трудилися на лісопункті, Давид Шулимович був його директором, а Юхим Шулимович тривалий час очолював залізничну станцію Дунаївці.

В Україні протягом усіх трьох етапів було знищено 60 відсотків єврейського населення, 70% із них були розстріляні, 22-23% – отруєні газами, 5% – померли в гетто[Круглов].

Складовою колонізаційного плану нацистів – обезлюднення східних земель для переселення німців – став вивіз молоді на роботу до Німеччини. Він активізувався весною 1942 року, коли стало ясно, що «бліцкріг» провалився і Гітлер 10 січня 1942 року директивою «Озброєння 1942» проголосив перехід до концепції тривалої війни на виснаження. Армію поповнювали сотні тисяч новобранців з Німеччини, а дефіцит робочої сили вирішили заповнювати за рахунок окупованих земель. 21 березня 1942 року для цього було створено спеціальне «Імперське бюро по використанню робочої сили» на чолі з Фріцом Заукелем, колишнім гауляйтером Тюрінгії. Він отримав статус Генерального уповноваженого по праці і, зважаючи на виключне значення для Німеччини мобілізації робочої сили, у політичному плані підпорядковувався Гітлеру.

У відповідності із запропонованим Заукелем планом вивіз робочої сили зі Сходу відбувався в 4 етапи. Перший (квітень-серпень 1942 р.) передбачався як добровільний від'їзд молоді на роботу до Німеччини. Для цього окупанти використовували всі можливі ресурси: об'яви на дошках, стовпах, у газетах; листівки з пропагандою «благ», які чекають добровольців; кольорові плакати, на зразок того, який свого часу автору довелося бачити в Рівненському обласному краєзнавчому музеї: рум'яна усміхнена дівчина на кухні біля шафи з посудом білосніжним рушничком витирає тарілку. *«Праця в німецькій сім'ї дає радість. Зіна Судукт з села Боршиківці під Кам'янцем-Подільським працює в зразковому німецькому домашньому господарстві. Поміркуйте самі, як добре їй живеться і чому вона тільки не зможе навчитися»*, - сіяв ілюзії гарно скомпонований плакатний сюжет. Розповідями про закордонний рай рясніли газети проскурівська «Український голос», кам'янецька «Подільчанин», «Урядові Дунаєвські вісті» та ін. Молодь запрошували безплатно подивитися агітаційний фільм «Дорога до Німеччини», документальну кінохроніку. На перших порах навіть здійснювалися агітаційно-туристичні поїздки до Німеччини, а сім'ям тих, хто вирішив добровільно поїхати до рейху, обіцяли 180 крб. винагороди та інші пільги.

І дехто звабився на такий заклик. Були й показово – пишні проводи «вільних російських робітників». Так спочатку і називали працівників з окупованого Сходу. Але така назва протрималася не довго і була замінена на зневажливе «остарбайтер» – східний робітник зі становищем білого раба.

Досить скоро з Німеччини почали надходити листи, в яких попри цензурні заборони й затушовування небажаних фактів пробивалася правда

про німецький «рай». Сини і дочки просили надіслати сухарів, хоч трішки круп, застерігали від помилок, зроблених ними.

Зокрема Катерина Ніколаєва писала на Станцію Дунаївці: *«Напиши мені Франів адрес та пиши про себе... Нашим дівчатам приходять листи та посилки, якщо бажаєте, можете мені вислати тоже...»* [13, с.164].

А. Лапецький в Дунаївці: *«...Як я приїхав на роботу, то думав, що одного дня не витримаю. «Роби» кричить і б'є, не роби, так само, а тепер привик... Я получаю кожної п'ятниці по 8 марок, а одно кіло хліба коштує 6 марок, а їсти дають так, що як ми годували свиню, то краще давали їсти їй, як нам тут дають. Свині ми давали хоч кукурудзяної муки, а як нам часом зварять гороху, то це велике свято для нас. Як бог дасть колісь приїду додому, то хотів би хоч хліба і картоплі найістися. Що я Риндиків зробив, що він дав мене на такі муки...»* [13, с.163].

Всілякими методами – і багога і пряника – поставлене службі Заукеля завдання вдалося виконати, на 24 липня 1942 року до Німеччини відправлено 1634794 особи, у тому числі зі Сходу – 1300993, з інших країн – 338801 [11, с.208].

На другому етапі (вересень 1942 – січень 1943 рр.) тільки рейхскомісаріату «Україна» довели завдання до 31 грудня 1942 року дати 225000 робітників і до 1 травня 1943 року – ще стільки. Однак добровільно на роботу ніхто вже не їхав. Солобковецький районний голова Мельник В.С. вирішив побувати в кожному селі, розібратись у ситуації, активізувати діяльність керівників сільських управ. В Удріівцях встановив наступну картину. Жителів 1922-1925 рр., які підлягали виїзду на роботу числилося 67. На виклик старости Статичнюка Ф.С. і секретаря управи Петровського Л.І. з'явилося аж 19, із них 13 з різних причин були звільнені від поїздки. Але 44 не з'явилися, явно саботуючи заходи влади [3, арк.31].

Намітивши завдання кожному району, Дунаєвецька окружна влада робила все, аби він був виконаний вчасно. В арсенал репресивних заходів були включені: виклик повістками; арешти з відправкою на збірні пункти; облави; штрафи; різні хитрощі (запрошення до клубу на перегляд фільму, а звідти під дулами автоматів - на збірні пункти; з місця роботи, скажімо, доручали занести в управу записку, а звідти - до Німеччини).

Звинувачують насильно вивезені до Німеччини:

Марія Федорівна Гладій з Тинної, 1926 р.н.: *«Коли мені було 15 років, мене та інших молодих людей забрали в Німеччину. Одного літнього ранку ми з друзями вийшли на вулицю, щоб погратися, але тут здійнялася тривога і ми навіть не отямилися як опинилися в темних машинах. Нас привезли на ст. Балин, всіх під вартою посадили в темні без вікон вагони, які не мали навіть якоїсь нещасної лавочки. У вагонах люди так тісно*

стояли, що навіть не мали як дихати, були навіть такі, що помирали...» [23, с.370].

Василь Олексійович Яворський, 1923 р.н.: *«...Я працював на заводі, де виробляли снаряди. Робота була дуже важка, під нагайкою. Коли одного разу нас вели на роботу, а назустріч військовополонених, один солдат попросив у мене закурити. Я дав сигарету і за це мене відправили в концтабір. Сидів в одинокій камері, де на голову капала холодна вода. Так просидів три місяці. Коли поверталися в барак з товаришем, то були дуже знесилені, голодні. На смітнику знайшли гнилу рибу і з'їли. Товариш помер, не дійшовши до бараку, а мене врятували дівчата з нашого села»[23, с.370-371].*

У вересні 1942 року генеральний комісар «Волині-Поділля» Шоне санкціонував спалення дворів і, навіть, розстріл тих, хто ухилився від поїздки до Німеччини. Тільки в сусідньому Проскурівському повіті з цієї причини окупанти розстріляли 117 жителів і спалили 500 будинків. Втікачів відправляли і до Кам'янець-Подільського трудового табору, де умови утримання і праці були ще важчими.

Такими методами план другого етапу був теж виконаний.

Однак поразки під Сталінградом, а далі і на Курській дузі, вимагали поповнення німецьких збройних сил і відповідного заміщення робочих місць на заводах і фабриках. На третьому етапі, що тривав увесь 1943 рік, німці використовували як раніш напрацьовані, так і нові методи. Якщо на першопочатках до Німеччини брали в основному хлопців і дівчат, то в наступному – і чоловіків, і жінок, і, навіть, жінок з дітьми. Скажімо, з Удрівців до Німеччини тільки протягом одного року були відправлені 79 осіб, і серед них дві жінки з дітьми [4, арк.19-20].

Обіцяний піврічний термін перебування на роботі, яким заманили на німецькі заробітки не одну молоду людину, скоро замінили на 2 роки. А незабаром і цей термін був відмінений. 21 листопада 1943 року «Дунаєвцькі вісті» (так з 1943 р. стала називатися дунаєвцька окружна газета) вмістили повідомлення за підписом Єггерса: *«Згідно з розпорядженням пана рейхскомісара України в сучасний момент неможливо розраховувати на повернення додому робітників, направлених до Німеччини на працю. Вони можуть повернутися додому лише в тому разі, коли їх замінить будь-хто з членів сім'ї» [16, с.68-69].*

1943 року ресурс вичерпувався, почали закривати інститути і технікуми, брати до Німеччини студентів і старшокласників віком від 14 років та учителів, у тому числі з Голозубинецького зооветтехнікуму, де навчалася молодь з навколишніх районів.

1944 року з наступом радянських військ мобілізація українців до Німеччини вже носила епізодичний характер. Але за час окупації до рейху

на каторжні роботи німці забрали з Поділля 313110 людей, у тому числі з Кам'янець-Подільської області – 117230, з тодішнього Дунаєвського району – 2250, Солобковецького – 2140, зі Станції Дунаївці – 170 осіб [16, с.113]. Чимало бранців звідти не повернулися – померли від хвороб, були замучені, розстріляні або загинули під час бомбардувань. Не можливо не погодитися з думкою: якби нацисти продовжили ще років зо п'ять таку посилену стерилізацію краю від молоді, самої продуктивної в усіх відношеннях сили, то Україна була б скоро звільнена від слов'ян, з'явився б той «життєвий простір» для переселення арійців, якого й прагнули німецькі фашисти. Недарма головного організатора полкування за «білими рабами» Фріца Заукеля на нюрнберзькому процесі було засуджено до вищої міри покарання.

Отже, протягом неповних трьох років нацисти на окупованій території станції Дунаївці та сіл пристанційної зони, як і в інших регіонах Поділля, встановили режим тотального насильства. Особливістю вказаного мікро-регіону була концентрація в порівняно невеликому селі багатьох підприємств, організацій, баз, і, в першу чергу, елеватора хлібопродуктів та залізничної станції, через яку до рейху було відправлено за рахунок податків і відкритого грабежу населення сотні тисяч тонн награбованого хліба та інших сільськогосподарських продуктів, тисячі голів великої рогатої худоби, свиней, знищили сотні мирних жителів і військовополонених, вивезли до Німеччини кілька тисяч юнаків і дівчат, завдали краю важких матеріальних, фінансових, людських і непоправних демографічних втрат.

Джерела та література:

1. Архів управління Служби безпеки України в Хмельницькій області, ф.6, спр.11825, т.2, 262 арк.
2. Там само, т.4, 250 арк.
3. Державний архів Хмельницької області, ф.р-454, оп.1, спр.1,144 арк.
4. Там само, спр.2, 59 арк.
5. Там само, спр.3, 69 арк.
6. Там само, спр.4, 91 арк.
7. Там само, спр.5, 124 арк.
8. Там само, ф.р-519, оп.1, спр.2, 141 арк.
9. Там само, ф.р-863, оп.3, спр.690, 129 арк.
10. Богуш В.С., Козюк В.Й. Наше сьогодні через призму минулого(До 90-річчя заснування смт Дунаївці. Історія підприємств, організацій та установ селища). – Дунаївці,2004. – 72 с.: фото.
11. Гальчак С.Д. На узбіччі суспільства. Доля українських «остарбайтерів»(Поділля, 1942-2017): [монографія]. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2009. – 768 с.: іл. 16 с.
12. Гальчак С.Д. Поділля в роки Другої світової війни (1939-1945): монографія. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2018. – 656 с.

13. Дунаєвеччина в роки Другої світової війни: зб. док. і матер./ [Держархів Хмельниц. обл.; упорядн.: Байдич В.Г., Завальнюк О.М., Олійник Ю.В. та ін.]. – Хмельницький; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006»,2015. – 320 с.
14. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область.-Київ: Гол.ред. УРЕ АН УРСР,1971. – 706 с.: іл.
15. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944: док. і матер./ [упорядн.: Вавринчук М.П., Завальнюк О.М.,Слободянюк П.Я. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіум,2009. – 376 с.
16. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945): зб. док. і матер./ [упорядн.: В.Г. Абрамова,Г.В. Вітряна, І.В. Гарнага, І.І. Кириченко, Ц.М. Фірштейн; під ред. М.І. Мехеди]. - Львів: Каменяр,1969.- 416 с.
17. Подолляни в роки Великої Вітчизняної війни(1941-1945): зб. матер. та світлин/ [упорядн.: Байдич В.Г., Завальнюк О.М. та ін.].- Кам'янець - Поділ.: Аксіома, 2013. – 492 с.: фото.
18. Прокопчук В.С. Початок Великої Вітчизняної війни у пам'яті сучасників// Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. - краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: КПДПУ,ІВВ,2000.-С.10-12.
19. Прокопчук В.С. Дунаєвеччина: край і люди: монографія.- Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г.,2013. – 352 с.: іл.
20. Розгонюк М.А.,Побережна В.С. Морозівські копальні// Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук. - краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова,2003. – С.115-117.
21. Севастьянова Л.А. Пам'ятник військовополоненим // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський: КПДПУ,ІВВ,2000. – С.22.
22. Слободянюк П.Я. Україна – моя доля: зб. наук. пр. і публікацій. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2018.- 376 с.
23. Сохатюк О.І. Ціна перемоги// Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. пр. – Дунаївці; Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006»,2008.-Вип.4.-С.367-381.
24. 100 років селищу Дунаївці: наше сьогодні через призму минулого/ [ред. група: Кухаренко А.А., Дзюблюк Н.П., Ясінська Б.С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006»,2015.-352 с.: іл.
25. Урядові Дунаєвечки висті. – 1943.- 4 лют.

*Собченко. Г.Ф.
сmt.Летичів*

**КРИЗЬ ПЛИН ВІКІВ: БІБЛІОТЕКИ ЛЕТИЧІВЩИНИ.
(ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕК ЛЕТИЧІВСЬКОГО РАЙОНУ
ДО 2000 РОКУ)
Як все починалось...**

У статті розкрито багаторічну історію розвитку бібліотек Летичівського району, здійснено аналіз діяльності бібліотечної системи. Відображено роль та значення бібліотек під час краєзнавчих досліджень. Висвітлено досвід роботи Летичівської публічної бібліотеки.

Ключові слова: *бібліотека, Летичівський район, діяльність, книги, книжковий фонд.*

*Книги – кораблі думки, які плавають
хвилями часу і несуть свій дорогоцінний
вантаж від покоління до покоління.*

Френсіс Бекон

Історія бібліотек Летичівщини починається з сивої давнини. З часу відкриття на нашій землі православних храмів та монастирів виникла велика потреба в книгах, а також і в грамотних людях, які могли б приймати участь у відправленні Божих служб. Тому не дивно, що при церковних парафіях та монастирях виникали перші школи грамоти та створювались перші бібліотеки.

На початку ХХ століття на території теперішнього Летичівського району знаходилось близько 50 храмів та 2 монастирі. Кожна парафія мала свою духовну бібліотеку та сільський архів. Крім того Свято-Преображенський Головчинецький монастир утримував школу грамоти і славився великою і цінною бібліотекою. При Летичівському костьолі у свій час була бібліотека на 30 тисяч книг. Крім духовної літератури вона мала книги історичного змісту. У дореволюційний період в Летичеві існувала приватна бібліотека. Вона розміщувалась при клубі-трактирі.

На жаль всі ці бібліотеки та архіви після революції 1917 року були знищені, як непотрібні. У цей час в усіх селах Летичівщини вже діяли початкові школи, в яких формувались свої бібліотеки. Набувала поширення культурно-просвітницька робота. У сільських населених пунктах створювались хати-читальні. Більшість з них знаходилась у пристосованих при-

міщеннях, з примітивним обладнанням та мізерним фондом, але до них потягнулись люди. Так створювалась мережа бібліотек на селі.

За радянського періоду, в 1920 році, в Летичеві відкрився клуб, який став центром культурно-освітньої та масово-політичної роботи, при якому працювали драматичний та сольний гуртки.

У першій половині 30-х років в Україні почали створюватись районні бібліотеки Однією з перших вона з'явилась в Летичеві. Така у 1925 році стала працювати Летичівська районна бібліотека. З цього часу і почалась історія сучасної, яка зараз носить статус Летичівської публічної бібліотеки.

До бібліотеки потягнулись молодь та підлітки й ті, що ще хотіли навчитись читати. Першою в бібліотеці працювала Петровська Валентина Петрівна. Вона не мала бібліотечної освіти. Перед війною, в 1940 році, в Летичеві вже було дві бібліотеки з фондом більше 14 тисяч книг та великою кількістю періодичних видань. У той час наші культосвітні заклади за хорошу організацію роботи відмічались як кращі.

У довоєнні роки в нашому районі в основному була сформована мережа бібліотек. У період німецько-фашистської окупації бібліотеки не працювали, але люди збирались в хатах, обговорювали новини, якщо вдавалось дістати якусь друковану продукцію – колективно читали її.

Районна бібліотека була повністю зруйнована, Книги, що знаходили люди на руїнах, розбирали по домівках. Після війни заклади культури відроджувались з великими труднощами. Першою завідуючою відділом культури була Мельник Валентина Андріївна (народилася 28 грудня 1917 року). З 1945 року, від часу створення відділу і до 1958 року віддавала свої зусилля становленню та розвитку культури нашого району. Людина-фанат, віддана справі, за яку бралась, Своїм запалом до роботи вона запалювала інших. Все робилось на ентузіазмі, на усвідомленні місії відбудови народного господарства після війни, Безпосередньо під її керівництвом будувалось приміщення, в якому зараз знаходиться бібліотека. Це було важке будівництво, на якому працювали і працівники культури.

Після війни бібліотеку очолив Григор'єв Валентин Андрійович. А з 1952 по 1957 роки завідувала районною бібліотекою Герасименко Любов Арсентіївна. У 1952 році вийшов наказ Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо покращення роботи масових бібліотек Української РСР», на виконання якого було розроблено низку заходів, особлива увага була приділена методичній роботі.

Подальший розвиток та діяльність районної бібліотеки пов'язаний з іменем Соболевої Валентини Іллівни. 45 років трудової діяльності віддала вона бібліотечній справі. У серпні 1952 року починає працювати на посаді бібліотекаря Летичівської районної бібліотеки для дорослих, а з 1958 року – завідувача цієї бібліотеки до липня 1978 року. За цей час вона зростає

як особистість і як керівник. Без відриву від виробництва здобуває вищу бібліотечну освіту, є першим спеціалістом з вищою бібліотечною освітою в районі. Енергійна, ділова, активна, вона проводить капітальний ремонт в бібліотеці, першою в області запроваджує відкритий доступ до книжкового фонду, активна в громадському житті. За період роботи виховала багато бібліотечних кадрів. У 1978 році, з часу централізації бібліотек системи призначена на посаду заступника директора по роботі з юними читачами. На заслужений відпочинок пішла у 1997 році.

Діяльність в умовах централізації бібліотек.

У 1978 році розпочався новий етап в розвитку та діяльності бібліотек району. З метою надання більших можливостей населенню по використанню ресурсів бібліотек, розширення об'єму бібліотечно-бібліографічних послуг, раціонального використання коштів, що виділяються на бібліотечну галузь, для кращого впровадження технічних засобів у 1978 році згідно Державної Програми, бібліотеки району були об'єднані в централізовану бібліотечну систему, скорочено ЦБС. Центром її стала Летичівська районна бібліотека.

Докорінно змінилась структура бібліотеки. Створюються нові функціональні відділи: комплектування та обробки літератури, організації та збереження книжкового фонду, методичного відділу. Штат районної бібліотеки зріс до 22 осіб. З цього часу районна бібліотека набула статусу центральної районної бібліотеки Летичівської централізованої бібліотечної системи, який вона носила до січня 2017 року. Усі ці роки вона була керівним та методичним центром Летичівської централізованої бібліотечної системи.

Централізована бібліотечна система складалась з центральної районної бібліотеки, районної бібліотеки для дітей, 3-х міських та 41-ї сільських бібліотек: Всього бібліотечна система нараховувала 46 бібліотек.

У 1978 році, з часу організації в нашому районі централізованої бібліотечної системи, її директором було призначено Андрощук Франю Антонівну, яка на цій посаді працювала 27 років, до 2005 року, а далі за власним бажанням переведена на посаду методиста центральної районної бібліотеки. Загальний її трудовий внесок у бібліотечну справу становив 41 рік.

Її бібліотечна трудова біографія розпочалась в січні 1969 року в сільській бібліотеці рідного села Майдан Вербецький, далі у 1973 році переведена на посаду методиста в Летичівську районну бібліотеку для дорослих. Через два роки переведена на посаду завідувачої Летичівської бібліотеки для дітей, де працювала до часу централізації бібліотек. За роки її керівництва централізованою бібліотечною системою посилюється імідж

бібліотек як просвітницьких та інформаційних центрів, зростає їх роль у культурно-освітньому житті району, налагоджується співпраця з органами місцевого самоврядування. Щоб наблизити книгу до виробництва, в усіх бібліотеках створюються кутки регіональної інформації, бібліотекарі беруть участь у створенні та роботі будинків тваринника, механізатора, червоних кутків та агітпунктів, створюють на виробничих ділянках довідково-інформаційні фонди або центри (ДІЦ, ДІФ) з метою інформування про надходження профільної друкованої продукції за інтересами спеціалістів сільського господарства, керівників середньої ланки. У штаті районної бібліотеки був художник-оформлювач, що допомагало в організації та оформленні цих закладів. Бібліобус мав стоянки у віддалених селах та трудових колективах, що сприяло кращому обслуговуванню населення.

Ефективною формою роботи ставали клуби за інтересами читачів, літературні вітальні. Так в Летичівській бібліотеці ефективно працювали клуби «Краєзнавець», «Пошук», «Ветеран». Пізніше гарно зарекомендували себе «Літературна вітальня», «Сімейна світлиця», «Летичівські погостини». У Летичівській міській бібліотеці №1 успішно діяла кімната народознавства, в якій так дбайливо відтворено побут й ужиткові речі наших предків. Створювались та успішно діяли клуби за інтересами і в селах. У рамках їх роботи проходили змістовні та емоційні заходи по вшануванню героїв фронту і трудового тилу, зустрічі з цікавими й талановитими людьми краю, народними умільцями тощо. Вивчався і популяризувався такий досвід на сторінках районного часопису, у видавничих матеріалах бібліотеки.

Завдяки вмілому плануванню роботи бібліотечної системи кожного року організовувались районні конкурси, огляди, естафети на збір та краще оформлення краєзнавчих матеріалів. Таким чином з часом в бібліотеках створювались «Книги Пам'яті», «Книги Скорботи», «Літописи сіл», «Історії бібліотек», альбоми, присвячені окремим знаменитим людям села, скорботним подіям. Зібрані матеріали про участь односельчан у Другій світовій війні, вивезених юнаків і дівчат до Німеччини, в'язнів концтаборів, малолітніх в'язнів, участі наших земляків у бойових діях на територіях інших держав, Чорнобильській трагедії використовуються в наочності бібліотек, поповнюють краєзнавчі фонди, використовуються у проведенні масової роботи. З часом накопичується досвід такої діяльності.

Мережа бібліотек нараховує 47 бібліотечних закладів, 41 з яких на селі, в них працює 78 працівників. У ряді сіл було 1,5 а то й 2 ставки. Бібліотекарів. Це був період розквіту бібліотечної справи в районі.

Комплектувались бібліотеки з обласного бібліотечного колектора згідно Державних та місцевих програм. Це було планове комплектування на основі вивчення фонду та читацьких запитів. Значно зросли можливості

задоволення читацьких запитів за допомогою єдиного фонду системи та міжбібліотечного абонементу (МБА). При комплектуванні враховувався економічний профіль регіону. Книжковий фонд значно збільшився.

Зросла матеріальна база бібліотечних закладів. Майже усі бібліотеки опалювались, мали технічних працівників. Розширилась площа центральної районної бібліотеки з 286 до 602 кв.м., придбано бібліобус, побудовано гараж, здійснено перекриття районної бібліотеки та обкладено її плиткою, придбано нові стелажі, столи, стільці, покриття на підлогу та інше. У сільських бібліотеках з'явилися телевізори, магнітофони, програвачі.

З кожним роком ріс кадровий потенціал працівників. На кінець 90-х років відсоток спеціалістів серед бібліотекарів становив 92% до їх загальної кількості.

Центральна районна бібліотека розширює зв'язки із зацікавленими організаціями, установами, письменниками, депутатами, краєзнавцями, підприємцями, які підтримують бібліотеки у їх діяльності.

Бібліотеки ж беруть участь у масштабних масових заходах районного та обласного рівнів: пошукових експедиціях, оглядах-конкурсах Всеукраїнських та обласних і досягають успіхів.

У кінці 90-х років минулого століття Летичівська центральна бібліотека виходить на міжнародні зв'язки. Українська діаспора США і Канади надає допомогу у комплектуванні фонду та придбанні комп'ютера. Довгий час бібліотека підтримувала творчі зв'язки з бібліотекою болгарського міста Алфатар

Цікавим фактом в історії бібліотеки була переписка більше 20 років з героєм нарису С.О.Борзенка «Костьол в Летичеві» Магдануром Агзамовичем Фарвазовим, що був надрукований у книзі «Жизнь на войне.» Описуючи жахи життя в таборі для військовополонених у Летичівському костьолі, журналіст повідомив адресу одного з в'язнів, що була видряпана на стіні. За нею й пішли листи в далеку Башкирію. Герой, пройшовши нелегкий життєвий шлях, залишився живий. І в травні 1983 року відбулася його друга зустріч з Летичевом. Вона була радісною, щасливою і до сліз зворушливою. Магданура Агзамовича радо зустрічали читачі бібліотеки, учні місцевих шкіл. Він відвідав місце, де колись доводилось йому бути в концтаборі, краєзнавчий музей, що був на той час в Летичеві, виступав на мітингу в райцентрі до 9 травня. У краєзнавчому кутку бібліотеки зберігаються матеріали цієї переписки.

Бібліотеки завжди брали і беруть участь у знакових подіях краю. Так 9 травня 1987 року в Летичеві був урочисто відкритий після реконструкції меморіал Слави воїнам, які загинули, визволяючи Летичівську землю в 1944 році. Автори меморіалу Корнева Н.А. та Крамова Н.Б.

Друга половина вісімдесятих років для бібліотечної діяльності носить ознаки перебудови організаційно-методичної роботи. Демократія і гласність, розкриття культурних можливостей особистостей і зростання соціальної і життєвої активності людей – все це відобразалось у роботі бібліотек. 90-і роки – роки глобальних перетворень у молодій Українській державі. Часи демократизації суспільства дали велику можливість культурно-освітнім закладам висвітлювати чорні, маловідомі сторінки нашої історії.

23 жовтня 1990 року районна газета «Колгоспна правда» опублікувала списки жертв сталінізму, які згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16.01.1989 року були повністю реабілітовані. Розпочалась велика робота по збору матеріалів про голодомор та репресії в нашому краї. Зустрічі з очевидцями тих подій, живими свідками приголомшували своїми фактами. Згідно розроблених сценаріїв готувались дні скорботи, дні пам'яті й печалі по вшануванню жертв голодомору та репресій.

Одним із перших День пам'яті «Покличемо пам'ять у свідки», розроблений методичним відділом бібліотеки, першим пройшов у селі Попівці, яке чи не найбільше в районі постраждало від страшного геноциду. 380 померлих – така страшна ціна, яку заплатило невеличке подільське село в голодний 1933-й. Жахливі картини поставали із розповідей свідків голодомору, У цей день було відправлено службу за мученицькими смертями, освячено курган на місцевому кладовищі - колективна могила цих жертв. Такий захід став загальносистемним. Подібні дні скорботи пройшли в усіх селах району.

Відчувалось, як у людей зріс інтерес до нашої історії, звичаїв, обрядів, свят народного календаря. Та в культурармійців, щоб проводити відповідну роботу, ще бракувало знань з історії України, історії релігії, свят народного календаря. Щоб поповнити їх, було створено лекторії „Про Україну і народ український”, „До витоків нашої духовності”.

На базі районної дитячої бібліотеки діяла недільна школа по вивченню Біблії, Культпрацівники були і слухачами, і готували матеріали до занять. Таким чином, зібрано цінний матеріал про національну символіку України, українські народні звичаї в сучасному побуті українців, родинні свята та обряди, народні вишивки, традиційні промисли та ремесла краю, народні пісні, повір'я, прикмети, домашні обереги, національний одяг та житло, народні засоби лікування.

Багатий краєзнавчий матеріал зібрано й за допомогою краєзнавчо-етнографічної експедиції „Мій рідний край, моя земля”, в ході якої збирались перлини мудрості свого краю. За результатами експедиції оформлено матеріал „Скарби рідного краю, де можна знайти загадки, частівки, повір'я, пісні, казки, прислів'я, страви, легенди та засоби народної медицини рід-

ного краю. Всі ці матеріали широко використовуються для проведення роботи по відродженню звичаїв та обрядів, свят народного календаря.

Відродженню духовності народних традицій та звичаїв сприяв районний огляд-конкурс бібліотек. За його наслідками оформлено альбом „Робота бібліотек Летичівської ЦБС по відродженню українського фольклору, свят, народних звичаїв та обрядів”. Він детальніше відображає набутий культармійцями досвід проведення свят відродження української народної творчості, свята рідної мови, колискової пісні, годин та уроків народознавства й цілого ряду цікавих і змістовних заходів. Зрозуміло, що цікавою, ефективною робота бібліотек буде при спільній діяльності зацікавлених організацій., зокрема з клубними та з освітніми закладами

Все більше в практику входили проведення свят народного календаря. Це шедрівки та колядки, веснянки, гаївки, масляна, Заслугує на увагу досвід проведення свята „Івана Купала” в Лисогірці, «Вертепу» в Попівцях, „Андрія” в Гречинцях, Їх досвід було узагальнено, описано і він успішно впроваджується в роботу інших культосвітніх закладів району, Зрозуміло, що багатими й колоритними вони бувають завдяки участі в них відомих у районі вокально-інструментальних колективів, фольклорних ансамблів, духових оркестрів, хорів-ланок та інших колективів, які працюють у Шрубкові, Голенищеві, Ставниці, Сахнах, Требухівцях, Чаплі, Лисогірці, Меджибожі та інших сільських культосвітніх закладах. Своє мистецтво вони не раз представляли на сценах в районі й області.

Говорячи про відродження народних традицій, свят, звичаїв та обрядів, не можна не сказати про участь в них народних умільців краю, відомості про яких зібрано в окрему картотеку, що знаходиться в районній бібліотеці. Вони часті гості на масових заходах, що проводяться в культосвітніх закладах і не тільки. Вироби народних умільців демонструються на виставках не тільки районного масштабу. Так, вироби з соломки Майстерука Ігоря Васильовича з Меджибожа відібрано на виставку, що організовувалась при звіті творчих колективів Хмельницької області в Києві. Далеко за межами нашої області відомі роботи Островського Миколи Миколайовича – гончара з Меджибожа, Ковалю Григорія Михайловича – різьбяр з Голоскова, Аверіної Ніли Христофорівни - вишивальниці з Летичева. Добре відомі в окрузі майстри Димінська О.А з Білецького, яка розмальовує глиняний посуд, Токар І. з Бохнів - ложкар, Стрелько В. з Вербки - в'язальниця, Пфайфер Л.Г. з Летичева робить цікаві аплікації, Слободянюк В. О, з Лисогірки займається плетінням з лози, Мазур М. М. з Лисогірки займається ткацтвом, Довгалюк Я. з Митковець – плетінням з лози. Своїми роботами по дереву славляться Ільїн О.М. та Приказюк В. А. з Козачок, Погорільський О.В. з Кудинки, Холод Н.М. з Митковець, Марчук

П. з Шрубкова, Плескань П.В. з Ярославки. Їх шанують в селі, а заклади культури популяризують їх творчість.

Велику пошукову роботу по збиранню і запису українських народних обрядів краю здійснює методичний відділ районної бібліотеки (завідуюча Собченко Г.Ф.). Її портрет занесено на районну Дошку пошани. Популярні у користувачів бібліотек записані і віддруковані тут обряд весілля на Летичівщині «Весілля на все довкілля», свята Андрія, українські вечорниці, Івана Купала, народини, в сім'ї народилася дитина під назвою „Просимо на квіточку і на горілочку”.

Варта уваги і велика видавнича робота, що проводиться центральною бібліотекою. Тут поступово здійснюється давня мрія узагальнити і видати багатий краєзнавчий матеріал, що так дбайливо збирається бібліотекою. Під керівництвом директора ЦБС Андрощук Ф.А. планово готувалися до друку один за одним матеріали. Слід сказати про постійну й копітку діяльність в цьому і старшого бібліографа системи Надольної Л.А, Так, було видано серії бібліографічних списків літератури „Герої Радянського Союзу – наші земляки“, три випуски серії „Творці культосвітньої ниви Летичівщини” та „Відомі діячі культури – наші земляки”. До 95-річчя з дня народження письменника-земляка складено список літератури „Кицюк Захар Кузьмич”, до 850-річчя Меджибожа „Меджибіж крізь серпанок століть”. Видавнича діяльність стало можливою завдяки добрій волі священика з села Голоскова Магдіна В.О.

Першою ластівкою його видавництва стала книжка „Православні храми Летичівщини”, далі було видано у формі книжки письмову довідку до 460-річчя з часу першої документальної згадки про село Попівці нашого району „Село моє - історія жива”. З його допомогою видано вже ряд випусків серійного видання Інформаційних Вісників, перший випуск якого відбувся в грудні 1998 року. Вони про історію бібліотеки, огляди періодичних видань та літературної творчості української діаспори, про творчість наших земляків, історичні та героїчні події рідного краю та земляків, відомих діячів культури тощо.

Готуючись до створення „Культурологічної Книги пам'яті” нашого району, бібліотека зібрала багатий матеріал з історії бібліотек. Він коротко описаний і виданий також під назвою „З історії бібліотек Летичівщини”.

За допомогою Магдіна В. О, стало можливим започаткувати серійне видання бібліотечки „Кармалюкова криниця”, до якої ввійшли книги наших місцевих авторів, Першим випуском стала книжка поетеси Анелії Корженівської „Встану рано, Богу помолюсь”. Це збірка духовної поезії.

Так видавались твори колишнього завідуючого клубом села Прилужне Румена ВП. „Стаття для Христі” та „Усмішки завідуючого клубом”, Коваля Романа „Отаман Яків Орел-Гальчевський”.

Сприяв розвитку діяльності бібліотек прийнятий у 1995 році Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Цей Закон визначив загальні засади бібліотечної справи і бібліотечну систему України, встановив вимоги до формування і збереження бібліотечних фондів, бібліотечного обслуговування з метою задоволення інформаційних, наукових і культурних потреб суспільства, збагачення духовного потенціалу народу.

У 1996 році працівники культури понесли велику втрату. На 35-у році життя трагічно загинув самотній поет, композитор, співак і музикант Войтюк Сергій Миколайович з села Голосків. З часом при допомозі священика Магдіна В.О. та дружини поета Галини Миколаївни, при підтримці бібліотеки та багатьох добрих людей вдалося видати три збірки поета: „Дорога до рідного дому”, „Світ дитячими очима”, „Лейся звонче, песня”. Передмови до кожної збірки з теплотою і любов’ю написала М.С.Вербова. Читачі із задоволенням і захопленням зустріли вихід у світ збірки цих поезій. Так була увіковічена пам’ять про нашого земляка.

Дуже цінним виданням, що вийшло з друку таким же чином, став короткий довідник „Літературна Летичівщина» Це путівник біографій і творчості письменників-земляків. У ньому читачі знаходять сторінки творчої діяльності ряду літераторів, які народились на Летичівщині. На обласному рівні досвід наших бібліотек привертав увагу.

На базі районної бібліотеки проводяться обласні семінари. В 1986 році – семінар зав. методичними відділами, 1984 році – семінар по роботі з юнацтвом, в 1985 році – обласний семінар на базі Голосківської бібліотеки-філіалу, в 1998 – му семінар директорів ЦБС, в 1996-му знову завідуючих методичними відділами, в 2000 році - завідуючих районними відділами культури.

За вагомих особистий внесок у відродження й збереження культурно-історичних традицій українського народу, розвиток діяльності бібліотечної системи директору централізованої бібліотечної системи присуджено обласну премію історії культури, мистецтва, природничих наук імені Павла Фараонова. Це знак визнання трудової та організаторської діяльності лауреата. Диплом лауреата, пам’ятну медаль та грошову премію Андрощук Франі Антонівні вручила начальник обласного управління культури О.В.Ільїнська на обласному семінарі курсової підготовки директорів ЦБС та завідуючих методично-бібліографічних відділів центральних бібліотек, що відбувся у травні 1998 року.

Зрозуміло, що успіхів у роботі Франя Антонівна змогла добитися у співпраці з клубними, музейними працівниками, працівниками музичної школи. Усі заходи, що проходили в районі, не обходились без участі клубних працівників на чолі з директорами районного будинку культури

Андроніком Павлом Антоновичем та Посітком Василем Івановичем, директором музичної школи Крупою Олександром Федоровичем.

Вони довгий час займали ці відповідальні пости, за цей час набуто великий досвід співпраці. Тут також не можна не згадати працівників районного будинку культури Калиту П., Саврацького А.І., Похилу О.Р., Кулібабу К.В., Бормецьку Є.І., без яких не можна уявити культуру, зокрема у її бібліотечні заходи району за останні 20 років.

Пригадується, як у 1985-1986 роках у нашому районі створювалась зона відпочинку „Козацький хутір”. Багато років культпрацівники району створювали тут відпочинкові заходи у вихідні та святкові дні. Тут діяв літній театр, спортмайданчики, атракціони, затишні кафе. Бажаючі могли половити тут рибу, назбирати грибів чи ягід. На жаль, з часом цей куточок дозволяв був занедбаний та розорений і припинив свою діяльність.

Жителі Летичівщини гордяться своїм земляком Устимом Кармалюком. Тут він боровся за права простих селян. Тут і знайшов вічний спочинок. Не заростає дорога до його могили на місцевому кладовищі. У 1974 році в Летичеві відкрито пам’ятник народному меснику. Автор пам’ятника – заслужений діяч мистецтв України Зноба Валентин Іванович. У 1987 році, до відзначення 200-річчя з дня народження героя видано список друкованих видань «Борець проти кривди людської, а 1 липня 1988 року в Летичеві відбулось велике театралізоване свято усної та пісенної народної творчості «Дума про Устима Кармалюка» з участю обласних колективів, Державного народного хору імені Григорія Верьовки, народних умільців краю. До театралізованого дійства були задіяні не тільки заклади культури. Дух Устима Кармалюка витає на Летичівській землі й досі. Він зустрічає і проводить проїжджих через наше містечко. Кожного року, в кінці лютого, в день народження народного героя, заклади культури вшановують його своїми заходами.

Не можна не згадати про нашого славного земляка Володимира Петровича Вовкодава. Народився він 15 лютого 1926 року в селі Лозни нашого району. Він історик, дослідник, ініціатор створення та діяльності сільського музею Устима Кармалюка в селі Кармалюковому, де проживав. З його допомогою відкрито експозиції музеїв Кармалюка в Сибіру, Молдові і багатьох місцях України. Він збирає народний фольклор. Фольклорний фонд Володимира Петровича є і в Києві, в Національній академії наук. Цей невтомний, невсипущий чоловік яскраво ввійшов в історію культури нашого району. Ми завжди були раді зустрічі з ним, бо вони несли нові відкриття нашої історії. Він подарував нам багато красензнавчих матеріалів, завдяки йому було повернене добре ім’я Якову Гальчевському та його побратимам – борцям за волю і долю України.

У першу зустріч з читачами нашої бібліотеки під назвою «Хоч синам, як не собі, кращу долю в боротьбі» ми дізналися про важку і трагічну його долю. За вільнодумство ще юнаком він потрапив до сталінського ГУЛАГу, де провів 10 довгих років. Та доля не зламала його. Він закінчив Вінницьке медичне училище, навчався в Луцькому педагогічному інституті. З 1960 року працював завідуючим медпунктом в селі Кармалюкове.

До 75-річчя краєзнавця вийшла в світ довгождана його праця – збірка легенд, бувальщин та переказів про народного героя Устима Кармалюка «Останній гайдамака». Її презентація та літературний вечір «Ім'я навіки овіяне славою» з участю Володимира Петровича, присвяченого 215 річниці народження Устима Кармалюка стали незабутніми для їх учасників.

Цікавою та змістовною є робота бібліотечних закладів по вшануванню Тараса Шевченка, його творчості. До Шевченківських днів розробляються цикли заходів. З них слід відмітити свято відродження української народної творчості «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине», що проведене в бібліотеці спільно з Центром творчості дітей та юнацтва, місцевими школами.

Шевченківська весна 2002 року окрім запланованих заходів, ознаменувалась виходом в світ книги Миколи Кульбовського «Подільська Шевченкіана», що вийшла у видавництві «Поділля» 2001 року. Книга містить портретні нариси про життя та діяльність лауреатів обласної премії імені Шевченка, заснованої на Поділлі в 1972 році.

Лауреатом цієї премії в нашому районі в 1993 році стала провідний науковий співробітник Межибізького музею Г.К. Медведчук, автор багатьох книг, досліджень і статей краєзнавчого характеру. Це високоосвічена та інтелектуальна особистість, великий знавець своєї справи, залюблена у свій край та його людей. У 2001 році за сприяння й допомоги священика В.О.Магдіна побачило світ нове науково-популярне видання Г.К.Медведчук „Народні страви подолян другої половини ХІХ-першої половини ХХ століття та пов'язані з ним вірування, обряди і звичаї.» Враховуючи й те, що в цьому році Галина Кирилівна святкувала своє 55-річчя від дня народження, було організовано вшанування лауреата обласної премії імені Т.Г.Шевченка – Г.К.Медведчук. Проведено також шевченківське читання „Пророка дух гуртує українців”. Разом відбулись презентації книги «Подільська Шевченкіана», де вміщено нарис про нашого лауреата та нового видання Галини Кирилівни.

Історія бібліотек району була б збіднена без співпраці з музейними працівниками. Бо саме вони допомагали нести наше минуле, нашу історію, душі стремління наших прадідів, про які ми зобов'язані знати. Наша співпраця зав'язалась завдяки Галині Кирилівні. Гордістю нашого району є Межибізький музей-фортеця, який відзначив своє 30-ліття, Про його

історію, історію стародавнього замку можна говорити дуже багато і це бентежна історія буде пов'язана з історією краю, бібліотек Та ніхто так бережно не ставиться до всього, що пов'язане з музеєм, не розповідь про це, як його співробітники. Це сподвижники музейної справи, які і реставрували його, формували його фонди. Історія музею - це історія ентузіазму і сподвижництва, історія життя та трудової діяльності гарних і щирих людей, які за скромну зарплату присвятили себе охороні такої святині, до якої входиш як у храм, де витає дух 850- річної історії старовинного Меджибожа.

Із створенням музею пов'язані імена таких сподвижників як М.Й.Ягодзинський, М.І.Ястремський, В.М.Гонджій. Неспокоем життя став музей для Г.К.Медведчук, тодішнього керманіча музею М.В.Пінчака. Серед співробітників музею згадуємо імена О.Й.Киричок, М.Н.Зіник, Н.Глушенко, Н.Пінчак, Н.Грубальської, Н.Співак, В.Візнюк, С.Назаришиної, Г.Блонської, К.Загуменної, О.Крутих, М.Гончар, Л.Дубінської та інших, які в різний час віддавали себе збереженню і показу людям унікальної пам'ятки архітектури. Зараз науковці музею плідно співпрацюють з багатьма зарубіжними науковими інституціями. 25 січня 1997 року збулася давня мрія про незалежність музею, як структурної одиниці і він набув статусу самостійності, а постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня 2001 року прийнято рішення про надання музею Меджибожа статусу державного заповідника.

Про історію музею, його експозиції і велику роботу, що проводять науковці музею, можна довідатись із «Летичівської газети» від 31 березня 2001 року, де з нагоди 30-річчя музею було підготовлено сторінку під назвою «У круговерті років і подій музей - історії народної носії». Не можна не згадати про те, що в серпні 1996 року відзначено 850-річчя смт Меджибожа. На честь цієї дати в Центрі міста встановлено величезний камінь, пам'ятний знак. У 1999 році при вході до музею було відкрито меморіальну дошку на честь перебування в Меджибожі Великого Кобзаря Т.Г.Шевченка. До відкриття меморіальної дошки наша бібліотека готувала сценарій та літературну композицію.

Хочеться коротко сказати і про окремі музеї на селі. Перед Копитинецьким сільським клубом встановлено погруддя Героя Радянського Союзу Євгена Михайловича Горбатюка, уродженця цього села, а в 1981 році тут же, в сільському клубі, відкрито музей герою.

Тут також є матеріали з історії села, колгоспників, зокрема, ланкової механізованої ланки колгоспу імені Куйбишева, делегата ХХІV з'їзду КПРС, якій Указом Президії Верховної Ради СРСР в 1972 році за видатні успіхи у праці присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці з врученням ордена Леніна і Золотої медалі «Серп і молот». Створенню музею, розви-

тку та діяльності завдячують земляки колишньому вчителю історії Г.А. Плаксію. Бібліотека тут проводить окремі заходи.

Сподвижником краєзнавчого музею, що діє при Шрубківському будинку культури, є учасник Великої Вітчизняної війни Андрій Григорович Левков. Війна залишила в його житті глибокий слід, тому й серед експонатів з історії села, колгоспу велике місце займає тема війни, Фотографії, спогади, списки учасників війни, вдів, бранців, вивезених до Німеччини, в'язнів концтаборів не залишають нікого байдужими. Співпрацюючи з музеєм, бібліотека села є прикладом краєзнавчої діяльності та довгий час школою передового бібліотечного досвіду по краєзнавчій діяльності.

У 1996 році п'ята сесія Летичівської селищної ради затвердила герб Летичева, автором якого є В.М. Ільїнський. У його основі щит, розділений на дві частини горизонтальною хвилястою лінією, що символізує річку Вовк, яка протікає через Летичів. На голубому полі щита, у верхній його частині зображено сяюче шістнадцятипромічне золоте сонце, яке символізує приналежність міста до Подільської землі. У нижній частині на голубому полі зображено вовка, що біжить. Зверху герба срібна корона з цеглинок. Такий герб вітає відвідувачів у закладах культури і став знаменною подією краю.

Фінансово-економічна скрута початку 90-х років у країні боляче вдарила по діяльності закладів культури, в тому числі і по бібліотеках. Згідно розпорядження районної державної адміністрації від 15 липня 1997 року №150 «Про заходи щодо виконання постанови Кабінету Міністрів України від 30 травня 1997 року № 510 «Про мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні» і наказу Летичівського районного відділу культури №34 від 31 липня 1997 року закрито 13 бібліотек системи. Серед них Залетичівська міська бібліотека, 3 бібліотеки – в селах Западинці, Варенка, Буцни стали приклубними бібліотеками і їх фонди передано на відповідальність сільських рад, а 9 сільських бібліотек в селах Білецьке, Юрченки, Марківці, Русанівці, Прилужне, Рожни. Лісо-Березівка, Івоненці та Подільське стали бібліотечними пунктами, відповідальність за фонд та обслуговування жителів цих сіл покладено на найближчі бібліотеки центральних садиб сільських рад.

З того часу Летичівська централізована бібліотечна система нараховувала уже 33 бібліотеки, з них Летичівська центральна, Летичівська дитяча, 2 міські та 29 сільських бібліотечних закладів.

Поступово недостатнє фінансування призвело до скорочення технічних працівників, переведення бібліотечних працівників на неповний робочий день, вимушені відпустки без збереження заробітної плати, бартерні розрахунки взамін зарплати, надання населенню платних бібліотечних

послуг. Технічних працівників в бібліотечній системі залишилося лише 3 особи.

Але й в таких умовах культосвітні заклади, в тому числі й бібліотеки, намагаються зберегти свої приміщення, фонди, інвентар і не втратити своєї функції і віру людей, у краще майбутнє. Вони залишаються тим місцем, куди йдуть люди чи то за книгою, чи за спілкуванням, за відпочинком і духовним збагаченням. Та як не важко ставало виживати культурі в перші роки нового століття, життя тривало, і знову ж таки завдяки ентузіазму, жертвоній праці спеціалістів, які дорожили своїм місцем роботи і всім тим, що було примножено в культурі їх працею.

Підтримуються приміщення, зберігаються книжкові фонди бібліотек, які вже роками не бачили державного комплектування, бібліотечні працівники звернулись до населення про проведення акції «Поверни бібліотеці книгу» та «Подаруй бібліотеці книгу». Завдяки цим заходам, хоч і дуже мало, але поповнились фонди бібліотек, Питання комплектування фондів і періодичних видань, яких вже майже не отримували бібліотеки, стало проблемою номер один. Відсутність державного фінансування бібліотечних закладів у ці часи змушували бібліотечних працівників шукати альтернативні джерела комплектування бібліотечних фондів. Тож директор ЦБС Ф.А.Андрощук налагоджувала зв'язки, зверталась по допомогу в придбанні книг. Так, до бібліотеки стали надходити благодійні подарунки у вигляді книжок від жителя Канади О.Логвиненка, фонду „Поміч Україні”, фонду „Відродження”, від бібліотеки українського православного Собору святого Володимира з США, українського біблійного товариства Києва, інформаційної лінії української освітньої програми ринкових реформ, організації „Проект інформаційної підтримки земельної реформи в Україні”, письменниці української діаспори Анни Байляк та інших. В основному це історична і художня література.

У цей період зріс попит на літературу та матеріали на допомогу навчально-освітньому процесу, твори українських репресованих та повернутих авторів, історичних досліджень, етнографії та народознавства. Сімейне читання стало одним із напрямків популяризації літератури.

Дуже цінним джерелом поповнення фондів бібліотек стали подаровані видання місцевих авторів. Це наш краєзнавчий матеріал. Свої збірки дарували бібліотекам автори С.В.Вознюк, В.А.Міхеев, Г.К.Медведчук, П.В.Грабовий, В.П.Вовкодав, А.С.Корженівська, М.А.Гуменицький, Я.А.Сторожук, В.П.Мацько, В.П.Румен, А.Г.Дудник. Їх видання стали золотом краєзнавчою скарбницею бібліотек. Періодичні видання передплачувались від політичних партій, селянських спілок, підприємств, організацій, окремі видання передплачувались за платні послуги. Навіть у цих умовах бібліотечні заклади в районі працювали, використовуючи наявні

можливості. За підсумками роботи за 2002 рік у своїй підгрупі серед 12 районів в області працівники культури району вибороли третє місце і були відзначені Дипломом та баяном „Мрія”, вартістю 1500 гривень.

У полі зору бібліотеки – інформаційна та просвітницька робота з питань краєзнавства, народознавства, суспільних та гуманітарних наук. Активно запроваджуються нові форми роботи.

Шкробот П.М.

м. Хмельницький

НА ЧЕСТЬ СЛАВНОЇ ДАТИ

Цьогоріч ми відзначаємо 75-річчя звільнення України, Хмельниччини від нацизму.

З ініціативи ветеранських організацій області, при підтримці органів влади, місцевого самоврядування проведена значна робота по національно-патріотичному вихованню населення, молоді. На честь цієї дати заснована естафета, яка передається під гаслом “Слава захисникам України”.

Символ естафети – військовий рюкзак, з яким воїн пройшов довгий, важкий героїчний шлях Другої світової війни. Естафета передається разом з капсулою, в якій земля з місць визволених боїв і братських могил, іншими трофеями цього періоду.

Першими в області відзначили славу дату звільнення від нацизму м. Полонне. Прийнято рішення про проведення естафети “Слава захисникам України”, яку полончани передадуть Старосинявському району. Естафети пройдуть по трьох визначених маршрутах. А закінчить свою ходу естафета пам’яті 4 квітня 2019 в день повного звільнення Хмельниччини від нацизму.

В районному Будинку культури м. Полонному відбулися урочистості по відзначенню славної дати.

Присутні з болем і гіркотою в душі згадували далекі роки нациської окупації.

Відступаючи, нациські загарбники завдали великих руйнувань. Спалили 1747 житлових будинків, зруйнували школи, клуби, знищили фарфорний завод, млин, залізничну станцію. За неповними даними окупанти розстріляли, повісили і замучили понад 8 тисяч жителів Полонного і району. Сьогоднішні і майбутні полончани завжди будуть пам’ятати героїзм своїх визволителів від нацизму в далекі січні дні 1944 року. А здійснили це війська 60-ї армії, якою командував генерал-полковник І.Д. Черняхівський. Першими увійшли до Полонного бійці 322-ї стрілецької дивізії 15-

го армійського корпусу. Командиром взводу розвідників, які першими увійшли до міста був робітник Полонської паперової фабрики В.З. Горячов, який довго працював на підприємстві після війни.

Сьогодні жителі Полонщини з гордістю споминають своїх земляків, які прославилися на фронтах Другої світової війни. Уроженець Полонного М. К. Гончаренко за форсування Дніпра у жовтні 1943 року удостоїний звання Героя Радянського Союзу. Через місяць в одному з боїв М. К. Гончаренко загинув смертю хоробрих. Під час форсування Одра в січні 1945 року відзначився полончанин В.В. Курачицький, груди якого прикрасила Золота зірка Героя Радянського Союзу.

Героїзм прославили Полонщину і партизани-підпільники, які приближали звільнення краю від фашизму. Тут вела боротьбу проти фашизму підпільна група, якою керував місцевий житель Н.М. Вальчук. Діяв і партизанський загін під керівництвом робітника В.І. Тимошука.

В період гітлерівської окупації у місті та в селах району діяла підпільна група під керівництвом П.Г. Мигули. За героїзм і відвагу в боях за Батьківщину 44 партизани удостоїні урядових нагород.

На урочистостях по відзначенню славної дати звільнення Полонного від нацизму виступили : Олег Янчук, голова районної Ради, Олександр Вошатинський, заступник голови Райдержадміністрації, Олександр Колбай, керуючий справами Полонської ОТГ, Віталій Огороднік, колишній партизан-підпільник, Володимир Купратий, голова обласної ветеранської

організації, Валентин Жухевич, очільник районної ветеранської організації.

До пам'ятників воїнам-визволителям, місць поховань партизанів від в'язничих полончан гостей, покладені квіти, вінки.

Бойовий дух, оптимізм полончанам, гостям додали учасники художньої самодіяльності, які порадували змістовним концертом. А це налаштувало усіх на добру пам'ять про Велику Перемогу.

Полонщина першою в області прийняла Всеукраїнську естафету пам'яті «Слава визволителям України»

Література:

1. Історія міст і сіл УРСР, 1971, Київ Полонський район, стор. 457.
2. Подвиг батьків. Історико-документальний нарис, Полонне, 2014 р.
3. Ратна і трудова слава Хмельниччини: Пам'ять і шана, Хмельницький, 2016 р.
4. Подвиг їх безсмертний, Хмельницький, 2010.
5. На честь славної дати. «Подільські вісті».2019, січень.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Ссюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ

Западенко Ігор Валентинович, заступник директора Державного історико-культурного заповідника “Межибіж”, член НСКУ

Захар’єв Володимир Анатолійович – старший науковий співробітник відділу охорони пам’яток ХОНМЦКіМ, член спілки археологів України, член НСКУ

Глійський Валентин Михайлович, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, голова Хмельницького обласного відділення Українського геральдичного товариства, член НСКУ

Казанцев Дмитро Юрійович, заступник голови громадської організації ХМСК «Проскурівський колекціонер», член НСКУ

Коржик Світлана Анатоліївна, завідувач методичного кабінету відділу освіти, молоді та спорту Летичівської селищної ради, член НСКУ

Кохановський Олександр Борисович, директор Деражнянського районного історичного музею, член НСКУ

Мартинюк Наталія Володимирівна, зберігач фондів Деражнянського районного історичного музею

Мельник Олена Василівна, завідувач бібліотекою с. Завадинці Городоцького району, краєзнавець.

Мороз Віктор Степанович, кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету, член Національної спілки краєзнавців України, лауреат премії ім. Івана Стасюка.

Мороз Володимир Степанович, старший викладач Дніпровського національного університету, Заслужений працівник культури України, член

Національної спілки краєзнавців України, лауреат премії ім. Євгена Назаренка

Олійник Юрій Васильович, кандидат історичних наук, начальник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області, член НСКУ

Прокопчук Віктор Степанович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Української академії історичних наук, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член правління НСКУ, Почесний краєзнавець України

Собченко Ганна Федорівна, провідний методист Летичівської публічної бібліотеки, ветеран бібліотечної справи

Стрельбіцька Наталія Іванівна, старший викладач Хмельницького кооперативного торгівельно економічного інституту, директор туристичної фірми «Ніка-Тур-Вояж», член НСКУ.

Шкробот Петро Михайлович, член Національної спілки журналістів України, почесний ветеран України, краєзнавець

Шпаковський Сергій Михайлович – заступник директора з питань охорони культурної спадщини ХОНМЦКіМ, аспірант Центру пам'яткознавства НАН України, член НСКУ та ICOMOS

ЗМІСТ

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Григоренко О.П., Стрельбіцька Н.І. ВІДОМОМУ ОСВІТНЬОМУ МЕНЕДЖЕРУ ТА БАГАТОГРАННІЙ ТВОРЧІЙ ОСОБИСТОСТІ КОРЖИК СВИТЛАНИ АНАТОЛІВНИ – 50 РОКІВ!

Льїнський В.М. ГЕРБ СВИТЛАНИ АНАТОЛІВНИ КОРЖИК

МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ

НАУКОВІ СТАТТІ

Адамський В.Р. «ПРОСВІТИ» ПОДІЛЛЯ У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Блажевич Ю.І. «ПОЛЬСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВА» В УКРАЇНІ ТА НА ПОДІЛЛІ (1929-1938 РР.): ФАЛЬСИФІКАЦІЇ І ТРАГІЧНІ НАСЛІДКИ

Єсюнін С.М. АПТЕКА ДЕРЕВОЄДА:

З ЖИТТЯ ПРОСКУРІВСЬКОГО ПРОВІЗОРА

Западенко І.В. ДРУКОВАНІ ДЖЕРЕЛА ХІХ СТ. ДО ІСТОРІЇ

МЕДЖИБІЗЬКОЇ ПОВІТОВОЇ ШКОЛИ КНЯЗЯ А. Є. ЧАРТОРИЙСЬКОГО

Захар'єв В.А., Шпаковський С.М. МАЦІОРСЬКЕ ГОРОДИЩЕ – ОРИГІНАЛЬНИЙ ОБОРОННИЙ ОБ'ЄКТ РАННЬОЗАЛІЗНОГО ВІКУ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ

Казанцев Д.Ю. ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ ПРО ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ФУТБОЛ

Коржик С.А. ОКРУЖНА «КРАЄЗНАВЧА ГАЗЕТА» ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА НА ПОДІЛЛІ У 20-30-ХХ РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Коржик С.А. «З РОДУ В РІД КЛАДЕ ЖИТТЯ МОСТИ, БЕЗ КОРИННЯ САДУ НЕ ЦВІСТИ!..»

Кохановський О.Б., Мартинюк Н.В. «СИНІЧКА» ВЩУВАЛА «ГОЛОС АМЕРИКИ»... ІСТОРІЯ ЕВОЛЮЦІЇ РАДІОТЕХНІКИ 40-80-Х РОКІВ ХХ СТ. В ЕКСПОЗИЦІЇ ДЕРАЖНЯНСЬКОГО РАЙОННОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Мороз В.С., Мороз В.С., Мельник О. В. ДО ІСТОРІЇ СЕЛА ЗАВАДИНЦІ

Мороз В.С., Шкробот П.М. В. ОРЛОВ – ГРОМАДСЬКИЙ АКТИВІСТ, КРАЄЗНАВЕЦЬ

Олійник Ю.В. ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІВНИХ УСТАНОВ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1940-1941 РОКАХ

Прокончук В.С. НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ

НА СТ. ДУНАЇВЦІ ТА В ДОВКРУЖНИХ СЕЛАХ У 1941-1944 РР.

Собченко. Г.Ф. КРІЗЬ ПЛИН ВІКІВ: БІБЛІОТЕКИ ЛЕТИЧІВЩИНИ. (ІСТОРІЯ БІБЛІОТЕК ЛЕТИЧІВСЬКОГО РАЙОНУ ДО 2000 РОКУ)

Шкробот П.М. НА ЧЕШЬ СЛАВНОЇ ДАТИ

НАШІ АВТОРИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 20

Підписано до друку 31.01.2019. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 14.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10